

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (KELAM)
ANABİLİM DALI**

İMAM MÂTÜRİDÎ'NİN AHİRET ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

HACER HAFSA AKMAN

Ankara, 2019

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (KELAM)
ANABİLİM DALI**

İMAM MÂTÜRİDÎ’NİN AHİRET ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

HACER HAFSA AKMAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Muammer ESEN

Ankara, 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (KELAM)
ANABİLİM DALI

Hacer Hafsa AKMAN

İMAM MÂTÜRİDÎ'NİN AHİRET ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

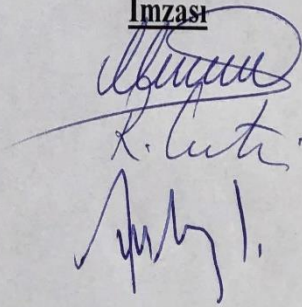
Prof. Dr. Muammer ESEN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Prof. Dr. Muammer ESEN
- 2- Doç. Dr. Rabiye ÇETİN
- 3- Doç. Dr. Hilmi KARAAĞAÇ

İmzası

Tez Savunması Tarihi

13/12/2019

Tez Doğruluk Beyanı Belgesidir.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Muammer ESEN danışmanlığında hazırladığım “İMAM MÂTÜRİDÎ’NİN AHİRET ANLAYIŞI (Ankara 2019)” adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

13.12.2019

Hacer Hafsa AKMAN

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	VIII
ÖNSÖZ.....	IX
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Yöntemi ve Amacı	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAM MÂTÜRİDÎ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1.1. İmam Mâtürîdî'nin Hayatı ve Şahsiyeti.....	2
1.2. İmam Mâtürîdî'nin İlmi Hayatı ve Metodu.....	4
1.3. İmam Mâtürîdî'nin Hocaları, Öğrencileri ve Eserleri.....	9
1.3.1. İmam Mâtürîdî'nin Hocaları.....	10
1.3.1.1. Muhammed b. Mukatil er-Razî (248/862).....	10
1.3.1.2. Nusayr b. Yahya el-Belhî (268/888).....	10
1.3.1.3. Ebu Nasr el-İyazî (301/913-331/942).....	10
1.3.1.4. Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. el-Cüzcanî (285/898).....	10
1.3.2. İmam Mâtürîdî'nin Öğrencileri.....	11
1.3.2.1. Ali b. Said Ebu'l-Hasan er-Rustuğfenî (345/956).....	11
1.3.2.2. İshak b. Muhammed b. İsmail el-Semerkindî (342/953).....	11
1.3.2.3. Ebu'l-Leys el-Buharî es-Semerkindî (373/983).....	11
1.3.2.4. Abdülkerim b. Musa b. İsa el-Pezdevî (390/1000).....	12
1.3.2.5. Ebu Ahmed el-İyazî (IV./X. Asrın Başları).....	12
1.3.3. İmam Mâtürîdî'nin Eserleri.....	12
1.3.3.1. Kitâbü't-Tevhid.....	14
1.3.3.2. Risale fi'l-Akaid.....	16
1.3.3.3. Kitâbu'l-Makalat.....	16
1.3.3.4. er- Reddû Vaidî'l-fussak li'l-Ka'bi.....	17
1.3.3.5. er- Reddû'l-Usûli'l-Hamse.....	17
1.3.3.6. er-Red ale'l-Karâmita.....	17
1.3.3.7. Reddû Kitâbi'l-İmâme li-ba'z'ı-Revâfız.....	17
1.3.3.8. Te'vilâtü'l-Kur'ân.....	18
1.3.3.9. Meâhizü's-Şerâi.....	19
1.3.3.10. Kitâbü'l-Cedel.....	19

1.3.3.11. Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber.....	19
1.3.3.12. Vesâyâ ve Münâcât.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

AHİRET KAVRAMI

2.1. Âhiret'in Tanımı ve Mahiyeti.....	21
2.1.1. Lügât ve Istılâh Manası.....	21
2.2. Kur'an-ı Kerim'de Âhiret	22
2.3. Hadislerde Âhiret.....	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMAM MÂTÜRİDÎ'NİN AHİRET ANLAYIŞI

3.1. İmam Mâtürîdî'ye Göre Âhiret'in İmkan ve İspatı.....	31
3.1.1. Naklî Açıdan Âhiretin İmkânı ve İspatı.....	31
3.1.2. Aklî Açıdan İmkan ve İspatı.....	34
3.1.2.1. İlâhî Adalet Açısından.....	34
3.1.2.2. İlâhî Hikmet Açısından.....	35
3.1.2.3. İnsan Psikolojisi Açısından.....	39
3.1.3. İlâhî Kudret Açısından Âhiret'in İmkân ve İspatı.....	41
3.1.4. Varlıktaki Dönüşüm Açısından Âhiret'in İmkân ve İspatı.....	43
3.2. Âhiret Hayatıyla İlgili Mevzular	45
3.2.1. Kıyamet.....	45
3.2.1.1. Kıyametin Alametleri.....	47
3.2.1.2. Mesih Hz. İsa'nın Nüzûlü.....	47
3.2.1.3. Deccal'in Ortaya Çıkması.....	50
3.2.1.4. Dabbetü'l Arz.....	51
3.2.1.5. Ye'cûc Me'cûc.....	52
3.2.2. Bâs.....	54
3.2.3. Haşr ve Mahşer.....	56
3.2.4. Mîzân.....	57
3.2.5. Hesap ve Sual.....	59
3.2.6. Havz.....	62
3.2.7. Şefaât.....	63
3.2.8. Sırat.....	65

3.2.9. Cennet.....	66
3.2.10. Cehennem.....	69
SONUÇ.....	74
KAYNAKÇA.....	80
ÖZET.....	87
ABSTRACT.....	88

KISALTMALAR

Ans.	:	Ansiklopedi
b.	:	Bin
bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
cev.	:	Çeviren
DİA	:	İslam Ansiklopedisi
diğ.	:	Diğerleri
ed.	:	Editör
haz.	:	Hazırlayan
M.Ü.İ.F.V:		Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı
şerh.	:	Şerh eden
Thk.	:	Tahkik eden
Trc.	:	Tercüme
Yay.	:	Yayınları

ÖNSÖZ

Hayatı anlamak ve anlamlandırmak insanlığın en önemli uğraşlarından biridir. Bu bağlamda insan yaşamına değer katan en önemli unsurlardan olan ölüm ve ölüm ötesine ilişkin yaklaşımlar, ahlak ve düşünce için vazgeçilmez bir niteliğe sahiptir.

İslâm dininin iman esaslarından olan âhiret gününe inanmak, Müslüman teolojisinin anahtar kavramlarından biri olup ölüm sonrası yaşamın ilke ve esaslarını belirleyen bir akait ilkesidir. Müslümanlar, dünya hayatından sonra yeniden dirilişi ifade eden âhirete hiç bir şüphe duymaksızın iman ederler. Bunun başlıca nedeni, kutsal kitap Kur'an-ı Kerim'de ifadesini bulan âhirete imanla ilgili ayetlerdir. Onlardan birinde: *“Onlar, sana indirilenlere, senden önce indirilenler ve âhiret gününe iman ederler”* (Bakara, 2/4) buyrulmaktadır.

İnsanın doğasında olan sonsuzluk duygu ve arzusu, onun yaratılıştan ölüm ötesi bir hayatın varlığına inanmaya meyilli olmasının nedenidir. Bu bağlamda bir yandan dünya tecrübe edilen ölümün neden olduğu ayrılıkların âhiret âleminde son bulacağına olan inanç, insanı psikolojik yönden rahatlatırken; diğer yandan dünyadayken yapılan haksızlıkların âhirette karşılıksız bırakılmayacağına olan inançla ahlâkî ve hukuki açıdan sosyolojik bir adaletin yerini bulmasını sağlar.

Ebü Mansûr el- Mâtürîdî (Ö.333/992), Türk-İslâm dünyasının yetiştirdiği önemli düşünürlerden biridir. Mâtürîdî'ye göre yaratılan her varlığın bir sebebi olduğundan Allah, hiçbir şeyi hikmetsiz ve boşuna yaratmamıştır. Mâtürîdî'nin sisteminde hikmet kavramının kilit bir rol olmasında onun nakil-akıl dengesini kuran bir düşünsel alt yapıya sahip olmasının önemi büyüktür. Bu bağlamda Mâtürîdî, nakli ihmal etmeyen bir akılcılıkla âhiret hususunu temellendirmiştir.

Bu tez çalışması, giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu ve önemi ile yöntem ve amacı yer almaktadır.

Birinci bölümde, Mâtürîdî'nin düşünsel kodlarını anlamaya yardımcı olması açısından yaşadığı dönem ve hayatı üzerinde durulmuştur. Bu bölümde sadece döneme ilişkin bilgiler verilmekle kalmayıp aynı zamanda Mâtürîdî'nin ilmi kişiliği, hocaları, öğrencileri ve eserleri hakkında da bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde, genel olarak âhiret kavramıyla ilgili çeşitli tanım ve tahlillere yer verilmiştir. Bununla amaçlanan, daha sonra ayet ve hadislerle de desteklenecek olan âhiret inancının kültürel açıdan dildeki karşılığıyla ilgili bir analize imkân verebilmektir.

Üçüncü bölümde, araştırmanın asıl konusunu oluşturan Mâtürîdî'ye göre âhiretin imkân, nitelik, kapsam ve ispatıyla ilgili yaklaşımlar, âhiretle ilgili kavramlar eşliğinde verilmiştir. Son olarak ise âhiret inancı hakkında Mâtürîdî'nin yaklaşımlarını diğerlerinden ayıran hususlara temas edilerek, onun yaklaşımlarının tarihsel ve güncel değeri hakkında kısmi değerlendirmelere yer verilmiştir.

Tezin yazma sürecimde hiçbir şekilde desteğini esirgemeyen, doğru bir şekilde yönlendirme yapan, bilgi ve birikimini benimle paylaşan başta değerli danışman hocam Prof. Dr. Muammer ESEN'e, saygıdeğer jüri üyelerim Doç. Dr. Rabiye ÇETİN ve Doç. Dr. Hilmi KARAĞAÇ hocalarıma; aynı zamanda tez sürecim boyunca katkılarını ve desteklerini esirgemeyen Tuğba ÖZTÜRK ve Hatice Kübra İMAMOĞLUGİL hocalarıma; ilim yoluna sevk eden, tüm varlıklarıyla destek olan, çalışmamın hazırlanma sürecinde desteklerini her daim yanımda hissettiğim sevgili annem Ayşe TAN ve babam Hüseyin TAN olmak üzere tüm aile fertlerime; ders ve tez aşamalarında bir an olsun beni yalnız bırakmayan, motive edip uygun ortam hazırlayan kıymetli refik'im Abdullah Zübeyr AKMAN'a saygı ve şükranlarımı sunuyorum.

Başarı ve inayet Allah'tandır.

Hacer Hafsa AKMAN

Ankara, 2019

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

İslam dininin iman esaslarından olan ve Müslüman düşüncesinde önemli bir yere sahip olan âhiret gününe iman, Allah'ın varlık ve birliğinin tamamlayıcısı olarak çoğunlukla ayetlerde birlikte geçmektedir. İslam inancına göre canlı-cansız tüm varlığın bir sonu olduğu gibi, içinde yaşamış olduğumuz evrenin de bir son noktası vardır. Rahman'ın takdir ve tayin ettiği bir ana değin dünya hayatı, içindekilerle birlikte devam edecektir. Nihai sona ulaşıldığında evren ve içindekiler sahip oldukları düzeni yitirecek ve devamında âhiret hayatı başlayacaktır.

Mâtüridî, bağlı bulunduğu Maverâunnehir geleneğine uygun olarak âhiret inancını aklen ve naklen değerlendirerek ölüm ötesi hayatın aşamalarını kendine özgü bir şekilde yorumlamaktadır. Mâtüridî düşünce, hem hayat bulup geliştiği coğrafya açısından hem de genel olarak tüm Müslüman dünyası açısından âhiret konusunda ahlak temelli orijinal bir yaklaşıma sahiptir. Bu bakımdan Mâtüridî'nin yetiştiği dönemin dinî ve fıkri bakımdan, sosyo-kültürel ve teo-politik açıdan iyi analiz edilmesi gerekir.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Amacı

Âhiret inancı, teolojinin ve din felsefesinin ana konularından olduğundan toparlayıcı olması açısından çalışmamızda öncelikle söz konusu ilkeyi oluşturan terimlerin klasik sözlüklerdeki anlam aralıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha sonra âhiret kelimesinin geçtiği Kur'an ayetleri ve İslam Peygamber'in hadisleri tespit edilerek bunların te'vil ve tatbik şekilleri örnekler eşliğinde verilmiştir. Bununla dünya ve âhiret hayatları hakkında tezin temel amacı olan Mâtüridî'nin âhiret anlayışının daha sağlıklı anlaşılması için bir hazırlık yapılmaya gayret edilmiştir.

Tezin ilerleyen bölümlerinde Mâtüridî'nin âhiret konusuna nasıl bir açılım getirdiğinin yanında diğer kalamî ekollerin, âhiret inancını nasıl yorumladıklarına değinilmiştir. Bu yapılırken genel olarak klasik kalam eserleri göz önünde bulundurularak âhiret inancı etrafında teşekkül etmiş literatür gözden geçirilmiştir. Bu bağlamda araştırmamızın en az kayıpla doğru sonuçlara ulaşabilmesini sağlayabilmek için ayet ve hadislerin yanı sıra ilmi ve sosyo-kültürel açıdan farklı kaynaklardan da istifade edilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAM MÂTÜRİDÎ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1.1. İmam Mâtürîdî'nin Hayatı ve Kişiliği

İmam Mâtürîdî'nin literatürde geçen ismi “Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Matürîdî es-Semerkandî el-Hanefî”dir. Mâtürîdî'nin “Alemü'l-hüdâ”, “İmamü'l-hüdâ”, “Reisü Ehli's Sünne” gibi farklı unvanlarından da bahsedilmektedir. Mâtürîdî'nin Semerkant şehrinden olmasından dolayı da diğer bir unvanının “Semerkandî” olduğu bilinmektedir.¹

Mâtürîdî, günümüzde Özbekistan Cumhuriyeti'nin sınırları içerisindeki Semerkant şehrine ait bir köy ya da mahalle olarak geçen Mâtürîdî'de doğmuştur. Mâtürîdî'nin doğum tarihinin 238/852 olduğuna dair görüşler olsa da esasen onun doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir.² Çünkü Mâtürîdî'nin ders aldığı hocalarından biri olan Muhammed b. Mukâtıl er-Râzî 248/862 yıllarında vefat etmiştir. Eğer er-Razi'nin ölüm tarihi doğru ise Mâtürîdî, yaklaşık olarak yüz sene yaşamıştır. Çünkü Mâtürîdî'nin 333/944 yılında vefat ettiği hakkında ittifaklar da mevcuttur. Mâtürîdî'nin 248/862'den önce doğmuş olabileceği de tahmin edilmektedir.³ Bazı görüşlere göre ise doğum tarihi 256/870'dir.⁴ Mâtürîdî'nin Halife Mütevekkil döneminde doğduğu da bu görüşten çıkartılabilir. Kısacası bu konuda tam bir ortak kabul yoktur.

Mâtürîdî, bir İslam devleti olan ve halifeliği elinde bulunduran Abbasi Devletinin merkezi otoritesinin son derece zayıf olduğu ve politik bakımdan hilafete bağımlı beyliklerden biri olan Samanoğulları Devleti'nin Mâverâünnehîr bölgesine sahip olduğu bir dönemde yaşamıştır.⁵

Mâtürîdî'nin ailesi ve soyu hakkında, babası ve dedesinin isminden başka herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Ancak ailesi hakkında Ebu Eyyüb el-Ensârî'ye (ö.49/669) kadar soyunun dayandığı ve ailesinin Arap kökenli olduğu iddiası ortaya atılmıştır.⁶ Bunun yanı sıra Mâtürîdî üzerine araştırmalar yapan ve *Kitâbü't-Tevhid*'in

¹ Önal, Recep, Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmi'ndeki Yeri, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.8, S.3, 2013, s.325-360.

² Onat, Hasan ve Kutlu, Sönmez, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara, 2012, s.83.

³ Gölcük, Şerafeddin, *Kelam Tarihi: Kişiler Görüşler Eserler*, Esra Yayınları, Konya, 1992, s.76-77.

⁴ Onat ve Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s.84.

⁵ Gölcük, Şerafeddin ve Toprak, Süleyman, *Kelam*, Tekin Kitabevi, 4.baskı, Konya, 1998, s.54.

⁶ Sem'ânî, Ebû Sâd et-Temîmî (1980), *el-Ensâb*, nşr. Abdurrahman el-Yemânî, Beyrut/Lübnan.

Bekir Topaloğlu tarafından Türkçeye çevrilen nüshasında Mâtürîdî'nin Arap asıllı olamayacağına dair bir takım görüşler yer almaktadır⁷.

Mâtürîdî'nin yukarıda adı geçen kitabındaki (Kitâbü't-Tevhid) ifade tarzlarına dikkat çekilerek bu durumun onun Arap asıllı olmasının imkânsızlığını gösterdiği de belirtilmiştir. Ayrıca yine yukarıda adı geçen kitaptaki kelimelerin birçoğunun Türkçe cümle kuruluşuna benzediğine de dikkat çekilmiştir. İşte bütün bunlara dayanarak Mâtürîdî'nin Türk asıllı olmasının kuvvetle muhtemel olduğuna vurgu yapılmıştır.⁸

Hayatı boyunca Ehl-i Sünnet akidesini öğrenmek için çaba gösteren Mâtürîdî, doğduğu şehir olan Semerkant'ta vefat etmiş ve orada ulema ve eşraf kabristanına defnedilmiştir.⁹ M. Zahid Kevserî ile Kutbiddin el-Halebî'nin rivayetlerine göre Mâtürîdî, 332/943 vefat etmiştir. Nitekim Ebul Hasan en-Nedvî de bunu kesin bir dille ifade etmiştir.¹⁰ Buna karşılık Ebü'l-Vefâ el-Kureşî ise Mâtürîdî'nin, Eşarî'nin vefatından kısa bir müddet sonra 333/944 yılında Semerkant'ta vefat ettiğini ve kabrinin de yine orada bulunduğunu kaydetmiştir.¹¹

Mâtürîdî, İslam dünyasının birçok değişime ve gelişmelere uğradığı; dinî, siyasi birtakım oluşumların, bid'at içerikli fikir ve ayrılıkların ortaya çıktığı; İslam dinine hem dıştan hem de içten pek çok yıkıcı düşüncenin girmeye başladığı bir devirde hayatını sürdürmüştür. Böyle bir devirde büyüyen Mâtürîdî, içinde yaşadığı Müslüman toplumun dini inanç ve değerlerine karşı büyük bir sorumluluk düşüncesiyle hareket etmiş; İslam dinine yönelik zararlı faaliyetlere karşın tavrını açıkça göstermiştir. Böylece Mâtürîdî, kendi kitaplarında, İslam dinini hedef alıp onu yıpratmaya uğraşan birçok inkârcı dinî ve felsefî görüşlerin iddialarını ele almış, onların temellendirmelerini çürütmeye çalışmış ve bu kapsamda başta tevhid; yani birlik inancı olmak üzere İslam'ın temel inanç esaslarını ele alıp onları savunarak sağlam bir temele dayandırmaya çalışmıştır.¹²

⁷ Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr, *Kitâbü't-Tevhid Açıklamalı Tercüme*, thk. Bekir Topaloğlu, 11. Baskı, İSAM Yayınları, İstanbul, 2018.

⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, thk. Bekir Topaloğlu, s. 23-24.

⁹ İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım, *Tâcü't-Terâcim fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1992, s.1.

¹⁰ İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım, *Tâcü't-Terâcim fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, s.3.

¹¹ Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdulkadir b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, Kahire 1993, II.

¹² Önal, *Mâtürîdî'nin Hayatı*, s.327.

1.2. Mâtürîdî'nin İlmi Hayatı ve Metodu

Mâtürîdî'nin gerek biyografi gerek tarihi dokümanlarda yetişme dönemine ait bilgi bulmak kolay değildir. Sadece değişik vesilelerle bir araya getirilen bilgilere rastlanılmaktadır. Ancak mevcut olan kaynaklar, Mâtürîdî'nin kendi ülkesindeki bazı âlimlerinden dersler aldığı konusunda ortak bir kanaat sergilemektedirler.¹³

Birçok ilimde söz sahibi olan İmam Mâtürîdî hakkında övgü dolu ifadeler zamanla artarak devam etmiştir. Mâtürîdî'nin takipçilerinden biri olan Ehl-i Sünnet bilgini Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (Ö.493/1099), onun ismini “Şeyh İmam Zâhid Ebu Mansur el-Mâtürîdî es-Semerkandî” olarak zikreder ve onun Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat reislerinden olduğunu kaydeder.¹⁴ Diğer bir Mâtürîdî âlimi olan Ebü'l-Muîn en-Nesefî ise (418/508-1027/1115) Mâtürîdî'den sitayişle bahsetmekte ve onun ilmi şahsiyetini naklederken şöyle demektedir:

*“İlim deryasına dalarak, oradan ilmin cevherlerini çıkaran, getirdiği dini hüccetlerin inceliklerini keskin zekâsı, derin ilmi ve dehasıyla süsleyen Mâtürîdî'nin yaşadığı ilim çevresinde, kendinden başka ilim adamı olmasaydı bile o, gerçekten bu yeri dolduracak güçteydi. Nitekim onun eserlerindeki inceliklere, delilleri keşfetme ve değerlendirme yeteneğine vâkıf olanlar, onun muarızlarını ilzam etmektedir. İlmi mücadele adabında izlediği başarılı usulü anlayanlar, Mâtürîdî'nin mevkiini takdir ederler. Nitekim hocası Ebu Nasr el-İyâzî (ö.331/943), Mâtürîdî'yi uzaktan gördüğü zaman ona hayran hayran bakar ve her defasında da Rabbin dilediğini yaratır ve seçer derdi.”*¹⁵

Nesefî, Mâtürîdî'nin İslam'ı ihya yolunda oldukça büyük çabalar sarf ettiğini, hakkı desteklemek için çalıştığını ve dinin gerçekliklerini araştırmak ve bu gerçeklikler içinde yerleştirilen ince manaları ve gizli derin hikmetleri ortaya çıkarmakla meşgul olduğunu da belirtmektedir.¹⁶

Mâtürîdî'nin hocalarından biri olan ve yukarıda adı zikredilen İyâzî, Mâtürîdî'nin ilminin büyüklüğü, hikmet ve vakara sahip olması, bulundukları çevrede var olan öteki din ve hareketleri çok iyi bilmesinden ve onun bu çerçevedeki konular hakkında bilgisine

¹³ Önal, *Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmi'ndeki Yeri*, s.363.

¹⁴ Özen, Şükrü, Yeterince Tanınmayan Bir İmam: Mâtürîdî, *Marife Dergisi*, 2015, c.5 sayı:3, s.411-423.

¹⁵ Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tabsiratu'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, Der: Hüseyin Atay ve Şaban Ali Düzgün, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, I. Cilt, 1.Baskı, Ankara, 2012, s.360.

¹⁶ Nesefî, *Tabsiratu'l-Edille*, II.Cilt, s.831-832.

olan güveninden ötürü Mâtürîdî yaptığı derse gelinceye kadar ders vermeye başlamamıştır.¹⁷

Mâtürîdî, hem aklî hem de naklî ilimleri bu tür güzel bir ortamda oldukça kapsamlı bir şekilde tahsil etmiştir. Mâtürîdî, aklî ve naklî ilimlerin temel esas ve ilkelerine sahip olduktan sonra Fıkıh, Kelam ve Tefsir ilimlerinde öncü olan bir ilim adamı mertebesine yükselmiş, ayrıca ders aldığı hocalarına ait bulunan bir takım sözlü ya da yazılı eserleri kararlı bir ilim adamı olarak kendi öğrencilerine aktarmış ve hatta bu sözlü ya da yazılı eserlerdeki görüşleri geliştirip sistemleştirerek büyük bir ilim ve irfan dünyasının kapılarını açmıştır.¹⁸

Bir Kelam âlimi olan Mâtürîdî'nin görüşüne göre her şeyin bir yaratılış nedeni, hedefi ve amacı vardır. Yaşanılan dünya ya da kâinatta hiçbir şey yersiz, düzensiz ya da başıboş yaratılmamıştır. Bu yaratılmayı ancak akıl ve iman sahibi kişiler kavrayabilir. Nitekim bu düzeni ve hikmeti kavramak ve Yüce Yaratıcıya inanıp iman etmek ancak akıl sahibi insanların tek ve ulvi görevidir. Dolayısıyla Allah'a kulluk da ancak bu tarzda açıklanabilir. Kâinatta var olan düzene hep olumlu ve güzel bir şekilde bakarak Allah'ın fiillerini tanımak her inananın bir görevidir. Yani bu evrende meydana gelen olayları hikmet gözüyle kavramak, yaşanılan dünyada mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşadıktan sonra öteki dünya olan âhireti de kazanmak Mâtürîdî'nin ayet ve hadislerden çıkardığı oldukça külliyatlı ve geniş bir düşünce sisteminin temellerini oluşturur.¹⁹

Mâtürîdî, eğitim bakımından ilmi zincir itibarıyla Ebû Hanîfe'nin düşüncelerini ve sistematüğini benimsemiş ve onun ortaya koyduğu mezhebe uyarak naklin yanı sıra akla da oldukça fazla ve büyük önem veren bir ilim adamı olarak tarihe geçmiştir. O, bu arada, kader ve cebir görüşlerine sapanlara atfen İslâm akidesini savunmak için Ebû Hanîfe'nin ileri sürdüğü esasları sistemleştirmiştir. Yine o, Ebû Hanîfe'den sonra Kaderiyye ve Mu'tezile'nin akılcı cereyanı ile taassubu artan Cebriyye ve Müşebbihe'nin nakilci cereyanı karşısında, akıl ve nakil çerçevesinde onları kaynaştırarak dini esasları kurallaştırmış ve onları birer prensip haline getirmiştir.²⁰

Mâtürîdî, birleştirici zekâsıyla, ifrat ve tefrite düşenleri uzlaştırmakta, Eşarî'nin telifçiliğinden çok daha etkili olmuş; Mürcie, Mutezile, Havâric, Müşebbihe ve Cebriye gibi isimler altında dağılan fikir ve akide fırtınalarını tefekkür ve istidlalinin kuvvetiyle

¹⁷ Bekir Topaloğlu, *Kitâbü't-Tevhid* (Önsöz), İSAM Yayınları, İstanbul, 2018, s.15.

¹⁸ Bekir Topaloğlu, *Kitâbü't-Tevhid* (Önsöz), İSAM Yayınları, İstanbul, 2018, s.15.

¹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s.32.

²⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s.34.

dindirmiş ve çok geçmeden bunların adlarının tarihten silinmesine neden olmuştur. Bu özelliğiyle Mâtüridî, Ebû Hanîfe'nin ekolüne katkı sağlamış ve haklı olarak Ehl-i Sünnet'in önderi ve bilhassa bütün Hanefilerin ve Müslüman Türklerin akaid sisteminin de imamı olmuştur.²¹

Mâtüridî, takip ettiği ve görüşlerinden oldukça etkilendiği Ebû Hanîfe gibi itikat (Usûlü'd-Dîn) ve fıkıh (Furû'u'd-Dîn) alanlarında uzmanlaşma geleneğini devam ettirebilen çok az sayıdaki ilim adamlarından biridir. Bu sebeple kaynaklarda her iki âlim için de fikhî ve itikadî konulara hâkim ve oldukça bilgili ve iyi bilen anlamlarında olan “fakîh” unvanı kullanılmıştır.²²

Mâtüridî, farklı alanlarda kendini yetiştirmiş bir âlimdir. O, müfessir ve fakih kimliğinden daha ziyade kelam alanındaki çalışmalarından dolayı “mütekellim” sıfatıyla tanınan ve bu alanda yaptığı çalışmalarla takdir gören bir âlim olmuştur. Nitekim o, bu yönüyle, adına nispetle ortaya çıkan ve Mâtüridîlik olarak adlandırılan oldukça sistematik bir kelam ekolünün kurucusu kabul edilmiştir.²³

Mâtüridî'nin ilmi metoduna geçilecek olunursa, onun kendine özgü sistematik metodunun bazı özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

- **Akıl-Nakil Arasında Orta Yol:** Bu durum, Mâtüridî'nin temel aldığı metodunun en bariz özelliğidir. Zaten dinimiz her bir konuda orta yolu emretmektedir ve Kur'an, bizlere “vasat ümmet” olduğumuzu sürekli hatırlatmaktadır. Bazı müsteşrikler, kendi eserlerinde ayet ve hadislerle çok az yer verdikleri için aklın nakle üstün geldiğini ileri sürmüşlerdir.²⁴ Aslında Mâtüridî'nin ayet ve hadislerle yeterince yer verdiği, onun akılcılığının ayet ve hadisleri çok kullanmasından değil, onları yorumlama kısmındaki sistematikte aranması gerektiği de ifade edilmiştir.²⁵

- **Olaylara Küllî Bakış:** Mâtüridî'nin düşüncesi geniş kapsamlı olarak cüz'ileri küllilere bağlama ve fer'î meseleleri de asıllarına irca etme şeklinde temayüz etmiştir. Aslında felsefî istidlal de budur. Bu metot, onun fıkıh usulüne verdiği önemi de gösterir. Mâtüridî, gerek tefsirinde ayetleri yorumlarken gerekse kelâmî görüşlerini ortaya

²¹ Ebu Mansur Mâtüridî, *Akaid Risalesi* (Yusuf Ziya Yörükân tarafından Tevhid Kitabı ile birlikte “İslâm Akâidine Dair Eski Metinler” adı altında Türkçeye çevrilerek, Arapça metinleriyle beraber yayınlanmıştır.) M. E. Basımevi, İstanbul, 1953, s.29.

²² Kutlu, Sönmez, *İmam Mâtüridî ve Mâtüridîlik*, Otto Yayınları, 8.Baskı, İstanbul, 2018, s.34.

²³ Kutlu, *İmam Mâtüridî ve Mâtüridîlik*, s.40.

²⁴ Yazıcıoğlu, M. Sait, *Mâtüridî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Akid Yayınlar, Ankara, 1992, s. 285.

²⁵ Özcan, Hanifi, *Mâtüridî'de Dini Çoğulculuk*, M.Ü.İ.F.V. Yay. No:106, İstanbul, 1995, s.88-89.

koyarken her ayeti Kur'an bütünlüğü içinde işler, her görüşünü İslâm'ın bütünlüğü içinde ifade eder.²⁶

- **Düşünceyi Eylemle İrtibatlandırma:** Mâtürîdî, ameli, imandan saymamakla birlikte farklı fikirlerin çokluğu, kendisi için bir önem arz etmemektedir. Önemli olan o düşüncelerin fiillerimizle uyum içinde olması yani fiillerimizi doğru bir şekilde yönlendirmesidir.²⁷

- **Tenkitçi Yapı:** Tenkidin, Mâtürîdî'nin metodunda çok önemli bir yeri vardır. Çağdaşlarının görüşlerini tenkitten önce onları ortaya koyar, inceler ve onlardaki yanlışların nedenlerini irdeler. Hatta o görüşleri kendi delili ile çürütme yoluna gider. Örneğin, mucizeleri sihir, büyü vb. şeylerle karşılaştıran rakibine aynı yolla cevap verir.²⁸

- **Gerçekçilik:** Mâtürîdî, izahlarını somut neticelere bağlar. Vakıa onun hareket noktasıdır. Örnek verilirse peygamberlere, mesaj getirdikleri toplumlardan toptan bir karşı çıkışın olmayışı ona göre nübüvvetin olağanlığının bir ispatıdır. Yani insanlardan bir kısmı akıl nimetini kullanarak Allah'ın varlığı, büyüklüğü ve birliği fikrine ulaşmış olmalı ki, bir yüce varlık tarafından elçilik ile görevlendirildiklerini söyleyen peygamberleri yadırgamayıp onları kabul etsinler. Böyle insanların varlığı nübüvvetin olduğunu ortaya koymaktadır.²⁹

- **Delille Konuşma:** Bu yöntem yüce Kur'an'ın insanlardan istediği harekettir. O, bu yöntemi diğer örnekler için de kullanmaktadır. Mâtürîdî'ye göre bir kimse bir şeyi iddia ederken ya da onu reddederken elinde delille hareket etmelidir. İnsanların "vardır ya da yoktur" veya "evet ya da hayır" söylemlerinin dışında söyleyecek sözleri olmalıdır. Karşısındakini rencide edici sözler sarf ederek insanların büyük çoğunluğunca kabul görmüş gerçeklere karşı çıkmak, eşyayı ve hadiseleri inkâr ve ispat yollarını ortadan kaldırmaktır. Bu davranış kişiyi şüpheciler sınıfına koyar ve iddia sahibinin inandırıcılığını yok eder.³⁰ Aynı zamanda Mâtürîdî, kelimelerden aşına olduğumuz delillendirme tarzlarından çok farklı delillendirmeler geliştirmektedir. Örneğin Allah'ın varlığının delilleri, olarak bütün kelimeler kitaplarında öne çıkarılan delil

²⁶ Özcan, *Mâtürîdî'de Dini Çoğulculuk*, s.90.

²⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.237.

²⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.237.

²⁹ Özcan, Hanifi, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, M.Ü.İ.F.V. Yay., İstanbul, 2012, s.53.

³⁰ Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, s.55.

havuzunu genişletmekte ve Allah'ın uluhiyetinin, rububiyetinin ve tedbirinin (yönetiminin) delilleri şeklinde başlıklar açmaktadır.³¹

Mâtürîdî'nin kelimada ön plana çıkmasını sağlayan bir diğer durumda onun, kelam ilmine zenginlikler kazandırmasıdır. Mâtürîdî'nin kelam ilmine katkı sunduğu zenginliklerden en önemlisi ise kendi üslubuna has **“bilgi nazariyesi/kuramı”** gelmektedir. Nitekim Mâtürîdî'nin eserlerinden şöyle bahsedilebilir: *“Beşerî bilginin varlığından, mahiyetinden, kaynağından, elde edilebileceğinden ve geçerliliğinden bahsederek kendine özgü bir bilgi teorisi ortaya koymuştur”*.³²

İslami düşünce sisteminde bilgi ve inanç birbirleriyle oldukça bağlantılıdır. Bilginin, Kelam ilmindeki yeri şüphesiz tartışmaya kapalı olacak şekilde önemli bir konudur. Bundan dolayı İslâm akidesinin kazanılması için, bilginin doğruluğundan ve kesinliğinden şüphe edilmemesi gerekir. Bu yüzden İmam Mâtürîdî, kendine has ekolünü ve sistemini sağlam temellere dayandırabilmek için, bu konulara *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserinde yer ayırmış, bilginin kapsamı, alanı, kaynağı ve güncelliği (geçerliliği) gibi tüm niteliklerini kapsayacak şekilde bilgi konusunu en ince detayına kadar sağlam temellere oturtmak adına sistemli bir şekilde ele almış ve tüm detaylarıyla irdelemiştir.³³

Mâtürîdî'den önce bilginin tanımı birçok âlim tarafından yapılmış olsa da bilginin kelam metodunda *“Bilginin Kaynakları/Esbâbu'l-İlim”* adıyla yerini alması Mâtürîdî tarafından ortaya atılmıştır. Aynı zamanda Mâtürîdî birçok konuda yeniliklere imza atmıştır. Örneğin; Mâtürîdî, haberi, bilgi teorisinin içine koyarak farkındalık ortaya koymuştur.³⁴

Mâtürîdî, bilgi metodunu yalnız kelam alanında değil, fıkıh, tefsir ve diğer İslami ilimler bazında da kullanmış ve başarıya ulaşmıştır. Onun bu teorisi birçok âlim tarafından onay görmüş ve desteklenmiştir. Bunların başında sadece Ebu Hanîfe ekolünü benimseyenler haricinde Bakillanî ve Bağdadî gibi âlimler de vardır. Bu netice Mâtürîdî'nin ortaya koymuş olduğu metodunun ne kadar da sistematik olduğunu bizlere göstermektedir. Ayrıca Mâtürîdî, *“Teolojik Akılcılık”*ın temsilcisi olarak da kabul görmüştür.³⁵

³¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.321; Düzgün, Şaban Ali, *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s.43.

³² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.17 ; Önal, *Mâtürîdî'nin Hayatı*, s.352.

³³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.240.

³⁴ Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s.77.

³⁵ Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s.78.

Mâtürîdî, varlık felsefesi, ulûhiyet, nübüvvet, iman-küfür ve siyaset problemlerini ele alırken akli delilleri daha çok ön planda tutmuştur. Ayrıca bunu yaparken nasları ihmal etmeyip akli ve nakli birbirinden ayırt etmemiş ve yok saymamıştır. Bundan dolayıdır ki Mâtürîdî'nin kendine has metodu, yeni dönem İslam düşüncesinin tekrardan inşa edilme sürecinin ilk evresinden itibaren son dönem kelamcılara ilham kaynağı olmuş ve birçok çok kişiye ilham vermiştir.³⁶

Mâtürîdî, “*Kitâbü't-Tevhid*” ile “*Te'vilâtü'l-Kur'an*” adlı eserlerinin belli başlı bölümlerinde münazara, cedel ve kelam ilminin gerekliliğinin altını çizmiş, kelam ilmine önemli katkılarda bulunmuştur. Cedel ve münazarayı bidat ehlinin caiz görmemesine karşı bu ilmi bir bilim haline dönüştürmüştür. Yaşadığı toplum gereği, İslam dışı olaylara karşı büyük mücadele vererek sorumluluk bilinciyle hareket etmiştir. Bu sayede Mâtürîdî, kelam ilminde model bir konuma ulaşmıştır. Böylece o, gayretlerinden dolayı kelam ilmini belirli bir noktaya getirip bu düşüncelerini İslam dünyasına yerleştirmeye çalışmıştır.³⁷

Günümüz inanç sisteminde milyonlarda insanın benimsediği bir mezhep olan ve ayrıca halen İslâm dünyasının birçok noktasında etkisini sürdüren “Mâtürîdîlik” mezhebi, kendisine imam olarak Mâtürîdî'yi seçerek Müslüman toplumun itikatta doğru yolu takip etmesine aracılık etmiş ve özellikle Türk-İslam kültürü üzerinde yüzlerce yıl etkili olarak onları inanç açısından besleyip desteklemiştir.³⁸

1.3. İmam Mâtürîdî'nin Hocaları, Öğrencileri ve Eserleri

Mâtürîdî'nin yetişip gelişmesinde, ilmi bir derinlik kazanmasında birçok âlim rol oynamış fakat kaynakların yetersizliklerinden dolayı bunların birçoğu hakkında bilgi bulunmamaktadır.³⁹ Semerkant'ın tarihi ve sosyo-kültürel durumu sayısızca âlimin eğitimlerine katkı sağladığı gibi, Mâtürîdî'nin de eğitimine pek çok katkı sağlamıştır. Örneğin Semerkant'taki “Dârü'l-Cüzcâniyye” adlı verilen ilim merkezinde eğitim alan Mâtürîdî, sayısız hocaların ve öğrencilerin yetiştiği ilim yuvasında eğitim almış birisidir.⁴⁰

³⁶ Yavuz, Yusuf Şevki, “Mâtürîdîyye”, *DİA*, 2003, C.28.

³⁷ Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s.78.

³⁸ Önal, Recep, *Mâtürîdî'nin Hayatı*, s. 356.

³⁹ Korkmaz, Sıddık, *İmam Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri*, s.99.

⁴⁰ Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille*, I.Cilt , s.356-357.

1.3.1. İmam Mâtürîdî'nin Hocaları

1.3.1.1. Muhammed b. Mukatil er-Razî (248/862)

Muhammed b. Mukatil er-Razî, İmam Muhammed'in öğrencisi olup Ebu Mut'î el-Belhî'den de eğitim almıştır. O, Ebu Hanife'nin ekolünü devam ettirmeye çalışmış Rey şehrinin kadılarından iyi bir fıkıh âlimidir. Mukatil er-Razî'nin vefat tarihiyle ilgili açık olmayan bir durum vardır. Mâtürîdî'nin doğum tarihi ile Mukatil er-Razî'nin ölüm tarihi arasında bir uyuşmazlık bulunmaktadır. Bu uyuşmazlık sonucu ya Mukatil er-Razî'nin Mâtürîdî'nin hocası olmadığı ve Mâtürîdî'nin yüz yıla yakın bir ömür sürdüğü ya da Mukatil er-Razî'nin ölüm tarihinde bir hesaplama hatasının olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹

1.3.1.2. Nusayr b. Yahya el-Belhî (268/888)

Nusayr b. Yahya el-Belhî, Ebu Süleyman Musa el-Cüzcanî'den ders almıştır. Belhî, Ebu Hanîfe'nin “*Risale İla Osman El-Bettî*” adlı eserini alıp Belh şehrine götürmüştür. Onun, Hanefî fıkıhında iyi olduğu bilinir. Hatta Hanefî fıkıhını İmam Mâtürîdî'ye o aktarmıştır. Ayrıca Belhî, Kelam ilminde de başarılar sağlamıştır.⁴²

1.3.1.3. Ebu Nasr el-İyazî (301/913-331/942)

Künyesi Ahmed b. Abbas b. Hüseyin b. Cebele b. Galib b. Cabir b. Nevfel b. İyaz b. Yahya b. Kays b. Said b. Ubade el-Ensarî, el-Fakih es-Semerkindî'dir.⁴³ İyazî, Allah'ın sıfatları konusu üzerinde çalışmış ve Ehl-i Sünnet'i savunmuştur. İyazî, ilim bakımından değerli bir âlimdir. İyazî, Nasr b. Ahmed b. İsmail b. Esed b. Saman (293/905-331/943) zamanında Türkistan'da şehit olmuştur.

Yirmili yaşlarda Mâtürîdî, Ebu Nasr el-İyazî'den dersler almıştır. Kendisi şehit düştüğünde geride başta Mâtürîdî olmak üzere birçok değerli ilim öğrencisi bırakmıştır. O, zekâsıyla, takvasıyla ve sabrıyla örnek olmuş bir âlimdir. İyazî, vefatından kısa bir zaman önce “*el Mesailü-l-Aşru'l-İyazîyye*” adlı eserinde Mutezile'ye karşıt olan görüşlerini derleyip Semerkant'ta dağıtmıştır.⁴⁴

1.3.1.5. Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. el-Cüzcanî (301/331)

Muhammed b. Ahmed Ebu Süleyman Cürcanî'nin talebelerinden olup, Mâtürîdî kendisinden rivayetlerde bulunmuştur. Ayrıca bir süre kadılık yapmıştır. Mâtürîdî'nin

⁴¹ Korkmaz, *İmam Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri*, s.100.

⁴² Korkmaz, *İmam Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri*, s.101.

⁴³ Nesefî, *Tabsiratu'l-Edille*, s.356.

⁴⁴ Üzümlü, İlyas, “*İyazî Ebu Nasr*”, *DiA*, XXIII/499.

kendisinden oldukça az etkilendiği bilinmektedir. İmam Mâtürîdî çok değerli âlimlerden dersler almış ve bunu hayatına geçirip öğrencilerine aktarmayı başarmış bir kişiliktir.⁴⁵

1.3.2. İmam Mâtürîdî'nin Öğrencileri

1.3.2.1. Ali b. Said Ebu'I-Hasan er-Rustuğfeni (345/956)

Rustuğfeni, Mâtürîdî'nin en parlak öğrencilerinden olup Hanefî ekolüne mensuptur. Onun kelam ilmiyle alakalı; “*İrşâdu 'l-Mulîdî*”, “*Kitâbu 'z Zevâid*”, “*Kitâbu fi 'l-Hilaf el-Es'ile*” ve “*el-Ecvibe ve Beyânu 's-Sünne ve 'l-Cemâa*” adlı eserleri vardır.⁴⁶

1.3.2.2. Ebu'I-Kasım İshak b. Muhammed b. İsmail el-Hakim el-Semerkandî (342/953)

Ebu'I-Kasım İshak'ın lakabı, hikmet sahibi anlamına gelen “el-Hakîm”dir. O, Mâtürîdî'den fıkıh ve kelam dersi almıştır. Kendisi, Semerkant'ın en önemli âlimlerinden olup ayrıca kadılık da yapmıştır. Ebu'I-Kasım İshak'ın “*Akîdetu'l Îmân*” ve “*es-Sevâdu'l A'zam*” adlı eserleri vardır. Onun “*Akîdetu'l Îmân*” adlı eserinin Farsça olduğu bilinir; “*es-Sevâdu'l A'zam*” diye bilinen eseri ise Arapçadır. Bu eser Samanilerin “Ehl-i Sünnet İnancı Manzumesi” özelliğini taşır.⁴⁷

1.3.2.3. Ebu'l-Leys el-Buharî es-Semerkandî (373/983)

Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin asıl adı, Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim olup birçok eseri bulunmaktadır. “*Tefsîru'l-Kur'ân*”, “*en-Nevâzil*”, “*el-U'yûn*”, “*el-Fetevâ*”, “*Hızânetu'l-Fıkh*”, “*Büstânü'l Arfin*”, “*Şerhu'l Câmi 'i 's-Sağîr*” ve “*Tenbîhu'l-Gâfilîn*” onun eserleri arasındadır. Kendisi, Mâtürîdî'den ders almış ve onun görüşlerini öğrencilerine aktarmıştır.⁴⁸

⁴⁵ Korkmaz, *İmam Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri*, s.102.

⁴⁶ Nesefî, *Tabsiratu'l-Edille*, s.358.

⁴⁷ Kureşi, *el-Cevahiru'l-Mudie fi Tabakati 'l-Hanefiyye*, Haydarabad, 1322/1904; Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Diyanet Vakfı Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2018.

⁴⁸ Leknevî, *Fevâidu'l-Behiyye fi Terâcim i 'l- Hanefiyye*, thk, Seyyid Muhammed Bedreddin Ebu Faris en-Na'sanî, Mısır, 1324, 116.

1.3.2.4. Ebu Muhammed Abdülkerim b. Musa b. İsa el-Pezdevî (390/1000)

Pezdevî, Mâtürîdî'den fıkıh ve kelam dersleri almış ve gelecek nesillere aktarmıştır.⁴⁹ O, ilmi bir başarıya ulaşmış, Mâtürîdî'den de aynı zamanda hadis dersleri almıştır.⁵⁰

1.3.2.5. Ebu Ahmed el-İyazi (IV./X. Asrın Başları)

İyazi'nin asıl künyesi, Ahmed b. Ebi Nasr Ahmed b. el-Abbas el-İyazî'dir. Ehl-i Sünnet Mezhebinin savunmuş ve bunu öğrencilerine aktarmıştır. “*el-Mesâilu 'l-Aşeri e'l-İ'yâzîyye*” adında ünlü bir eseri vardır. Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile arasındaki çekişmeli konuları ele almış ve kâlemine yansıtmıştır. Aynı zamanda o, Semerkant'ta eğitim görmüştür.⁵¹ Hakîm Semerkandî, İyazi için; *Maveraünnehr'den yüz yıldan beri, ilim, fıkıh, dil, beyan, incelik, iffet ve takva bakımından Ebu Ahmed gibisi çıkmadı*⁵² şeklinde bir taltifte bulunmuştur.

Mâtürîdî, kendisini yetiştirdiği hocaları gibi öğrencilerine önder olmuş ve hayatlarına dokunmuştur. İlim alanında kelam, fıkıh, tefsir gibi birçok dersler vermiştir. Öğrencileri de Mâtürîdî'den aldıklarını gelecek nesillere aktarmışlardır.

1.3.3. Mâtürîdî'nin Eserleri

Mâtürîdî'nin kelam, fıkıh, tefsir ve mezhepler tarihi gibi alanlarda birçok eser verdiğinden bahsedilmektedir. Ancak ne var ki bu eserlerin çoğu göç, istilalar, kaybolma gibi nedenlerden dolayı günümüze değin ulaşamamıştır.⁵³

Mâtürîdî'nin kaleme aldığı eserleri üzerinde yapılan detaylı çalışmalara göre o, Mu'tezile karşısında, nakil-akıl çelişkisine son vererek bu kavramlar arasında sentez oluşturmuş; nakli ve akli delilleri dinin kaynağı kabul etmiştir.⁵⁴ Akli ve dini tasdiki Allah'ın emri olarak değerlendirmiş, duyular ve vahiy konuları üzerinde durmuş, kendine has tarzıyla teolojik bilgi teorisi oluşturmuştur. Ayrıca sorunlara analizci bir yaklaşımla çözüm üretmeye çabalamıştır.⁵⁵

⁴⁹ Pezdevî, İmam Ebu Yusr, (421/493- 1027/1099) *Ehl-i Sünnet Akaidi*, trc; Şerafeddin Gölcük, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2016, s.79.

⁵⁰ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s.80.

⁵¹ Nesefi, *Tabsiratu'l-Edille*, s.357.

⁵² Can, Mustafa, “Hakîm es-Semerkandî”, DİA, XV/193-194.

⁵³ Korkmaz, *İmam Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri*, s.105.

⁵⁴ Bardakoğlu, Ali, “*Husun ve Kubuh Konusunda Aklın Rolü ve İmam Mâtürîdî*”, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sayı.4, Kayseri, 1990, s.43.

⁵⁵ Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, s.13-29.

Mâtürîdî'nin eserleri ilim arayışında olanlara ışık tutmuş, aydınlık geleceğe katkı sağlamıştır. Ayrıca kendine özgü anlatım yapısıyla Mâtürîdî, farklı bir üslup ortaya koymuştur. Mâtürîdî'nin bilinen eserleri aşağıda sırasıyla verilmiştir:

1. Kelam ve Mezhepler Tarihi alanındaki eserleri:⁵⁶

- “Kitâbü't-Tevhîd”
- “Kitâbü't-Mâkâlât”
- “Risâle fi'l-Akâid”
- “Kitâbü'l-Usûl”
- “er-Red ale'l-Karâmita”
- “er-Reddû'l-Usûli'l-Hamse”
- “er-Reddû Evâili'l-edille li'l-Ka'bî”
- “er-Reddû Tezhîbi'l-cedel li'l-Ka'bî”
- “er-Reddû Vaidi'l-fussâk li'l-Ka'bî”
- “er-Reddû Kitabi'l-İmame li-ba'z'ı-Revafız”

2. Fıkıh alanındaki eserleri:⁵⁷

- “Kitâbü'l-Cedel”
- “Meâhizü's-Şerâi”

3. Tefsir ve Kur'an İlimleri alanındaki eserleri:⁵⁸

- “Te'vilatü'l-Kur'an”

4. Mâtürîdî'ye nispet edilen eserler:⁵⁹

- “Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber”
- “Kitâbü'l-Akîde”
- “Risâle fi'l-İmân”
- “Şerhu Kitâbi'l-İbâne li'l-Eş'arî”
- “Vesâyâ ve Münâcât”

Yukarıda, Mâtürîdî'nin yazdığı eserlerden bir kısmı verilmiştir. Bu eserlerden önemli görülen bazıları aşağıda daha ayrıntılı verilmiştir.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.31-36.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.36.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.37-39.

⁵⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.40-43.

1.3.3.1. Kitâbü't-Tevhid

Mâtürîdî'nin “*Kitâbü't-Tevhid*” adlı eseri onun en önemli kalam eserleridir. Mâtürîdî'nin bu eseri “*Kitâbü't-Tevhîd ve İsbâtı's-Sıfât*” olarak da bilinmektedir.⁶⁰

Mâtürîdî'nin kalam ilmindeki yerinin önemi ve kelâmî görüşlerini kapsamlı bir bütün olarak öğrenmek için şüphesiz bir şekilde onun yukarıda adı geçen eserini ele alıp tahlil etmek yararlı olacaktır.

Kitâbü't-Tevhîd, muhtevası dikkate alındığında yarı felsefî bir eser olarak da nitelendirilmesi mümkündür.⁶¹ Kitâbü't-Tevhîd'in İngiltere'nin Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan tek bir yazma nüshası vardır. Eser, Fethullah Huleyf tarafından basıma hazırlanmış ve 1979 yılında Lübnan'ın Beyrut Doğu Edebiyatı Enstitüsünde neşredilmiştir.⁶²

Kitâbü't-Tevhîd, bir kalam eseri olmasının ötesinde ortaya koyduğu fikirler açısından Mâtürîdî'nin günümüze ulaşmış en önemli çalışmasıdır. Mâtürîdî'den bahseden tüm kaynaklar, tereddütsüz bir şekilde Kitâbü't-Tevhîd adlı eseri, ona atfetmektedir.⁶³ Dolayısıyla eserin ismi ve yazarı konusunda ilim çevrelerinde herhangi bir tartışma olmamakla birlikte bazı itirazlar bulunmaktadır. Şöyle ki; bazı kaynaklarda söz konusu eserden “*Kitâbü't-Tevhîd ve İsbâtı's-Sıfât*” şeklinde bahsedilmiş olması bazı ihtilafların yaşanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Kitâbü't-Tevhîd'in ilk dönemlerden beri “*Kitâbü't-Tevhîd ve İsbâtı's-Sıfât*” adıyla meşhur olduğu ve bu durumun günümüzde yapılan akademik çalışmalar için de bir sıkıntı oluşturmadığı söylenebilir.⁶⁴

Kitâbü't-Tevhîd adlı eser, içerik olarak giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. Beş bölüm de kendi içinde birtakım kısımlara bölünmüştür. Bu beş bölüme bakıldığında genel olarak, epistemoloji, ulûhiyet, nübüvvet ve semiyât konularının ele alındığı görülmektedir. Ayrıca bu eserde diğer pek çok klasik kalam eserlerinde yer alan imamet konusuna ise hiç değinilmemiştir.⁶⁵

⁶⁰ Nesefî, *Tabsiratu'l-Edille*, I.Cilt, s.359.

⁶¹ Korkmaz, *İmam Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri*, s.106.

⁶² Topaloğlu, “*Kitâbü't-Tevhîd*”, DİA, XXVI/ 117-119.

⁶³ Özcan, Hanîfî, “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Düşünce”, Erişim tarihi: 06.04.2019 (<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=368590>).

⁶⁴ Kutlu, Sönmez, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, Erişim tarihi: 05.04.2019 (<http://www.sonmezkutlu.net/?Syf=26&Syz=6039&/Bilinen-Ve-Bilinmeyen-Y%C3%B6nleri-%C4%B0le-%C4%B0mam-Mâtürîdî->).

⁶⁵ Korkmaz, *İmam Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri*, s.107.

Eserin ilk sayfalarını oluşturan giriş bölümünde, dinin doğru anlaşılmasında delillerin gerekliliğinden bahsedilmiş ve bu kapsamda nakil-aklın ikileminin dinin bilinip tanınması ve yayılmasında vazgeçilmez iki temel etken olduğundan bahsedilmiştir. Daha sonra konuyla ilgili olarak beşerî bilginin tanımı, konuları ve bilgilendirme yolları gibi hususlar, karşı tarafın görüşlerine de yer verilerek ele alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında eser, hem “beşerî bilginin kaynakları” nazariyesini ilk defa ortaya atan ve bu cihetle bilgi nazariyesini kelim alanında tek başına bir konu haline gelmesine öncü olan bir kelim eseri olarak kabul görmüş hem de “teolojik felsefe klasiği” diye adlandırılmıştır.⁶⁶

Eserin ikinci bölümünde, nübüvvetten bahsedilmiştir. Bu başlık altında nübüvvet meselesinin ispatı ve insanlar için gerekliliği üzerinde durulmuş, bu kapsamda nübüvvet dair görüşler nakledilmiş ve bu görüşler bir takım aklî ve naklî delillere dayandırılarak tek tek çürütölmeye uğraşölmüştür. Ayrıca ilave olarak Hz. Muhammed’in nübüvvetinin ispatı konusuna da ayrı bir yer verilmiş; en başta Kitap Ehlerinden başlamak üzere onun peygamberliğini inkâr edenlere karşı ciddi tenkitler de yöneltölmüştür.⁶⁷

Kitâbü’t-Tevhîd’in üçüncü bölümünde, İslam kelamının en önemli meselelerinden olan “kaza ve kader” konularına değinölmüştür. Bu bölümde kader konusu, adl-zulüm kavramları bağlamında değeriendirölmüş; konular, aklî ve naklî deliller kapsamında ele alönp çözüme kavuşturölmeye çalışölmüştür. Bu bölümde, inananların hareket, irade, taat, ma’siyet, ecel ve geçmişı gibi kaza ve kaderle ilgili çeşitli kelâmî konulara da yer verilmiştir.⁶⁸

Akaidin ana konularından olan âhiret konusu, Kitâbü’t-Tevhîd’de ayrıca eserin son kısmında; büyük günah, tövbe-istiğfar, şefaati, iman ve İslâm terimlerin mahiyeti gibi birtakım hususlar ele alönrken incelenmiştir.⁶⁹

Kitâbü’t Tevhîd’in, Te’vilâtü’l-Kur’ân’dan önce yazıldığı tahmin edölmektedir. Eserin adı, Kitâbü’t Tevhîd olarak tesadüf eseri verölmemiştir. Mâtürîdî’ye göre Hz. Muhammed, “Tevhid”in tam olarak bilinmediğı, putlara ve ateşe tapmanın hüküm sürdüğü bir dönemde peygamber olarak gönderölmüştür. Dolayısıyla “Tevhid inancı” Kur’an’da da ısrarla vurgulanmaktadır. Bu vurgunun ve anlayışın eseri olarak İslam

⁶⁶ Özcan, Hanifi, *Mâtürîdî’de Dini Çoğulculuk*, s.22.

⁶⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü’t Tevhîd*, s. 221-272.

⁶⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü’t Tevhîd*, s. 275-413.

⁶⁹ Korkmaz, *İmam Ebu Mansur el-Mâtürîdî’nin Hayatı ve Eserleri*, s.108.

kültüründe “Tevhid” konusunda bir hassasiyet oluşmuştur. Bu hassasiyete bağlı olarak da kelamla ilgili bu kitabına “Kitabü’t Tevhid” adını vermiştir.⁷⁰

Eser, İslâm’ın tevhid eksenli uluhiyet doktrinini merkeze yerleştirir ve Maniheizm, Deysaniyye ve Markinûyyûn gibi düalist öğretiler başta olmak üzere kendi dönemindeki dini akımlara ciddi eleştiriler yöneltir.⁷¹

Kitâbü’t-Tevhîd’in tercümesi, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Öğretim Görevlilerinden Hüseyin Sudi Erdoğan tarafından yapılmıştır. Kitabın en son tercümesi ise Prof. Dr. Bekir Topaloğlu tarafından hazırlanıp okuyucuların hizmetine sunulmuştur.⁷²

1.3.3.2. Risale fi’l-Akaid

Mâtürîdî’ye isnat edilen bu eser, Türkiye’deki özel kütüphanelerdeki iki nüshaya dayanılarak Yusuf Ziya Yörükhan tarafından tercüme edilerek neşredilmiştir. Mütercim, eserin Mâtürîdî’nin kâleminden çıkmadığını; ancak metnin içeriğinin Mâtürîdî’ye ait olduğunu tahmin ettiğini belirtmiştir.⁷³ Aynı eser “*Mâtürîdî’nin Akide Risalesi ve Şerhi*” adıyla M. Saim Yeprem tarafından, yeniden, metin şerhiyle birlikte tahkik edilerek yayınlanmıştır. Yeprem, Yörükhan’ın neşrettiği metinlerin diğer nüshalarını bulduğunu söyleyerek nüshalar arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirtmektedir.⁷⁴ Bütün bunlara rağmen, kitabın nispetlerle başlaması, Eş’arilik gibi Mâtürîdîliğin çağdaşı olan mezhepleri eleştirmesi ve Nesefî’nin bu eseri Mâtürîdî’nin eserleri arasında görmemesi gibi nedenlerle *Risale fi’l-Akaid* adlı eserin Mâtürîdî’ye ait olmadığı da söylenmektedir.⁷⁵

1.3.3.3. Kitâbu’l-Makalat

Mâtürîdî’ye atfedilen bu eserin yazma nüshaları konusu tartışmalıdır. Mevcut olarak gösterilen nüshaların Mâtürîdî’ye ait olmadığı görüşü yaygındır.⁷⁶ Köprülü Kütüphanesi No:856’da kayıtlı olan nüshanın başında “*Ebu’l-Hasan el-Eşarî’nin görüşlerinden, onun mezhebine dâhil olan kimselerin, mezhebe aykırı olarak ileri sürdükleri görüşlerden söz edileceği*” gibi bazı gerekçelerle bu nüshanın Mâtürîdî’ye ait olduğu kabul edilmemiştir.⁷⁷

⁷⁰ Özcan, *Dini Çoğulculuk*, s.24-25.

⁷¹ Mâtürîdî, *Kitâbü’t Tevhîd*, s. 282; Düzgün, Şaban Ali, *Mâtürîdî’nin Düşünce Dünyası*, s.21.

⁷² Önal, *Mâtürîdî’nin Hayatı*, s.334.

⁷³ Yörükhan, Y. Ziya, *İslam Akaidine Dair Eski Metinler; Ebu Mansur-i Mâtürîdî’nin İki Eseri*, (Tevhid Kitabı ve Akaid Risalesi), İstanbul, 1953.

⁷⁴ Yeprem, M. Saim, *Mâtürîdî’nin Akide Risalesi ve Şerhi*, İstanbul, 2000, s.43.

⁷⁵ Yeprem, *Akide Risalesi*, s. 46-47.

⁷⁶ Korkmaz, “*İmam Ebu Mansur el-Mâtürîdî’nin Hayatı ve Eserleri*”, s.109.

⁷⁷ Bebek, Adil, *Mâtürîdî’de Günah Problemi*, Rağbet Yayınevi, İstanbul, 1998, s.36.

Kitâbu'l-Makalat'ın Kahire Üniversitesi Kütüphanesinde (No: 19495) bulunan bir nüshası daha vardır ki üzerinde araştırılması gereken bir yazmadır. Eserin “Allah ona rahmet etsin, akaid Sahibi Ebu Mansur el-Mâtürîdî der ki” diye Mâtürîdî'ye rahmet dileme ifadesi kullanarak başlaması, sonraki dönemlerde yazılmış bir metin olduğu izlenimini vermektedir. Eserin orijinalinin, Mâtürîdî'nin öğrencileri tarafından kaleme alınmış bir nüsha olabileceği de düşünülmektedir. İçinde taşıdığı bazı yazım hataları, noktalama yanlışları, kullanılan kelimelerin etimolojisi gibi unsurlar göz önünde bulundurulduğunda eserin Arapçayla çok ilgisi olmayan, muhtemelen Arap da olmayan bir kişi veya kişiler tarafından kaleme alındığının düşünülmesine neden olmaktadır.⁷⁸

1.3.3.4. er- Reddû Vaidi'l-Fussak li'l-Ka'bi

Mutezile mezhebinden ve meşhur kelimcilerden olan Ebü'l-Kasım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Ka'bî el-Belhî (319/931)'nin düşüncelerinin reddedildiği bu eser maalesef günümüze kadar ulaşmamıştır. Ancak Mâtürîdî'nin bu risalelerini daha sonra Kitabü't- Tevhid'inde toplayıp yazdığı ve yorumladığı düşünülebilir. Çünkü Kitabü't- Tevhid'de Ka'bî'in isminin çokça geçtiği görülmektedir. Bu ise Mâtürîdî 'nin Mutezili âlimi olan ve Ka'bî ile çok ilgilendiğini göstermektedir.⁷⁹

1.3.3.5. er- Reddû'l-Usuli'l-Hamse

Mutezile kelimcilerinden olan Ebu Ömer Muhammed b. Ömer b. Said el Bahilî el-Basrî'nin “*Usulü 'l-Hamse*” isimli eserine reddiye olarak yazılmıştır. Günümüze kadar ulaşmamıştır.⁸⁰

1.3.3.6. er-Red ale'l-Karâmita

Gulât-ı Şia'dan Karmatî'lerin düşüncelerinin yanlışlığını çürütmek için kaleme alınmıştır. Ama günümüze kadar ulaşmamıştır. Bu konuda Mâtürîdî'nin aynı isimde olan iki kitabı daha mevcuttur. Birisinde Karâmita'nın esaslarını; diğerinde ise furû'unu reddettiği rivayet edilir.⁸¹

1.3.3.7. Reddû Kitâbi'l-Îmâme li-ba'z'ı-Revâfız

Şia inancının İmamet konusundaki düşüncelerini reddetmek için kaleme aldığı bir eser olduğu düşünülmektedir. Günümüze kadar ulaşmamıştır.⁸²

⁷⁸ Korkmaz, *İmam Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri*, 109.

⁷⁹ Nesefi, *Tabsiratu'l-Edille*, I.Cilt, s.359.

⁸⁰ Nesefi, *Tabsiratu'l-Edille*, I.Cilt, s.359.

⁸¹ Nesefi, *Tabsiratu'l-Edille*, I.Cilt, s.359.

⁸² Nesefi, *Tabsiratu'l-Edille*, I.Cilt, s.359.

1.3.3.8. Te'vilâtü'l-Kur'ân

Mâtürîdî'nin tefsir ile ilgili eseri “*Te'vilâtü'l-Kur'ân*”dır. Bu kitap, Mâtürîdî'nin belki de en hacimli eseridir. “*et-Te'vilâtü'l-Mâtürîdîyye fî Beyân-ı Usûl-i Ehli's-Sünne*” ve “*Usûli't-Tevdid*” isimleri ile de bilinen bu eser, Müslüman tarihinin en güzel tefsirlerinden biridir.⁸³

Te'vilâtü'l-Kur'ân hakkında Kâtip Çelebi; “*Tefsir (tevil) konusunda şimdiye kadar yazılmış kitaplardan hiç birisi bu kitaba denk olamaz ve bununla kıyas edilemez*”.⁸⁴ şeklinde bir taltifte bulunmuştur.

Mâtürîdî'nin “*Te'vilâtü'l-Kur'ân*” isimli bu kıymetli eseri, kendisinden yaklaşık 200 yıl sonra gelen büyük âlim, müfessir ve fakihlerden olan “*Tuhfetü'l-Fukahâ*” isimli meşhur fıkıh kitabının yazarı Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî tarafından şerh edilmiştir.⁸⁵

Mâtürîdî, bu büyük kapsamlı eseriyle tefsir ilminde oldukça önemli bir konum elde etmeye muvaffak olmuştur. Te'vilâtü'l-Kur'ân, tefsir alanının yanı sıra kelam, felsefe, mezhepler tarihi, fıkıh, hadis ve diğer pek çok İslâmî ilimler alanında da oldukça zengin içeriğe sahip en önemli ana yapıtlardan bir tanesidir. Son yıllarda ortaya konan akademik çalışmalarda da bu eserden, Ehl-i Sünnet görüşleri bağlamında Kur'an'ı en baştan en sona kadar doğru bir şekilde yorumlaması, yine Ehl-i Sünnet inanç sistemini çok doğru bir şekilde sağlam bir tabana yerleştirmesi bakımından bu alanda ortaya konan ilk tefsiri olarak bahsedilmektedir. Böyle bir özelliği nedeniyle de Te'vilâtü'l-Kur'ân, “*Sistemleşen Ehl-i Sünnet'in Tefsir Kitabı*” olarak anılmaktadır.⁸⁶

Nesefî, “*Te'vilâtül-Kur'ân*” hakkında şunları zikretmiştir:

“*O öyle bir eserdir ki o alanda bir benzeri yoktur. Hatta tefsir sahasında daha önce yazılanlar bile onun dengi değildir*”. Ediplerden birisi Mâtürîdî'yi şöyle tasvir eder; “*O Ümmetin önde gelenlerinden ve milletin kıymetlilerindendir. Kitabı, Kur'an'ın tefsiri konusunda her problemi çözmüş ve her kapalı meseleyi aydınlığa çıkarmıştır. Kur'an'ı Kerim'in ahkâmını en iyi ve en sağlam şekilde açıklamıştır. Allah ona rahmet ve selam ihsan etsin*”.⁸⁷

⁸³ Önal, *Mâtürîdî'nin Hayatı*, s.337.

⁸⁴ Çelebi, Kâtip, *Keşfü'z-Zunûn*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2017, s. 335-336.

⁸⁵ Köker, Ahmet Hulusi, *Ebu Mansur Semerkandî Mâtürîdî*, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Hatun Enstitüsü, Yayın no:6, Yıl:1986.

⁸⁶ Çalışkan, İsmail, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara, 2003, s.130.

⁸⁷ Nesefî, *Tabsiratu'l-Edille*, I.Cilt, s.359.

Te'vilâtül-Kur'ân'ın çoğu Türkiye'de olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerindeki kütüphanelerde yaklaşık 40 adet nüshası bulunmaktadır. Eserin hem Türkiye'de hem de dünya genelinde birçok kısmî basımı yapılmakla birlikte tam olarak neşri Suriyeli Fâtıma Yusuf Heymî ve Mecdî Bâsellüm tarafından gözden geçirilmiş ve “*Tefsîru 'l- Kur 'âni 'l- Azîm el-Musemmâ Te 'vilâtu Ehl-i 's-Sünne*” adıyla toplam beş cilt halinde Beyrut'ta basılmıştır. Fakat yapılan bu basımlar birçok bakımdan yanlışlar ve eksikler ihtiva ettiği ve yapılan yanlışların metnin tam olarak anlaşılmasının önüne geçtiği için bu tür basımlar yeterli nitelikte kabul edilmemiştir. Bundan dolayı Te'vilâtül-Kur'ân'ın ülkemizde Prof. Dr. Bekir Topaloğlu başkanlığında bir komisyon tarafından yeni bir baskısı gerçekleştirilmiştir. Bu baskının ilk yayını 2004 yılında İstanbul'da ortaya konmuş ve bu gözen geçirilmiş baskının tamamı toplam 17 cilt olarak 2010 yılında yayımlanmıştır.⁸⁸

Te'vilâtül-Kur'ân'ın bir komisyon tarafından tahkik edilerek neşredilmesinin, üzerinde konulu çalışmalar yapılarak kamuoyunun istifadesine sunulmasının mümkün ve elzem olduğu aşikârdır.⁸⁹

1.3.3.9. Meâhizü's-Şerâi

Fıkıh usulüne dair yazılan bir eser olduğu, bibliyografya kitaplarında adı geçmesine rağmen bilinen bir nüshası halen bulunamamıştır.⁹⁰

1.3.3.10. Kitâbü'l-Cedel

Fıkıh usulü ile ilgili bir kitap olan Kitâbü'l-Cedel adlı eserin bir nüshası yoktur.⁹¹

1.3.3.11. Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber

Ebu Hanife'nin “*Fıkhu 'l-Ekber*”ine şerh olarak yazılan bu çalışma 1321/1973 'de Haydarabat'ta basılmıştır. Bu eserin aslında Ebu'l-Leys Semerkandî'ye ait olduğu kanaati daha yaygındır.⁹²

1.3.3.13. Vesâyâ ve Münâcât

“*Fevâdid*” adıyla da bilinen bu eserin Farsça beş sayfalık bir eser olduğu, Fatih Kütüphanesi 5426; Bursa Hasan Çelebi Kütüphanesinde 1187 numarada kayıtlı olduğu

⁸⁸ Önal, *Mâtürîdî'nin Hayatı*, s. 335.

⁸⁹ Korkmaz, *İmam Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri*, s. 112.

⁹⁰ Nesefi, *Tabsiratu'l-Edille*, I.Cilt, s.359.

⁹¹ Nesefi, *Tabsiratu'l-Edille*, I.Cilt, s.359.

⁹² Yeprem, M. Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, İstanbul, 1997, s.261.

bilinmektedir. Ancak bu eserin Mâtürîdî'ye ait olup olmadığı henüz tespit edilememiştir.⁹³

⁹³ Korkmaz, *İmam Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri*, s.114.

İKİNCİ BÖLÜM

AHİRET KAVRAMI

2.1. Âhiretin Tanım ve Mahiyeti

2.1.1. Lügât ve Istılâh Manası

Âhiret, âhir kelimesinin müennesi olup, Kur'an'da “öbür/diğer dünya” anlamında kullanılmıştır. Âlimlere göre, tam şekli “*al-Dâr al-âhira*” ve “*son ikamet mahalli*” olup, “*el-dünyâ*”, “*yakın*” yani bu dünyaya mukabil olarak kullanılır.⁹⁴

Âhiret kavramı, sur'a üfürüldükten sonraki sonsuz hayat, öteki dünya, ukbâ, dâr-ı bekâ kavramlarını bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca öbür dünya, öteki dünya, insanoğlunun kıyamet koptuktan ya da öldükten sonra tekrar dirilip ebedî olarak kalacağı ve Yüce Yaratana hesap vereceği yer, yine sözlüklerde verilen diğer anlamlardandır. Âhira kelimesi sonuncu, nihai, son, nihayet, sonuç manasına gelmektedir. “*el-âhira*” “öbür dünya, âhiret” demektir.⁹⁵

Âhiret, evvel kelimesinin mukabilidir ve “son” manasındaki âhirin müennesi olup ayrıca Yüce Kur'an'da da toplamda yüz on yerde bulunmaktadır. Âhiret kavramı bunların; yirmi altısında *el-yevm* kelimesine sıfat şeklinde *el-yevmü'l-âhir* (son gün), dokuzunda dâr ile sıfat veya isim tamlaması halinde *ed-dârü'l-âhire*, *dârü'l-âhire* (son ikamet mahalli), birinde *en-neş'etü'l-âhire* (ikinci yaratılış, son hilkat) şeklinde, elli yerde de dünya ile (ikisinde dünya manasındaki ûlâ ile) karşılık edilmiş olarak zikredilmiştir. *El-Âhire* kavramının, tek başına kullanıldığı yerlerde de *ed-dârü'l-âhire* tamlaması anlamında olduğu kabul görmüştür.⁹⁶

Âhiret kelimesi ile dünya kelimesi arasında yukarıdaki açıklamalarda dikkate alındığında bir takım sıkı ilişkilerin olduğu söylenebilir. Âhiret kavramı, dünya hayatını takip eden, ona benzeyen fakat ondan oldukça farklı birtakım özellikler içeren ve tüm inananların ölümlü bir hayattan sonsuzluk âlemine geçiş yapacağı yer olarak birtakım anlamlar içerdiği kabul edilmektedir.⁹⁷

Âhiret kelimesi, “son, sonra olan” gibi anlamlara da sahip olup terim olarak dünya hayatından sonraki ebedî/sonsuz hayat karşılığında kullanılmaktadır. Bu bağlamda

⁹⁴ İsfahânî, Ragıb, *Müfredât: Kur'an Kavramları Sözlüğü*, Terc: Yusuf Türker, Pınar Yayınları, 2016, s.13.

⁹⁵ İsfahânî, *Müfredât*, s. 933.

⁹⁶ Topaloğlu, Bekir, *Âhiret, DİA*, İstanbul, 1988, C.1, s.543.

⁹⁷ Topaloğlu, “Âhiret”, s.543.

bazı âlimler âhiret terimini; “İsrafil’in Sûr’a birinci üfürüşüyle başlayan ve Cennetliklerin Cennet’e, Cehennemliklerin de Cehenneme girmesine kadar bütün Âhiret hallerini içine alan hayat” olarak tanımlarken, diğer birtakım âlimler ise: “İkinci Sûr’un üfürülüğü ve insanların tekrar diriltilmelerinden sonra başlayan ve sonsuz olarak devam edecek olan hayat” şeklinde tarif etmişlerdir.⁹⁸

Yine bir başka tanımlamaya göre Âhiret, Ölümden sonra başlayan ve mahşerdeki dirilişten sonra ebediyen devam edecek olan sonsuz bir hayattır.⁹⁹

Âhiret hayatının dar ve geniş anlamda iki manası vardır. İlk anlamı olan dar anlamda âhiret, insanların öldükten sonra tekrardan Yüce Yaradan’ın huzurunda dirilecekleri zamanı kapsarken; ikinci anlamı olan geniş anlamda ise daha çok öldükten sonra girilen kabir hayatını ve kıyameti de içine alan, dünya hayatından sonraki bir hayatı kapsamaktadır.¹⁰⁰ Bu kapsayış özellikle Müslüman halklar için oldukça önemlidir. Çünkü Müslümanlar, kendilerini öteki dünyaya her zaman hazır tutmaktadır.

2.2. Kur’an-ı Kerim’de Âhiret

Ölüm, var oluşumuzun doğal bir sonucudur. Hayatın içinde olan bütün canlılar doğar, büyür, yaşar ve ölür. Bu durum, kendisi de bir canlı olan insanın elinde olmayan ontolojik bir gerçekliktir. İnsan, aklı sayesinde ölümü düşünen bir varlıktır. İnsan hayatında ölüm, oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü insan fitrat gereği bir gün öleceğini bilir ve bu yüzden yaklaşan sondan her zaman kaçmak ister. Kişi, varlığının yok olacağı düşüncesini her daim aklında tutmak istemez. Ancak inananlar ölümün bir son olmadığını, öldükten sonra âhiret hayatının varlığını sürekli dimağlarında canlı tutarlar. Bundan dolayı inananlar ve diğer insanlar arasında “ölüm” konusunda farklı yaklaşımlar görülmektedir.

Son derece gerçektir ki insanın varlık ve yaşamı; ancak ölüm ve sonrasında ortaya çıkacak birtakım gerçeklerin göz önünde bulundurulmasıyla bir anlam ifade eder. Aksi takdirde, insan hayatını yalnız dünyaya has kılmak, bununla sınırlamak, yalnız bundan ibaret saymak, tüm kabiliyetleri ve değişik yönleriyle insanı reddetmek; bütün tercih ve fiilleriyle onu hakir görmek, yani bir anlamda adeta onu yok saymak olacaktır.¹⁰¹

⁹⁸ Topaloğlu, “Âhiret”, s.543.

⁹⁹ Gölcük, Şerafettin ve Toprak, Süleyman, *Kelam (Tarih-Ekoller-Problemler)*, Tekin Kitabevi, Konya, 2001, s.439.

¹⁰⁰ Hûd, 11/105-108.

¹⁰¹ Kavuştu, Mehmet, “Kur’an’da Âhiret Hayatı”, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, 2007, s.5-6.

Kur'an'ın yönü Allah tarafından içinde bulunulan dünyadan farklı olarak âhiret eksenli çizilmiştir ve ayetler bu yönde indirilmiştir. Bu yaklaşım, peygamberlerin asıl görevleri ve dinin genel amaçlarıyla da uygun bir yaklaşım şeklinde değerlendirilmelidir. Kur'an, âhiretten bahsederken inananlara olumlu olarak fiziksel ödül; olumsuz olarak da bir ceza sistemine atıfta bulunmaktadır. Diğer yandan Kur'an, ölüm ve yeniden dirilme, cennet-cehennem ve cezadan kurtulma imkanları konularında oldukça bilgi bulunmaktadır.¹⁰²

Âhiret, Kur'an'ın en önemli inanç öğretilerinden birisidir. Âhiretle ilgili farklı adlandırmalara ve düzenlemelere yer veren ayetler incelendiğinde, Kur'an'ın âhiret kavramına ve âhiret hayatının farklı sahnelerini insanı en temelden düşündüren, fevkalade etkili bir üslup ve anlatım tarzıyla betimlediği görülür. Kur'an, âhireti terimini sadece anlatmakla kalmamış, aynı zamanda da çok etkili ve keskin bir dille anlatmıştır.¹⁰³

Kur'an'da âhiretin çok vurgulanması, Müslümanların dünyayı ihmal etmeleri anlamını taşımamaktadır. Nitekim bununla ilgili şu ayetler duruma açıklık getirmektedir: *“Âhiret de önceki dünya hayatı da Allah'ındır, O'na aittir.”*¹⁰⁴ *“Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, sonra göğe yönelerek onları, yedi gök olarak tamamlayıp düzene koyan O'dur ve O, her şeyi hakkıyla bilmektedir.”*¹⁰⁵

Âhiret yolunun dünyadan geçmesi sebebiyle Kur'an, dünyaya da önem verir. İnsana verilen hayat süresi, âhirette iyi bir netice elde edebilmesi için insana bahşedilmiş bir fırsattır. Bu durum bir ayette şöyle ifade edilmektedir: *“Her birinize ölüm gelip, Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam! diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın. Allah, eceli gelince hiç kimsenin ölümünü ertelemez. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.”*¹⁰⁶

Hesap ve ceza, dünyada işlenen amellerin karşılığında verilecektir. Kur'an defalarca; *“iman edip, salih amel işleyenler”* diye tekrar eder. İslam'da iman, kendisini güzel amellerle ortaya koyar. Kur'an'da âhiret hayatı için birer kurtuluş vesilesi olarak sunulan salih ve hayırlı amellerin, bu dünyada hem bireyin hem de toplumun her ikisinin

¹⁰² Türcan, Galip, “Kur'an da Âhiret İnancı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Isparta, 2002. s. 28-34.

¹⁰³ Kutup, Seyyid, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, çev: Süleyman Ateş, Hilal Yayınları, Ankara, 2011, s. 49.

¹⁰⁴ Necm, 53/25.

¹⁰⁵ Bakara, 2/29.

¹⁰⁶ Münafikun, 63/10-11; En'am, 6/37.

de faydasına olan fiiller olduğu vurgulanmaktadır. Böylelikle Kur'an, birey ve toplumun ihtiyaçlarını esas almaktadır ve ona göre bir yol göstermektedir. Allah, insanların kötü yola sapmasını istemez; ancak onlara nefis vermiştir. Bu yüzden her insan kendi istek ve arzularını kontrol etmelidir, haksızlık yapmaktan kendini korumalı, cömert ve bağışlayıcı olmalıdır. Bunlar aslında dinin temel taşlarındandır. Bu husus, ayette şöyle ifade edilmektedir:

*“Şüphesiz; iman edenler, Yahudilerden, Hristiyanlardan, Sabîîlerden de Allah’a ve âhiret gününe inanıp, salih ameller işleyenler için, Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler.”*¹⁰⁷

Kur'an, okuyan kişiyi etkileyebilmek ve dikkatini cezbetmek için yalın ve anlaşılır ifadeler yerine daha çok sanatlı bir üslubu tercih eder. Böylece vahiy de bu tür bir üslupla kişide vicdanı tepkiler oluşmasını sağlar, onun iç dünyasında çeşitli farklılıklar meydana getirir. Kur'an'ın sanatlı üslubuna, ölümden sonra dirilmeyi ve bir hesabın var olduğunu inkâr edenlere karşı Gâşiye suresinin 26. ayeti örnek verilebilir:

“Sonra onların sorguya çekilmesi de sadece bize aittir.”

Cümlede pekiştirme edatı ‘inne’yi kullanarak manayı güçlendirir. Vurguyu ‘aleynâ’ kelimesine çekmek için de inne edatının ismiyle haberi arasında takdim-te’hir uygular. Türkçede yükleme en yakın olan kelime hangisiyse vurgu ondayken, Arapçada dizilimde önce zikredilen kelime daha vurguludur. Normalde ‘hum’ zamirine birleştiği için marifeleşen ‘hisâb’ kelimesi, inne’nin ismi olması hasebiyle cümlenin başında gelmeliyken, haber olan ‘aleynâ’ öne alınmış, böylelikle mealde ‘sadece’ kelimesiyle dikkat çekilen ek anlamı kazanması sağlanmıştır.¹⁰⁸

Bu yüzden genel olarak Kur'an'da âhiretle ilgili anlatımlar bu tür bir üslupla ele alınmıştır. Sanatlı ve içten anlatımda; haberden inşaya, tavsiften konuşmaya geçilir ve okuyan kişi kendini sanki olayların geçtiği sahne içinde canlandırır. Kur'an dilinde bu âlem, sanki bizzat muhatabın gördüğü bir resim, adeta canlı bir şahıs haline getirilmiştir. Böylece bu ayetleri okurken, muhatap bazen son derece heyecanlanır, bazen tüyleri ürperir, bazen korkuyla dolar, bazen huzur ve güven duyar, bazen ateşin sıcaklığı ile sarılır,

¹⁰⁷ Bakara, 2/62.

¹⁰⁸ Kılıçarslan, Mehmet, “Kur’ân’ın Anlatım Üslubu”, *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2016, Cilt: 2, Sayı: 1 s.33

bazen de cennetin serin rüzgârlarını hisseder. Böylece inanan kişi ona vaat edilen günden önce, vaat edilen şeyi daha bu dünyadayken tanır ve bilir.¹⁰⁹

Kur'an'da âhiret için bu tür sözü edilen sanatlı bir üslubun kullanılmasının bir başka sebebi de; dünya hayatında iken farklı, henüz bilmediği bir başka âlemi kişiye anlatma ihtiyacı olduğu belirtilebilir. Açıkça âhiret kavramı, fiziki ve sosyal ilişkileri farklı kılar ve insanın öldükten sonra yaşayacağı yeni ortama kendine ait düzeni getirir. Bu yeni alem ise dünya hayatından oldukça farklıdır ve zaman-mekan gibi bir takım kavramların ötesinde bizlere yeni bir hayat sunmaktadır.¹¹⁰

Yine Kur'an'ın başka bir boyutu da üslupta benzetme sanatına oldukça sık yer vermesidir. Sıklıkla âhiretteki kimi nimetler dünya hayatındaki kimi nimetlere benzetilir. Âhiret nimetleri aslında dünyadaki nimetlerden oldukça farklı içeriğe sahip olsa da karşıdaki kişinin bildiği nimetlere benzetilerek anlatılması, onun anlaşılması açısından oldukça önemlidir.¹¹¹ İbn Abbas da âlemler (dünya-âhiret) arasındaki kimi farklılıklara ilişkin olarak şöyle söylemiştir:

*“Dünyada sadece Cennette olan şeylerin isimleri vardır.”*¹¹²

Kur'an'ın âhiret olaylarını tasvir ederken önemli görülen bir başka hususu da gelecekte ortaya çıkacak olayları mazi (dili geçmiş zaman kalıbı) üslubu ile dile getirmesidir. Kur'an'ın bu üslubu kullanmasındaki nedeni; karşıdaki muhataba, âhiretle ilgili gelecekte ortaya çıkacak olayların meydana gelmesinin kesinliğini ifade etmesidir.¹¹³

*“Onlar hala; ‘Bu dünyadaki hayatımızdan başka bir şey yok!’ derler. ‘Dünyaya geldiğimiz gibi ölürüz ve bizi ancak zaman yok eder.’ Fakat onların bu konuda hiçbir bilgileri yok: Onlar sadece zannederler.”*¹¹⁴

*“Bu dünya hayatı geçici bir zevk ve eğlenceden başka bir şey değildir; oysa sonraki hayat (dar-ı âhiret) tek (gerçek) hayattır; keşke bunu bilselerdi!”*¹¹⁵

¹⁰⁹ Derveze, İzzet, *Kur'an Cevap Veriyor*, çev: Abdullah Baykal, İstanbul, 1988, s.327.

¹¹⁰ Soysaldı, Mehmet, Kur'an'ı Kerim Göre Âhiret İnancı, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, S.1, s.51.

¹¹¹ İbn Kuteybe, ed-Dineveri, *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*, Kahire 1973, s.80.

¹¹² İbn Kuteybe, a.g.e., s.80.

¹¹³ Soysaldı, “Kur'anı Kerim Göre Âhiret İnancı”, s.51.

¹¹⁴ Casiye, 45/24.

¹¹⁵ Ankebut, 29/64.

Yukarıda sözü edilen ayetlerden de anlaşılacağı üzere Kur'ân'da müşriklerin dünya hayatına ilişkin bakış açılarının yanlış olduğunu da belirtilerek onların âhireti inkâr etmeleri eleştirilmiştir.

Yine bir Kur'ân ayetinde: *“O halde, Bizi anmaktan uzak duran ve bu dünya hayatından başka bir şeye önem vermeyenlerden yüz çevir.”*¹¹⁶ denilmektedir ki, söz konusu edilen ayette de bütün ilgi ve endişesi sadece dünya hayatı ve geçici zevklere önem veren, İslam daveti karşısında inat ve ısrarı tercih eden müşrik Mekkeliler eleştirilmektedir.¹¹⁷

Kur'ân'da yeniden dirilmeye ilişkin olarak: *“Ey insanlar! Allah'ın (yeniden dirilme) vaadi gerçektir. Sakın bu dünya hayatının sizi ayartmasına ve Allah hakkındaki (kendi) çarpık düşüncelerinizin sizi sapıtmasına izin vermeyin.”*¹¹⁸ buyurulmaktadır.

Yukardaki ayeti yorumlayan müfessir Mukatil b. Süleyman (ö.150/767), söz konusu ayetin Mekke müşriklerine yönelik söylendiğini, ayette ifade edilen vaadin yeniden dirilme olgusuna işaret ettiğini, dünya hayatının çok aldatıcı olduğunu ve onun insanları aldatmasına izin verilmemesi gerektiğini vurguladığını belirtmektedir.¹¹⁹

Kur'ân'da başka ayette ise; *“Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, âhirette de ve bizi ateşin azabından koru diye dua ederler.”*¹²⁰ buyurulmaktadır ki, buradaki dua ayeti müminlerin, dünya ve âhirette iyilik vermesi için dualarını ifade eder. Bu ise müminlerin, her iki dünyada da Allah'tan iyilik talep etmesi; O'ndan, hem dünyada hem de âhirette her türlü sağlık, sıhhat, güzellik, hayır ve afiyet istemeleri manasınadır.¹²¹

Kur'ân'da âhiretin imkanına ilişkin şöyle buyurulmaktadır: *“Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim ve biz dilediğimiz rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz. İçinizden kimi erken vefat ettirilirken kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına eriştirilir. Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve*

¹¹⁶ Necm, 53/29.

¹¹⁷ Es-Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetü't Tefâsir*, çev: Nedim Yılmaz ve Sadrettin Gümüş, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016, Kitap Cilti.3, s.276.

¹¹⁸ Fatır, 35/5.

¹¹⁹ Mukatil b. Süleyman, *Tefsiri Kebir*, Çev: M. Beşir Eryarsoy, Der: Abdullah Mahmud Şehhate, İşaret Yayınları, 2.Baskı, 2017, Kitap Cilti.3, s.72.

¹²⁰ Bakara, 2/200-201.

¹²¹ Abdurrezzak b. Hemmam, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1991, C. 1, s.96.

cansız görürsün; üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) canlanıp kabarıp ve her cinsten güzel bitkiler çıkarır. Bu böyledir, çünkü Allah hakkın ta kendisidir, O ölüleri diriltir ve O'nun her şeye gücü yeter."¹²²

Yukarıda verilen ayetten de anlaşılacağı üzere, Allah, dünyada da yaşanan gerçekliklerden hareketle onlardan da örnekler vererek âhiretin gerçekleşeceğini belirtmektedir. Nitekim ayette de belirtildiği üzere, nasıl ki insan hiç ortada yok iken topraktan ve daha sonradakiler de alakadan yaratılmış ise ve yine nasıl ki, belli mevsimlerde ölü toprak daha sonra O'nun gönderdiği yağmurla dirilip bitkisini vermişse işte o şekilde de Allah insanı yeniden diriltir.

Bir başka ayette Allah, Allah âhirete inanmadıkları halde gösteriş olsun diye insanlara infakta bulunanlar üzerinden müminleri uyarmakta; onlar gibi sadakalarını geçersiz kılmamalarını isteyerek şöyle buyurmaktadır: *“Ey iman edenler, Allah’a ve âhiret gününe inanmayıp, insanlara karşı gösteriş olsun diye malını infak eden gibi minnet ve eziyet ederek sadakalarınızı geçersiz kılmayın. Böylesinin durumu, üzerinde toprak bulunan bir kayanın durumuna benzer; üzerine sağanak bir yağmur düştü mü, onu çırılçıplak bırakır. Onlar kazandıklarından hiçbir şeye güç yetiremezler (elde edemez). Allah, kâfirler topluluğuna hidayet vermez”*.¹²³

Dünyada az yaşayan; fakat Allah'ın rızasını kazanan kimseler âhiret hayatında sonsuz olarak mutluluğa erişecekler; tam tersi dünyada çok yaşayan ve dünyadaki nimetlerden oldukça fazla oranda istifade eden; fakat Allah'ın rızasını kazanamayanlar ise âhiret hayatında birçok şeyden mahrum kalacaklardır. Sonuç itibarıyla Allah'ın düzeninde kimseye adaletsizlik yapılmayacak ve herkes hak ettiği karşılığı sonuna kadar bulacaktır.”¹²⁴

*“Onların ardından kitaba vâris olan ve nasıl olsa bağışlanacağız diyerek şu dünyanın geçici menfaatine sarılan bir kuşak geldi. (Ne zaman) önlerine bu gibi menfaatler çıksa hemen sarılırlar. Bunlardan, Allah hakkında gerçek olandan başka bir şey söylemeyeceklerine dair kitabın öngördüğü bir söz alınmamış mıydı? Üstelik onlar kitaptakini de okuyup öğrenmişlerdi. Doğrusu Âhiret yurdu sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ aklınız ermiyor mu?”*¹²⁵

¹²² Hac, 5/6.

¹²³ Bakara, 2/264.

¹²⁴ Karaman, Hayrettin ve diğ., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, DİB Yayınları, Ankara, 2016, s.97-98.

¹²⁵ A'raf, 7/169.

Hiç şüphesiz insanlar, günahları dünyevî çıkar ve zevkler yüzünden işlediklerinden dolayı Allah bu tür günah işleyenlere âhiret yurdunun daha efdal olmasından ötürü “geçici menfaat ve zevkler” anlamındaki dünya hayatı ile âhiret hayatı arasında bir tercih yapmak hâsıl olduğunda âhiret hayatını seçmenin daha iyi güzel olacağını, bunu başaráabileceklerin de ancak takva ve züht sahipleri olacağını yani Allah’ın emirlerini yok saymak yerine onlara saygı duyarak günah işlemekten kaçınmalarını anlayıp gereğini yerine getireceklerini söylemekte; sonuç olarak muhataplarını Allah’ın verdiği akıl nimetini kullanmaya ve idrak çağırmakta; insanların, kendilerine vahiyle bildirilen bu bilgi ve haberlerdeki hikmetleri ve yararlı sonuçları akıllarıyla da kavrayabileceklerine işaret buyurmaktadır.¹²⁶

Âhiret, ilk çağlardan beri insanların oluşturdukları topluluklar da dâhil olmak üzere Allah inancına haiz topluluklarda mevcuttur. Âhiret ile ilgili içerik ve şekil olarak bazı farklılıklar olsa da hemen her toplumda bu inanç bir şekilde yer almıştır. Ölen insanların eşyalarıyla gömülmesi ya da çok değerli eşyalarla ölen insanlara tören yapılması bu inanın bir kanıtıdır. Bir başka örnekte ölen insanların sahip oldukları savaş aletleriyle gömülmesi ya da para ve altın gibi bir takım değerli eşyaların kabrin içine gömülmesidir.

Kur’an’a göre peygamberler birer uyarıcı olarak gönderilmektedir ve insanları uyarmaları onların birinci görevleridir. Bu yüzden yeryüzüne gelen tüm peygamberler tevhidin yani bir Allah’a inanmanın hakikatini açıkladıktan hemen sonra bu inanın bir sonucu olarak öldükten sonraki âhiret hayatı konusuna da sıklıkla değinmişlerdir.¹²⁷ Örneğin Kur’an’da adı geçen peygamberlerden olan Hz. Nuh kavmini şöyle uyarmıştır: *“Allah, sizi (babanız Âdem’i) yerden (bitki bitirir gibi) bitirdi (yarattı). Sonra sizi yine oraya döndürecek ve kesinlikle sizi (yeniden) çıkaracaktır.”*¹²⁸

Âhiret inancı, inanan insanlar için yaşadıkları dünya hayatını adeta düzenler. Âhiret inancı, insanlar için kendi kendilerini kontrol etmeyi gerektirecek birikim sağlar. Ayrıca âhirete inanan ve inanmayan insanlara göre iyilik ve kötülük kıstasları arasında bazı farklılıklar vardır. Çünkü inanan kişi yaptığı şeyler sonucunda cennete gideceğini bilir ve kötülüklerden olabildiğince kaçınmaya çalışır. Âhiret hayatına inanana göre iyilik yani hayr, Allah’ın hoşnutluğunu ve rızasını kazandıran; kötülük yani şer de Allah’ın

¹²⁶ Karaman ve diğ., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, s.620-621.

¹²⁷ Karakuş, Ebubekir, “Ana Konuları Bağlamında Furkan Suresi Tahlili”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s.19.

¹²⁸ Nuh, 71/17-18.

hoşnutsuzluğunu ve azabını gerektiren durumlardır. Bu duruma göre iyilik yapan ile kötülük yapan arasında mutlaka bir fark vardır. Bu fark Allah'ın adaleti ile bağdaşır bir yapıya sahiptir. Çünkü Allah, kimseyi yapmadığı bir şeyden dolayı yargılamaz. Bu yüzden her insan mutlaka yapıp ettiklerinden sorumludur ve bunun bir karşılığının olacağını bilir.

Bireyin sahip olduğu yeniden dirilme inancı, yaşamındaki yapacağı kötü davranışları engelleme potansiyeline sahiptir. Tamamen engellenemez çünkü her insanda iyi huylar olabileceği gibi kötü bazı huylar da mevcuttur. Bu yüzden bu sahip olunan yeniden dirilme inancı insanları kötü hareket ve davranışlardan uzaklaştıracaktır. Bu duruma ulaşmak için ahlaki kanunlar, düzeninin kurulması ve devam etmesi için Allah'ın söylediği nimetler ve haber verdiği azaptan daha büyük bir dayanak bulunamaz.¹²⁹ Bu durum, bu konuda verilebilecek en büyük göstergedir.

2.3. Hadislerde Âhiret

İslam anlayışında Kur'an ve sünnet bir bütündür. Bu bütünlük en güzel ifadesini kelime-i şahadet ve kelime-i tevhitte bulmuştur. Sünnet bir yandan Kur'an'ın kavli olarak tefsirini yapmaktadır. Diğer yandan da ameli ve fiili olarak nasıl yaşandığını somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Hz. Aişe, bu gerçeği anlatmak için Hz. Peygamber atfen "Onun ahlakı Kur'an'dı"¹³⁰ der ve bu gerçeği apaçık gözler önüne serer. Aynı gerçek Hz. Peygamber'in dünya ve âhiret hayatına bakışı için de geçerli olmaktadır.¹³¹

Genel olarak sahih hadis kaynaklarında mevcut olan âhiret hayatı ile ilgili hadislerin pek çoğu Kur'an ayetlerini destekleyici mahiyette olduğu söylenebilir. Örneğin bir hadiste buyrulur ki: "Dünya yeşilliktir ve tatlıdır. Allah sizi orada halife tayin etmiştir ki, nasıl davrandığımıza bakacak."¹³² Dünya nimetlerinden bahseden bu hadiste dünyanın hoş vakit geçirme yeri olduğu belirtilmektedir.

Başka bir hadiste "Dünya âhiretin köprüsüdür." denilerek dünyanın bir geçiş mekânı olduğu anlatılmaktadır.¹³³ Yine dünya hayatı ile âhiret arasındaki ilişkiler bağlamında: "İki günü birbirine eşit olan ziyandadır." uyarısı yapılmaktadır. Bu söz, sahih hadislerin içerisinde yer almamaktadır. Yani normal bir kişinin söylediği bir söz olarak

¹²⁹ İzmirli İsmail Hakkı, *el-Cevâbu 's-Sedîd fî Beyânı Dîni't-Tevhîd*, (Sadeleştirilerek Fahri Unan tarafından "Anglikan Kilisesine Cevap" adıyla Ankara'da basılmıştır), Ankara, 1339/1341.

¹³⁰ Müslim, Sahih, Salâtu'l Müsafirîn, İrfan Yayınları, 2014, c.2 s.139.

¹³¹ Okumuş, Mesut, "Kur'an ve Sünnette Dünya ve Âhiret Hayatına Bakış", *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, 2012, Kur'an Özel Sayısı, s.744.

¹³² Müslim, Sahih, Kitabuz-Zikr, *İrfan Yayınları*, 2014, C.4, s.99.

¹³³ Buhari, Sahih, Kitâbü'r-Rikak, *Ötüken Yayınları*, 1987, C.3, s.3.

kabul görmektedir. Bu söz, insanları çalışmaya teşvik etmesi açısından güzel bir sözdür ancak “sahih hadis” demek doğru olmaz çünkü böyle bir nakil süreci yoktur.¹³⁴

Bazı sahih hadislerde dünya hayatında yaşananları kötülenmese de fani ve geçici oluşu nedeniyle gerçek manada yurt hayatının âhiret yaşantısı olduğu vurgulanmaktadır. Bu edenle âhiret yaşantısı sonsuza kadar kalınacak bir yaşantıdır. Bu hayatın nimetleri ve mutluluğu kesintisiz; mükâfatı ise bu dünyaya göre çok daha değerlidir. Bu nedenle Hz. Peygamber bir hadisinde: “Allah’ım! Gerçek hayat âhiret hayatıdır.”¹³⁵ diye söylemiştir. Bir başka hadiste: “Gerçek ödül (ecir) âhiret ödülü, gerçek hayr âhiret hayrıdır”¹³⁶ vurgulanmıştır.

Kur’an ve sahih hadisler İslam dininin dünyaya ve dünya malına karşı olumsuz bir tutum ortaya koymadığını bizlere söylemektedir. Kur’an, malı ve dünya kazancını, servet ve sermayeyi asla kötü görmez; çalışarak helal yollardan kazanmaya teşvik eder. Nitekim ayette:” Allah’ın size verdiği helâl ve güzel rızıktan yiyip için ve eğer yalnız Allah’a kulluk ediyorsanız O’nun nimetine de şükredin.”¹³⁷ ifade etmektedir. Kur’an Allah’ın hayır olarak tanımladığı servet ve mal çokluğuna önem vermiştir.¹³⁸

Helal yoldan kazancı teşvik eden en çarpıcı örnek cennetle müjdelenen ve Hz. Peygamber’in iki kızıyla evlenen üçüncü halife olan Hz. Osman’dır. Hz. Osman, Medine’ye hicret ettikten sonra ticaret işine girerek oldukça büyük bir servet sahibi olmuştur. Tebük seferi için Hz. Peygamber’in tertip ettiği orduya, yaklaşık 30.000 dirhem ya da 1000 dinar bağışlamış ve 30.000 kişilik ordunun yaklaşık 10.000 askerine teçhizat sağlamıştır. Yaklaşık 300 deve ve 60-70 kadar da orduya at bağışında bulunmuş ve süvarilerin ihtiyaçlarını tedarik ettirmiştir. Bu bağışın üzerine Hz. Peygamber’in duasına mazhar olmuştur.¹³⁹

¹³⁴ Yolcu, Abdullah, *Âhirete İman ve Müslüman’ın Hayatındaki Etkisi*, Gureba Yayınları, İstanbul 2010 s.132.

¹³⁵ Buhari, Sahih, Kitabu'l- Cihad , *Ötüken Yayınları*, 1987, C.4, s.109.

¹³⁶ Buhari,Sahih, Kitâbü'r-Rikak , *Ötüken Yayınları*, 1987 , C.3, s.1.

¹³⁷ Nahl, 16/114.

¹³⁸ Rahman, Fazlur, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev: Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, 2012, s. 89.

¹³⁹ Akarsu, Murat, “Hz. Osman ve Hilafeti”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, 2001, s.40.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Mâtürîdî'ye Göre Âhîret'in İmkân ve İspatı

3.1.1. Nakli Açından Âhîret'in İmkân ve İspatı

“O, bu sözünde doğrudur veya yalancıdır” diyebileceğimiz her kelama haber adı verilmektedir.¹⁴⁰ Mâtürîdî de haberi, içerisinde yanlışlığın veya yalanın bulunması muhtemel olan söz olarak ifade etmektedir. Haber bazen doğru olduğu gibi bazen de yanlış olabilmektedir. Bir haber başka bir kimseye aktarılırken aktarılan kişi, verilen haber hakkında kesin bilgi elde edinceye kadar herhangi bir doğrulamaya veya yanlışlamaya gitmemesi gerekmektedir.¹⁴¹

İnsanoğlu her zaman duyuların ve aklın idrak edemeyeceği konuları önceki nesillerden haber yoluyla öğrenmiştir. Nitekim tarih boyunca bu yöntem genellikle tüm toplumlar tarafından sıkça kullanılmıştır. Diğer yandan haber nakli, bilginin elde edilmesinde aklî bir zorunluluk olduğuna göre, Peygamberlerin haberlerinin doğruluğu kesin olduğundan haber-i resûl ile mütevâtir haberlerin benimsenmesinin gerekliliği tüm inanan toplumlar için adeta bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁴²

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın sözlerinin hak olduğu ifade edildiğinden ötürü, ölümden sonraki hayatın varlığını bildiren Allah’ın sözleri de hak olup inanılması gereken haber durumundadır.¹⁴³ Kur’ân-ı Kerîm’e göre insanın bilgisi ikiye ayrıldığından insanın bilgisi uyulması gereken kesin bir bilgi ya da kaçınılması gereken zannî bir bilgidir. Ancak insanlar kendilerine vahiy geldiği bilinen peygamberlerin bildirdikleri bilgilerin kesin gerçekleri ifade ettiği gerçeğine inanmak zorundadırlar.¹⁴⁴

Mâtürîdî, kendine özgün bir sınıflandırmayla haberi üçe ayırmaktadır.¹⁴⁵ Birincisi, insanlardan kaynaklanan genel haberler, ikincisi, Allah’tan Peygamberlere gelen vahiyler, üçüncü olarak Hz. Peygamber’den gelen mütevâtir ve âhâd olmak üzere ikiye ayrılan haberlerdir. Âhâd haberler sıhhatinin araştırılması koşuluyla âhîret âleminin ispat edilmesi noktasında istidlal kaynağıdır.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Yavuz, Yusuf Şevki, “Haber”, *DiA*, C. XIV, s.346.

¹⁴¹ Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân* (çev. Bekir Topaloğlu-Mehmet Erdoğan), Ensar Neşriyat, 2019, C.III, s. 560.

¹⁴² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l Kur’an*, C.IV, s. 46.

¹⁴³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l Kur’an*, C.I, s. 249.

¹⁴⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, *Kur’an-ı Kerîm’de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa, 1983, s. 64.

¹⁴⁵ Bağçeci, Muhiddin, *Mâtürîdî’nin Kelam Metodu*, Kalem yayınları, Kayseri, 1986, s. 25.

¹⁴⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 10-12.

Mâtürîdî, Peygamberlerin haberlerini “haber-i sâdık” olarak belirtmekte ve onu delil kabul etmektedir. Çünkü doğruluğu açık ve kesin olduğundan dolayı onların tartışmaya açık olmadığını savunmaktadır. O, peygamberlere güvenmekte ve onlara inanmaktadır. Aynı zamanda müjdeleyici ve uyarıcı olarak gördüğü peygamberlerin gönderilmesindeki amacın, insanların Allah'a karşı bir delilleri kalmaması olduğunu belirten ayet, peygamberlerin haberlerinin önemine dikkat çekmektedir.¹⁴⁷

Mâtürîdî, Peygamber'den gelen haberi tasdik etmemenin Allah'a olan inancı ortadan kaldırdığını bildirmekte ve Ebû Hanîfe'nin Peygamber'in haberini kabul etmeyen kimselerin Allah hakkındaki bilgisizliğini ortaya çıkararak asi olduklarına dair sözünü aktarmaktadır.¹⁴⁸

Mâtürîdî aynı zamanda peygamberlerin getirdiği haberlerden münzir özelliği ile ilgili olanlar cehennemi; mübeşşir özelliği ile ilgili olanların ise cenneti gerektirdiğini belirtmektedir. Hatta iyi ve kötü amellerin karşılığının keyfiyeti, emrin ve nehyin kesin neticesi gibi konular akılla bilinemeyip nakli sahaya girmektedir. Dinin lüzumunu akıl bilebilir fakat aklî bilgi, âhirete ait ceza ve sevap miktarını aktaramaz. Bu durum peygamberlerin haberlerine ihtiyaç duyulduğunu apaçık bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁴⁹

Mâtürîdî, peygamberlerin bildirdiği haberlerin doğruluğunun üç açıdan zorunlu olduğunu dile getirmektedir. Bunların ilki, getirdikleri ne olursa olsun akıl nazarında kabul gören, Allah'ın bir olması gibi tâbi olunması gereken şeylerdir. İkincisi, peygamberlerin bizzat kendi hal ve tutumları onları doğrulamayı gerektirir. Zira onlar hitap ettikleri toplumun içinde yetişmiş, onların yalan, riya ve ahlak dışı davranışları gözlenmemiş, hep doğru insanlar olarak tanınmışlardır. Üçüncüsü ise getirdikleri mucizelerde normal dışı davranışları tasvir etmektedir. Bütün bunlar, onların getirdiği diğer haberlerin de kabul edilip onay görmesi gerektiğini göstermektedir.¹⁵⁰

Mâtürîdî, âhireti inkâr edenlerin inadî bir durumda olduğunu belirtmektedir. Kur'an-ı Kerim'de âhireti inkâr edenlerin Hz. Peygamber'den âhiretin varlığına bir delil olarak: “Bu iş bizim ilk (ve son olarak) ölüp gitmemizden ibarettir, biz artık yeniden diriltilecek değiliz. Siz doğru söylüyorsanız (ölmüş) babalarımızı geri getirin!”¹⁵¹ diye

¹⁴⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 12; Özcan, Mâtürîdî'de Bilgi Problemi, s. 151-158.

¹⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C.V, s.285.

¹⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. I, s.528

¹⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. IV, s.442-443; C.V, s. 299-300.

¹⁵¹ Duhân, 44/36.

talep etmelerini müddei üzerine gerekli bulunan bir kural olduğunu hatırlatır. Zira Hz. Peygamber, âhiretin varlığını delillerle ortaya koymuştur.¹⁵²

Mâtürîdî'ye göre peygamberler, geçmiş zamanlardaki ümmetlerin hallerini âhiretin varlığına apaçık bir delil olarak getirmişlerdir. İnkârcılar, geçmişten nakledilen haberleri kendileri de bilmektedir. Öncekilerin inkârlarının cezasını almaları ölümden sonra dirilişin varlığına dair bir delil olduğu gibi sonrakiler için de bir ibret tablosudur.¹⁵³ Bu ibret tablosundan çeşitli çıkarımlar yapmak gerekmektedir.

Mâtürîdî özellikle geçmişte helâk olan kavimlerin daha güçlü olmasına rağmen tarih sahnelerinde helâk olma durumlarının anlatılması ve bunun Kur'an tarafından hatırlatılması ve inanmayanların da aynı akıbeti beklediğini belirterek onları korkutmayı amaçlamıştır. Kur'an-ı Kerim'de *"Senden önce de hiçbir topluluğa bir uyarıcı göndermedik ki, topluluğun zevk-i sefâyâ dalmış kesimi şöyle demiş olmasınlar: Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz"*, *"Peygamber size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz yoldan daha doğrusunu getirsem de mi?"* diye sordu. Onlar da, *"Biz sizin getirdiğiniz mesajı inkâr ediyoruz"* cevabını verdiler¹⁵⁴ ayetindeki inkârcılara da tarihin nice babaların ve onların ardından giden evlatlarının helâk öyküleriyle dolu olduğu bildirilerek gittikleri yolun yanlışlığının farkına varmaları amaçlanmıştır.¹⁵⁵ Ayrıca Mâtürîdî, Hz. Peygamberin âlemlere rahmet olduğunun¹⁵⁶ bildirilmesini inkârlarının cezasının âhiret hayatına ertelenmesi anlamında kabul etmektedir.¹⁵⁷

Mâtürîdî, Allah'ın insanların içinde bulunduğu durumu, kendisine döndürülecekleri günü de bilmesini ve bunu Peygamberleri aracılığıyla bildirmesinden haberdar olan bir kimsenin bu konuda bilgisi olmayan kimse gibi olmayacağına işaret eder. Bu murakabe ve bildirilen sorumluluklar va'd edilen bir günün varlığının habercisidir.¹⁵⁸ Bu da ancak âhiret hayatıdır. Bunda tüm inanan insanlar için bir ibret vardır.

¹⁵² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, C. IV, s. 462, 477.

¹⁵³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, C. IV, s. 388.

¹⁵⁴ Zuhrûf, 43/23-24.

¹⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, C.V, s. 450.

¹⁵⁶ Enbiyâ, 21/107.

¹⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, C. V, s. 228.

¹⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, C. III, s. 487.

3.1.2. Akli Açıdan Âhiret'in İmkân ve İspatı

Bu bölümde âhiretin aklen gerekli oluşu; ilâhî adalet, ilâhî hikmet ve psikolojik açılardan ele alınacaktır. Bu doğrultuda üçlü bir ayırım yapılmış ve maddeler tek tek aşağıda açıklanmıştır.

3.1.2.1. İlâhî Adalet Açısından

Allah'ın isimlerinden olan adl, “*mutlak adalet sahibi, aşırılığa meyletmeyen ve aslâ zulmetmeyen*” anlamlarına gelmektedir. Bütün Müslüman âlimler Allah'ın Âdil olduğu hakkında aynı görüşü savunmaktadırlar.¹⁵⁹

Dünyanın hiçbir yerinde adâlet tam olarak gerçekleşmez. Farklı olaylar karşısında haksızlığa uğrayan bireyler, aslında bu olayları kabul etmezler ancak kendi içlerinde çözüme kavuşturmak için, ölüm ötesinde adâleti tam olan bir hesap gününün varlığına inanmak isterler.¹⁶⁰ Bazı düşünürler âhiret fikrinin esasını adaletle dayandırarak adalet anlayışını, âhiretin varlığını gerektiren en önemli unsur olarak görmüşlerdir.¹⁶¹

Mâtüridî'ye göre âhiret, ilâhî ve mutlak adalet açısından zorunlu bir haldir. Mâtüridî adaleti, bir şeyin yerli yerine konulması; zulüm ise, bir şeyin yerli yerine konulmamasıdır diye ifade etmektedir.¹⁶²

Mâtüridî, iyilere iyiliklerinin karşılığı, kötülere de kötülüklerinin karşılığının adaletle verileceğinden ve teslimiyet gösterenle günahkârların bir olmayacağından¹⁶³ bahseden ayetlerdeki bilgilerin âhiret âleminin varlığına işaret ettiğini söylemektedir.¹⁶⁴

Yukarıdaki ayetlerde Allah, kötülerle iyileri bir tutmayıp adaletle muamele edeceğini, hak edene hakkının iade edeceğini bildirmektedir. Bu dünya hayatından inanan ile inanmayan kişiler aynı şekilde istifade etmektedir.

İman ve tekzîb, belli bir anlamı ifade eden sözlerden ileri gelmektedir. Fakat iman eden bir insan bu imanının gereği olarak nefsine ağır gelecek hükümleri ve sorumlulukları yerine getirerek imtihana tâbi tutulmaktadır. İnanan insan, inancı adına bir takım kendi nefsine uygun olmayan lezzetlerden uzak kalmakta, inançsız olan ise, rahatı için bir sınır tanımamaktadır.

¹⁵⁹ Topaloğlu, Bekir, “Adalet”, *DİA*, C.II, s. 484.

¹⁶⁰ Topaloğlu, “Âhiret”, *DİA*, C.I, s.544-545.

¹⁶¹ Atay, *Kur'an'a Göre İmân Esasları*, s. 55-77.

¹⁶² Mâtüridî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 152.

¹⁶³ Yunus, 10/74; Câsiye, 45/21; Kalem, 68/35.

¹⁶⁴ Mâtüridî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. II, s. 162.

Her hak sahibine hakkının verildiği bir yer olmazsa insanın dünyadan istifade ederek ölen hayvanlardan hiç bir farkı olmadığı ortaya çıkar. Mâtüridî, eşitliğin ve adaletin tam anlamda bu dünyada gerçekleşmediğini bildirerek Allah'ın adaletinin gerçekleşeceği bir hayatın olmasını gerekli görmektedir. Böylece ilâhî adaletin bir sonucu olarak iyiler ve kötülerin birbirinden ayrılacağı, herkese davranışlarının karşılığının verileceği bir hayat vukû bulmalıdır. Fakat âhiretteki mükâfat, bir hak ediş ve gereklilik olmayıp, Allah'ın ihsânı ve keremi olacaktır. Mâtüridî, Allah'ın adaletinin bu şekilde anlaşılmasının daha uygun olacağını belirterek bu ayrımın önemine dikkat çekmektedir.¹⁶⁵

Mâtüridî, mutlak adalet açısından da âhiretin gerekliliğini zorunlu olarak görmektedir.¹⁶⁶ İnsandaki adalet duygusu ve akıl açısından mazlumun hakkını zalimden almasının aklen zorunlu bir durum olduğunu ortaya koymaktadır. Birçok akıl sahibi, bu konuda bir emir olmaksızın hakkın hak sahibine iadesini arzular ve istek duyar.

Bu dünya hayatında dünyadan faydalanma açısından iyi insan ile kötü insan arasında bir farklılık yoktur. Ancak akıl, bu farklı özelliklere sahip olan iki insanın fiillerinin neticesi bakımından ayrılmalarını gerekli görmektedir. İyilik eden yaptığı iyiliğin karşılığını almalıdır. Kötülük yapan da yaptığı kötülüğün karşılığını almalıdır. Ancak bu dünya hayatında, bu durum gerçekleşmeden insanlar bu dünyadan göçmektedir. Öyleyse herkesin hakkını alacağı ve cezasını çekeceği bir yurt olmalıdır. Bu da âhiret hayatının gerekliliğini ortaya koymaktadır.¹⁶⁷

Adaletin insanlar arasında dünyada tatbik edilmesini güçleştiren iki sebep vardır. İlki İslamiyet'in emrettiği adaletin hassasiyeti, diğeri insanların kalplerinde olan şeylerin gizli kalmasıdır. Hâlbuki dışa akseden, insanların bedenî hareketlerinin bir kısmı bile hâkimlerin ve kanun koyanların gözünden kaçmaktadır.¹⁶⁸ Bu gerçek, insandaki ilâhî adaletin gerçekleştiği bir hayatı gerekli kılmaktadır.

3.1.2.2. İlâhî Hikmet Açısından

Hikmet kavramı; kelime olarak “bilmek, anlamak, engellemek, sakındırmak, kontrol etmek, kayıt altına almak” gibi anlamlara gelmektedir. Allah için söz konusu

¹⁶⁵ Mâtüridî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 127.

¹⁶⁶ Mâtüridî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. II, s. 131.

¹⁶⁷ Mâtüridî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. II, s. 131; Topaloğlu, Bekir, “Cehennem”, *DİA*, C. VII, s. 228.

¹⁶⁸ Atay, Hüseyin, *Kur'an'a Göre İman Esasları*, Atay Yayınları, Ankara, 2009, s. 55-59.

olduğunda eşyayı bilmek, bir şeyi en sağlam biçimde yaratmak manasını taşımaktadır.¹⁶⁹ Mâtürîdî'ye göre hikmet, aynı zamanda her şeyi yerli yerine koymak demektir.¹⁷⁰

Mâtürîdî, “Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse ona pek çok hayır verilmiş demektir”¹⁷¹ mealindeki ayette yer alan hikmet kavramını âhireti de içine alarak izah eder. Ona göre hikmet, hem bu dünyadaki kötülüklerden insanı koruyan hem de âhiretteki cezalardan uzak tutan her iki hayatın da güzelliklerini sağlayan bir kavramdır.¹⁷²

Mâtürîdî kelam ekolünde hikmet hakkında, neticesi iyi ve güzel olan işi ifade eden kavram olarak zikretmektedir. Zıddı olan cehalet, zayıf akıllılık ve isabetsiz olan fikir anlamlarına gelen sefehdir.¹⁷³ Bütün İslam âlimleri Allah'ın hikmetle mevsuf olup sefekten münezze bulunduğunda birliktir. ¹⁷⁴

Mâtürîdî, aklın hikmete erişmedeki etkisini şöyle açıklar: İnsanı diğer varlıklardan ayıran akıldır. Bundan dolayı insan, sınırlı aklıyla âhireti idrak etmeye çalışacaktır. Akıl insana bilinmeyi kavratma gücüne sahiptir. İnsana verilen bu akıl, sevap ve günahla karşılaşılacak bir netice üzerinde düşünmeksizin özellikle bu dünya hayatı için kullanılırsa gereksiz olurdu. Zira hayvanlar kendilerine verilen yetenekleriyle dünyada kendilerine zararlı ve faydalı olacak durumları bilebilmektedir. Eğer akıl sadece bu dünya hayatını düşünmekle sınırlandırılırdı bu durumda insanın hayvanlardan bir farkı kalmayacaktı. Varlıklar üzerinden ebediyete uzanmasıyla hikmete erişen akıl, insana âhiretin gerekli olduğunu öğretmektedir.¹⁷⁵

Cenâb-ı Hak'ın her şeyi en güzel biçimde yarattığını, yaratılan bütün varlıkları boşuna ve oyun olsun diye değil, belli bir hak çerçevesinde yarattığını¹⁷⁶ belirtmesi Allah'ın hikmetini gösterir. Mâtürîdî'ye göre Cenâb-ı Hakk'ın, hikmetin zıddı olan sefeh ile nitelemesi mümkün olmadığına göre öncelikle Allah'ın insanlar adına faydaları yaratan ve zararları onlardan uzaklaştıran hakîm olduğunun bilinmesi gerekir.¹⁷⁷

¹⁶⁹ İsfahânî, *Müfredât*, s.421. Ayrıca daha geniş bilgi için bkz. Özervarlı M. Sait, “Hikmet”, *DİA*, C. XVII, s. 511-514.

¹⁷⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. V, s. 137, 199.

¹⁷¹ Bakara, 2/269.

¹⁷² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. I, s. 227.

¹⁷³ İsfahânî, *Müfredât*, s.112.

¹⁷⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 192.

¹⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. II, s.113-114.

¹⁷⁶ Bakara, 2/22; Secde, 32/7; S'ad, 38/27; Duhân, 44/38-39; Tegâbün, 64/3.

¹⁷⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. I, s. 227.

Dünya hayatının amacı, varlığın hikmetini kavrama ve akıl yürüterek doğru davranışlara ulaşarak güzel işler yapıp âhireti kazanmaktır. Ölümün ve hayatın insanı sınamak için yaratılması¹⁷⁸ ve insanoğlunun boş yere yaratılmayıp Allah'ın huzuruna çıkacağından¹⁷⁹ bahsedilmesi bunu doğrulamaktadır. Âhireti inkâr etmek, bu hikmeti ortadan kaldırdığından Allah'a karşı hikmetsizlik isnat etmek demektir. Mâtürîdî, belli bir akıbete taalluk etmeyen fiilleri Cenâb-ı Hak'a isnat etmeyi bâtil olarak belirtmektedir.¹⁸⁰

Mâtürîdî'ye göre yer, gök ve ikisi arasındaki varlıklar düşünülürse tüm bunların insanoğlu için yaratıldığı ve onun kullanımına verildiği apaçıktır. Eğer âlemi yaratan Allah, kendisi için yaratsaydı kendisinin istifade edeceği şekilde yaratırdı. Nitekim aklını kullanan bir toplum için varlıkların insanlığın hizmetine verilmesinde delillerin olduğunun belirtilmesi¹⁸¹ buna işaret etmektedir.

İnsanın aklını iyi kullanım ile kötü kullanımın ayrışması için çalıştırması bir gerekliliktir. Akıl, bu iyi ile kötü insan arasındaki ayrımın dünya hayatında bile gerçekleşmesini gerekli görmekte, söz konusu davranışlar için sonuçlar üretmektedir. Bu da dünya ve içindeki her türlü fiilin sonucu olduğunu ortaya koymaktadır. Aklen de ideal manada bir ayrışma bu dünyada mümkün olmadığından, bunun mümkün olacağı, amellerin karşılığının görüleceği hayatın olması hikmetin bir gereğidir.¹⁸²

Mâtürîdî, semada ve yerde bir düzen ve dengenin olduğunu belirtmektedir. Eğer bu düzen ve denge, bir amaç gözetilmeden yokluğa mahkûm edilir ve sonucu olmazsa hikmetten uzak düşeceğinden Allah'ın bütün bunları, başka bir âlem için yarattığı ortaya çıkacaktır.¹⁸³

Bu dünyanın hiçbir netice vermeksizin yokluğa mahkûm edilmesi aklen hikmetten uzaktır. Çünkü herhangi bir neticeyi hedeflemeyen her hareket abes olan bir eylemi ortaya koyar. Zira tarlasını sürerek orada bitkiler yetiştiren bir insan, bitkilerini güzelce yetiştirdikten sonra onları kendi haline kurumaya terk etse ne kadar akılsızca ve hikmetsizce olduğu fark edilir. O insandan o ürününü satıp netice alması beklenir. Peki,

¹⁷⁸ Mülk, 67/2.

¹⁷⁹ Mü'minûn, 23/115.

¹⁸⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C.I, s. 107, 341-342; C. II, s. 111; C. III, s. 22.

¹⁸¹ Câsiye, 45/13.

¹⁸² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. II, s. 133; C. III, s. 61, 71; C. IV, s. 5-6, C. V, s. 8-10.

¹⁸³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. II, s.486; C. III, s. 383; C. IV, s. 71.

bunca âlemin yaratılması ve ahenk içerisinde devam ettirilmesi bir neticenin varlığını gerektirmez mi? İşte bunun neticesi ba's ile başlayacak âhirettir.¹⁸⁴

Mâtürîdî, göklerin, yerin ve bu ikisi arasındaki varlıkların hikmet ile yaratılması¹⁸⁵ ile dünya hayatının eğlence ve oyundan ibaret olduğu, âhiret yurdunun gerçek hayat olduğundan¹⁸⁶ söz eden ayetler arasında düşünülmeden bir karşılaştırmaya gidilirse bir çelişkinin olduğu zannedilebilir, demektir. Fakat o, çelişkinin olmadığını şöyle açıklamaktadır: İlk olarak âhirete inanan insanın topraktan yaratılmasından itibaren varlıklardaki dönüşüm hep bir gayeye matuf olarak devam etmektedir. Zira ipliğini iyice eğirip bükükten sonra (tekrar) çözüp bozan kadın gibi olunmamasının talep edilmesinin¹⁸⁷ anlamı; dünya hayatına sonuç açısından boş bakılmamasının istenmesidir. İnanan insanlar için hayat, neticesi sevap ve cezanın terettüp ettiği âhiret olduğundan dünya boş olmayıp bir hikmet yumağıdır. Hayatın sadece bu dünyadan ibaret olup bunca ahenge sahip varlığın bir netice hedeflenmeksizin yaratıldığını düşünenler ise hayat, oyun ve eğlenceden ibarettir.¹⁸⁸

İkincisi, bu dünya hayatında iyi ve kötü, hayır ve şer, birbirine karışmış vaziyettedir. Bunların akıl ve hikmet noktasında ayrışması gerekmektedir. Fakat ayrışmış halde değildir. Dünya hayatı, adaletin ortaya çıkmaması açısından, hakkaniyetin sağlandığı âhiret hayatına nispeten boştur. Böylece değerlerin ayrıştığı hikmetli bir hayatın olması hikmetin bir gereğidir.¹⁸⁹

Mâtürîdî'ye göre Cenâb-ı Hak, bu dünyayı içinde zorlukların daha ağır olduğu bir âlem olarak yaratmıştır. Eğer âhiret olmasaydı zorlukların bir anlamı olmazdı. İnsan, görme ve işitme gibi duyularını kullanarak tefekkür ettiği takdirde dünya hayatının bizzat kendisinin âhiret hayatına dair aklî bir kanıt olduğu ortaya çıkar. Dünya hayatındaki elemeler, âhiret hayatında tehdit konusu olan azabı; lezzetler ise vaat edilen cennetin güzelliklerini insana öğretmektedir. Böylece kâinat üzerinde tefekkür yapıldığında varlıkların âhireti hatırlatıcı fonksiyonu olduğu anlaşılacaktır. Neticede dünya hayatı âhiretin varlığıyla, âhiret de dünya hayatıyla anlamlı ve hikmetli hale gelir.¹⁹⁰

¹⁸⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. II, s. 86; C. IV, s. 302; C. III, s. 144.

¹⁸⁵ Enbiyâ, 21/16, Ankebut, 29/44; Duhân, 44/38; Sâd, 38/27.

¹⁸⁶ Ankebut, 29/64.

¹⁸⁷ Nahl, 16/92.

¹⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. III, s. 470.

¹⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. V, s. 464-465.

¹⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. I, s.19-22, C. II, s. 302; C. IV, s. 92; C. V, s. 189.

3.1.2.3. İnsan Psikolojisi Açısından

Mâtürîdî'ye göre insan sahip olduğu özellikleriyle küçük bir âleme benzemektedir. İnsanın akıl fitratın tesiriyle bu dünyadan cennet ve cehenneme uzanan işleve sahip olup gözün görmediği şeylere uzanabilecek bir kabiliyettedir. İnsanın sahip olduğu bu durum onu kâinat gibi küçük bir âlem haline getirmektedir. Kâinat, varlığıyla âhiretin varlığını ispat ettiği gibi insanın kendisi de âhiretin varlığına delil olarak göstermektedir.¹⁹¹

İnsan, fitrat gereği, doğrudan Allah inancına bağlı olarak âhiret inancına eğilimli bir varlıktır.¹⁹² Mâtürîdî, âhiret âlemi inancını ispat etmede delil olarak insan fitratında bulunan sonsuzluk duygusunu dile getirmektedir.¹⁹³ Ona göre insandaki ebedî bir hayat ve daimi bir mutluluk arzusunun varlığıyla birlikte bunun tatmin edilememesi mümkün olamaz. Dünya hayatı sonlu olup bu arzuyu karşılayamayacağına göre âhiret hayatında bunun gerçekleşmesi gerekir.¹⁹⁴

Fitrat, insanın doğuştan sahip olduğu bütün özelliklerini kapsamakta olup ilk yaratılış esnasında Allah'ın insan tabiatına yerleştirdiği, önceden bilgisinin bulunmadığı yaratanını tanıma eğilimi gibi olumlu yetenek ve yatkınlıkları ifade etmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerîm insanı tefekküre yönlendirmekte, onun bu fitratını aktif hale getirmeye çalışmaktadır.¹⁹⁵

Mâtürîdî'ye göre Kur'an-ı Kerîm'in fitratı konu almasındaki amaç, insanın âhiret hayatından önce yaşadığı dünyada da mutlu bir hayat sürmesini sağlamaktır. Ona göre insan, fitrat gereği ba'sa inanmakla mutlu olacak, inanmayan ise daha bu dünyada iken azap görmeye başlayacaklardır.¹⁹⁶

Mâtürîdî'ye göre her insan hayat boyunca canlı kalmaktan mutluluk duyar. Faydasına olacak işleri yaparak güzel olanı arzular. Bu arzusunu ortadan kaldıracabilecek her şeyden de kaçınmaktadır. Nitekim ölüm, kendisinden kaçmanın ve kurtulmanın mümkün olmadığı bir durumdur. Nefse ağır gelen bir gerçek olup gerçekliğiyle insanın önünde durmaktadır. Hayat ise sürekli arzulanan bir gerçektir. Bu arzulanan tutku,

¹⁹¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, C. II, s. 244.

¹⁹² Karadağ, Cağfer, “İslâm Düşüncesinde Âhiret İnancı”, (İlahiyat Fakülteleri), XII, (Kelam Anabilim Dalı Eğitim-Öğretim Meseleleri Koordinasyon Toplantısı ve İslâm'da Âhiret İnancı Sempozyumu), Sivas, 2007, s. 1-36.

¹⁹³ Bebek, Adil, “Mâtürîdî'nin Kelam Sisteminde Âhiret İnancı”, *MÜFD*, XIX, 2000, s. 18-19.

¹⁹⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 77.

¹⁹⁵ İsfahânî, *Müfredât*, s.182 ; Hayati Hökelekli, “Fitrat”, *DA*, XIII, 47; Yusuf Şevki Yavuz, *Kur'an-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, s. 95.

¹⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, C. I, s. 341.

dünyada tatmin edilemediğine göre insanın bu canlılık ve sonsuzluk duygusunu karşılayacak bir âlemin yani âhiretin olması gereklidir.¹⁹⁷

Mâtürîdî âhiretin varlığına delil olarak insanın âhireti anlamasındaki pozitif etkisine değinir. İnsan, şerri de hayrı istediği gibi ister. “*İnsan pek acelecidir!*” ayetinde de olduğu gibi insanın, aceleci, bencil ve hırslı gibi olumsuz yönleri vardır¹⁹⁸. Fakat insanın fitratındaki bu olumsuz yönünü olumlu yönüne dönüştürecek yetenek de verilmiştir.

Yabani hayvanların nasıl ki belli bir sürenin sonunda evcilleşip zararlı olmaktan çıkıyor ve faydalı bir hale gelmesi mümkün oluyorsa, üstün yaratılan insanın da olumsuz özelliklerini olumlu bir yöne dönüştürmesi mümkündür. İnsan lezzet aldığı ve keder duymadığı şeylere karşı bir fitratta yaratıldığı kadar, daha büyük mutlulukları elde edebilmek adına yakın olan mutluluğunu terk edebilmekte ve sonraki felâketten kurtulmak için yakın zahmete katlanmaya meyilli bir fitrata da sahiptir.

İnsan âhiret mutluluğunu dünya hayatındaki mutlulukla karşılaştırdığında dünyanın lezzetlerine karşı koyabilmesi ve dünya hayatında nefsin istemediği şeylerle âhiretteki azabı karşılaştırdığında dünyadaki sıkıntılara boyun eğmesi daha kolay olacaktır. Bu, insanın pozitif yeteneklerini ortaya çıkarmasıyla mümkün hale gelebilir. Neticede insan uzak bir lezzet için yakın bir lezzetten vazgeçecektir. Bunu da fitratına kulak vermesiyle yapacaktır. Örneğin uzak yerlere yolculuk zahmetli bir durumdur. Ancak ticaret kastı olduğunda yani sonucunda fayda sağlayacak seyahatin zorluklarına katlanılmaktadır. Böylece dünyanın yakın lezzetleriyle cennetin nimetleri; dünyada nefsin hoşuna gitmeyen ve itici gelen şeylerle cehennemin azabı karşılaştırılarak tercihin doğru yapılması zor olmayacaktır.¹⁹⁹

Mâtürîdî’ye göre sonsuzluk ve ebedî yaşama arzusu, sonsuz bir hayatın varlığına işaret etmektedir. Ölümün yeniden varoluşu ifade eden yaratma kelimesiyle kullanılması insanın ebedî yaşam arzusunu anlamlı hale getirmektedir. Mâtürîdî’ye göre insan, kendi fitratı itibarıyla sevdiği ve sevmediği özelliklere sahiptir. Eğer bunları seçmek kendi elinde olsaydı sevdiklerini tercih edecek, sevmediklerini ise kendinden uzaklaştıracaktı. Onun bu durumu dünyada yapamadıklarını âhirette yapabileceği bir âlemin varlığını gösterir.²⁰⁰ Cenâb-ı Hak, ölüm ile hayatı bir arada vermiştir. Hayatın sürekliliği içerisinde

¹⁹⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, C. III, s. 210-211; C. V, s. 188-189.

¹⁹⁸ İsrâ, 17/11.

¹⁹⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, C. I, s. 251-252; C. V, s. 250-252.

²⁰⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, C. I, s. 341; C. III, s. 414; C. V, s. 188.

tekrarlanan yaşam ve ölüm olayının var kılınışının anlamı “...kimin daha iyi iş ve davranışlarda bulunacağını denemesi”²⁰¹ olarak Kur’an’da bahsedilmektedir.

Buradaki durum, sakındırma ve arzulatma etrafındadır. Kim, hayatın içinde kaybolmadan hayatını hayırlı faaliyetlerle geçirecek, kim de hayata aldanıp arzuları uğruna çalışacak? İşte dünya bu durumun belli olması ve ortaya çıkması içindir.²⁰² İşte Mâtürîdî’ye göre, insan fitratındaki sonsuzluk ve bitmek bilmeyen nefsin arzuları âhiret hayatının gerekliliğini ilzam etmektedir.

3.1.3. İlâhî Kudret Açısından Âhiret’in İmkân ve İspatı

Kudret, Allah’ın zâtına nispet edilen O’nun ne olduğunu ifade eden sübutî sıfatlardan birisidir.²⁰³ Yüce Allah kudret sahibidir. Bütün noksan sıfatlardan münezzehtir ve kemâl sıfatlarla mevsuttur.²⁰⁴

Mâtürîdî’ye göre Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın bazı varlıklar üzerine yemin etmesindeki amaç, varlıktan haber verme değil kendi kudretinin insanlarca anlaşılmasını sağlamak ve varlıklar üzerindeki kudretini bildirmektir.²⁰⁵ Nitekim özellikle ilk gelen vahiylerdeki kıyâmet, ba’s, hesap, azap, mükâfat, cennet ve cehennem konuları Allah fikri etrafında sunulmuştur.²⁰⁶

Mâtürîdî, âhiret hayatını inkârı, nübüvvetin inkârdan daha tehlikeli olduğunu dile getirir. Çünkü insan, Allah’ın âhireti yaratmadaki kudretini ispatlayan çokça diriliş örneklerine tanıklık etmektedir. Bu kudreti bir peygamber olmadan da görebilmektedir. Ayrıca âhireti inkâr eden insan, Allah’ın varken yok olan bir nesneyi tekrar yaratamayacağı fikrine sahip olduğundan Allah’a acizlik vasfını yakıştırmakta ve inkâra sürüklenmektedir. Allah’ı âciz olarak tanıma O’nun hakkında cahilliği gösterir.²⁰⁷

Varlıkları yokken var eden, sonra yok eden, anne karnındaki karanlıklar içinde fetüsü dünyaya getiren, birbirinden farklı duyu organlarını yaratan elbette bir kudrete sahip olması ve bu kudrete sahip olanın da âhireti yaratması aklen mümkündür.²⁰⁸ Mâtürîdî, “Allah dilediğini yaratır. Bir işe hükmedince ona sadece “Ol!” der; o da

²⁰¹ Mülk, 67/2.

²⁰² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, C. V, s. 188.

²⁰³ Atay, Hüseyin, *Kur’ân’a Göre İman Esasları*, Ankara, s. 51; Bekir Topaloğlu, “Allah”, *DİA*, II, 488-491.

²⁰⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, C. V, s. 33.

²⁰⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, C. V, s. 33.

²⁰⁶ Paçacı, Mehmet, *Kur’ân’da ve Kitâb-ı Mukaddes’te Âhiret İnancı*, İstanbul, 1994, s. 138.

²⁰⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, C. II, s. 617; C. III, s. 262.

²⁰⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, C. III, s. 106-107.

oluerir”²⁰⁹ mealindeki ayette Allah’ın yaratmadaki hızından ve yaratmanın O’na kolay gelmesinin kinaye olduğunu söyler.

Ona göre ölümden sonraki diriltiilenin de aynı şekilde anlaşılması gerektiğini ifade eder. Ayette “kef-nûn” harflerinden oluşan kelime, Arap dilinde bir işin çok kısa zamanda ve kolay gerçekleşmesini açıklar. Yine “Ol” kelimesinin telaffuzunda zorluk olmadığı gibi Allah için de bir zorluk yoktur. Bu yüzden insanın yaratılması ve tekrar diriltilmesi tek bir insanın yaratılması gibi olup²¹⁰ âhireti yaratmanın Allah’a ne kadar kolay olduğunu gösterir.²¹¹

Kur’ân-ı Kerîm’de ağırlıklı olarak Âhiret âlemini ispat etmede verilen örnekler ilk defa yaratmaya ilişkindir. İlk yaratılmayı anlamlı ve hikmetli kılan âhiret hayatıdır. Bu nedenle dikkatleri ilk yaratılma üzerinde toplamak gerekir. İlk yaratmada ve ardından hayatın devam ettirilmesinde hiçbir kusur ve zorluk görülmemiştir. Böylece insanın tekrar yaratılmasında zorluk vuku bulmamaktadır.²¹²

Mâtürîdî de ölümden sonraki dirilmeyi kanıtlamak için ilk yaratma üzerinde durur. Ona göre bir şeyin ikinci defa yaratılması o şeyi ilk defa yaratmaktan daha kolaydır. Ba’sin Allah’a kolay olmasından söz eden²¹³ ayetleri buna örnek getirerek ilk yaratmaya kudreti olanın ikincisine de kudret yetireceğine işaretle âhiretin varlığının mümkün kıldığını söyler. Hz. Âdem’in ebeveynsiz olarak topraktan, Hz. İsa’yı da babasız olarak yaratması karşısında Allah’ın, insanı ölümünden sonra diriltmesi nasıl yok sayılabilir? Asıl hayretle karşılanacak olan ilk yaratmanın nasıl gerçekleştiğidir. Ona göre ayetlerde ilk yaratmanın dikkate sunulmasının sebebi, neticenin başlangıç üzerine bina edilmesinden ötürüdür. Allah’ın sadece ilk yaratmadaki kudreti bile Allah’ın ba’se muktedir olduğunu kanıtlamaktadır.²¹⁴

Yine Mâtürîdî’ye göre ilâhî kudrete delil olarak, Allah’ın gökten suyu indirerek onunla ölümünden sonra yeryüzünü diriltmesidir.²¹⁵ Allah, hiç bir canlılık emaresi göstermeyen topraktan bitkiler, ekinler ve ağaçlar çıkarmaktadır. Bunun yanında Allah’ın verdiği su; özellikleri, renkleri ve tatları birbirinden farklı olan canlıların bünyelerine uygun olup her bir varlığın kıvamı onunla sağlanmaktadır. Bu kadar çok varlığın

²⁰⁹ Âl-i İmrân, 3/47.

²¹⁰ Lokmân, 31/28.

²¹¹ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 64; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, C. I, s. 270.

²¹² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, C. III, s. 357-358; C. IV, s. 59.

²¹³ Rûm, 30/27; Tegâbûn, 64/7; Meryem, 19/9, 21; Kıyâme, 75/4.

²¹⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, C. II, s. 96-97.

²¹⁵ Nahl, 16/65; Kehf, 18/45; Rûm, 30/50; Secde, 32/27; Yasin, 36/33; Hadîd, 57/17.

ihtiyacını bir su ile gidermeye gücü yeten varlığın, yoktan var etmesinde bir problem yoktur. Birine muktedir olan, diğerine de muktedirdir. Öyleyse Allah, toprak olan insanı yeniden diriltmeye kâdirdir ve kudret sahibidir.²¹⁶

Uçsuz-bucaksız göklerin, engin denizlerin, güneş, ay ve yıldızlar gibi varlıkların insanoğlunun faydasına olan bütün olaylar için melekleri vazifelendiren bir kudret vardır. Yeryüzünü insanlar için yaşanılır mekân kılan²¹⁷ ve bu düzeni koruyan Allah,²¹⁸ onları öylece dengesi bozulmaksızın devam ettirendir. Bu yüce kudret, ölümden sonraki hayatı yaratmasının mümkün olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.²¹⁹

Mâtürîdî, Kur'ân'daki bilgilerden hareketle ölümden âhirete dair söyle bir çıkarımda bulunur: Bitki ve ağaçların canlılıkları sudan kaynaklanmaktadır. Su, ateşi söndürücü bir özelliğe sahiptir. Ateş, odun ve tahtayı yakarak kül haline getirmektedir. Sudan meydana gelen bir bitkiyi insanlığın hizmetine sunan güç, aynı zamanda onu ateşin bir yakıtı hale getirerek yine insanın kullanımına sunmaktadır. Bu birbirine zıt iki nesneyi bir araya getiren kudret sahibi olan Allah, çürüyüp toprak haline gelen kemikleri tekrar eski haline dönüştürmeye gücü yeter.²²⁰

3.1.4. Varlıktaki Dönüşüm Açısından Âhiret'in İmkân ve İspatı

Allah'ın kudretinin en büyük kanıtına konu olan şey kâinattır. Mâtürîdî, kainatta olan oluşları, bozuluşları tabiatta ve insanda olmak üzere iki yönden ele almaktadır. Mâtürîdî, cansız varlıktan canlı varlığın; canlı varlıktan da cansız varlığın meydana getirilmesi²²¹ ayetinde de belirtildiği üzere her sene kuruyarak hayat belirtisi taşımayan yeryüzü ilkbaharla birlikte yeniden canlanmaktadır. Sayısız bitkiler meydana gelerek bu devri daimin sürmesi, dünya hayatının âhiret hayatına dönüşmesini mümkün kılmaktadır.²²²

Mâtürîdî, gecenin gündüze, gündüzün geceye dönüşmesini²²³ Cenâb-ı Hak'ın varlığına ve birliğine delil olduğu gibi yeniden diriltilmeye ve ölüm ötesi hayatın varlığına da kanıt olarak getirir. Ona göre gece, gündüzün ardından gelerek geriye hiçbir iz bırakmadan onun aydınlığını ortadan kaldırır. Aynı şekilde gündüz de gecenin ardından

²¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. III, s. 96; C. IV, s. 58, 94.

²¹⁷ Abese, 84/24.

²¹⁸ Enbiyâ, 21/30-33.

²¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. III, s. 26, 325-327, 523; C. IV, s. 42, 71, 77.

²²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. IV, s. 216.

²²¹ Âl-i İmrân, 3/27, 190; En'âm, 6/95-96.

²²² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. I, s. 64, 343-346; C. II, s. 150, 244, 246, 465, 490.

²²³ Bakara, 2/164; Âl-i İmrân, 3/190, Yunus, 10/5, 67.

gelerek geriye hiçbir iz bırakmadan onu yok eder. Sonra gece ve gündüzden her biri, hiçbir eksiklik ve farklılık olmaksızın eski, ilk hallerine dönerek yeniden ortaya çıkarlar. Gece ve gündüz, hiçbir emare bırakmadan ortadan kalksalar bile yeniden ortaya çıkmalarıyla neticelenen bu dönüşüm, dünya hayatının bir başka hayata dönüşümünü mümkün kılar.²²⁴

Mâtürîdî âhiretin varlığını aklen mümkün kılan diğer bir şeye de vurgu yaparak buna çekirdek, tohum ve toprak örneği verir. Buna göre çekirdek ve tohum toprağa düşüp orada parçalanmakta, adeta o bir ölü durumundayken Allah onları yeşil, canlı bir bitkiye döndürerek daha sonra tekrar eski hallerine dönüştürmektedir. Bu, dönüşüm insanoğlu oluşumundan beri süre gelmekte ve insan her an buna tanıklık etmektedir. Bu devri daim ölümden sonra dirilmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Çünkü ölü hükmünde olan çekirdek ve tohumdan böylesine güzelliklerle yeşerten Allah'ın, ölen ve mezarda toprak olan insanı tekrar diriltmesi aklen mümkündür.²²⁵

Mâtürîdî'ye göre Allah, âhiretin varlığı konusunda insanın kendisinde cereyan eden dönüşümlere de dikkat çekmektedir. Önce insanın topraktan, sonra az bir sudan, sonra bir “alaka”dan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir “mudga”dan yaratılması haber verilmektedir. Ardından onun rahimlerdeki dönüşümü, bir çocuk olarak doğması, sonra kemâle erdirilmesi, içlerinden bazısının ölüp bazısının da ömrün en ileri çağına ulaşarak hiç bir şey bilmez hale gelmesi, insanı tefekküre sevk ederek bütün bu sayılan safhaların gerçekleşmesine ve devam etmesini sağlayan gücün bu dünya hayatını âhiret hayatıyla neticelendirmesi son derece mümkündür.²²⁶

Mâtürîdî'ye göre Allah, insanların gözleri önünde cereyan eden inkâr edilemez dönüşümleri hatırlatmak suretiyle kıyamet gününde “*siz de (tekrar) diriltileceksiniz*”²²⁷ diye haber vermektedir. Eğer bir şey bizzat kendisi amaçlanarak yaratılmış olsaydı hep aynı halde kalarak yeryüzünde tanıklık edilen bu dönüşümler anlamsızlaşırdı. Öyleyse insanın hayatı boyunca geçirdiği aşamalar da dâhil, göz önünde cereyan eden bu dönüşümler belli bir amaç doğrultusunda yaratılmakta ve âhiret hayatını aklen mümkün hale getirmektedir.²²⁸

²²⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. I, s. 114-116, 163, 248.

²²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. II, s. 150.

²²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. III, s. 357-358, 474; C. IV, s. 59, 419.

²²⁷ Müminûn, 23/16.

²²⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. II, s. 479; C. III, s. 390, 397; C. IV, s. 59, 366S.

Sonuç olarak her başlangıcın bir sonu olduğu gibi insan zihninde âhiretin de olduğu son derece mümkün olmaktadır. Hayatta dönüşüme uğramayan hiçbir varlık ve süreç yoktur; dolayısıyla dünya hayatının da başka bir hayata dönüşmesi doğal olarak pek ala mümkündür.²²⁹

3.2. Âhiret Hayatıyla İlgili Mevzular

3.2.1. Kıyamet

Kıyamet, terim olarak dünya hayatının sona erişini ve âhiret için yeniden yaratılışını ifade eder. Kur'an-ı Kerim'de daha ziyade bu olay, kıyamet gününün tamamlanması ile söz edilmekte, ayrıca bu durum, şiddet ve Allah'ın gücü ve kudreti açısından kolaylığını anlatmak üzere “*tamme*”²³⁰ (felaket), “*sahha*”²³¹ (kulakları patlatan gürültü), “*saa*”²³² (an), “*yevmun asir*”²³³ (zor gün) ve “*yevmun sakil*”²³⁴ (ağır gün) gibi ifadelerle zikredilmektedir. Bu tarz ifadeler, kıyamet olayının konusuna uygun olduğu gibi, aynı zamanda insanları o günün sonrası için hazırlıklı ve dikkatli olmaya hazırlama bakımından, eğitim açısından da uygunluk belirtmektedir.²³⁵

Kıyamet kısaca, içinde yaşadığımız dünyanın ve onun bünyesinde yer aldığı kâinatın parçalanıp dağılması ve bütün şuurlu varlıkların hesap vermek üzere Allah'ın huzurunda mahiyetini bilemeyeceğimiz bir biçimde kıyam etmesi olarak ifade edilmektedir.²³⁶

Kur'an'da kıyametin gerçekleşecek bir hakikat olduğu şöyle haber edilmektedir: “*Kıyamet günü mutlaka gelecektir, bunda hiç şüphe yoktur. Fakat insanların çoğu buna inanmazlar.*”²³⁷

“*Rabbimiz! Şüphesiz sen, hakkında şüphe olmayan bir günde insanları toplayacaksın. Kesinlikle Allah va'dinden dönmez.*”²³⁸

“*İnsanların hesaba çekilmeleri yaklaştı. Hâlbuki onlar gaflet içinde yüz çevirmekteler.*”²³⁹

²²⁹ Atay, Hüseyin, *Farabî ve İbn Sina'ya Göre Yaratma*, Ankara, 2001, s. 183.

²³⁰ Naziat, 79/34.

²³¹ Abese, 80/33.

²³² En'am, 6/31,40; Rum, 30/12,14,55; Kamer, 54/146; Naziat, 79/42

²³³ Müddesir, 74/9.

²³⁴ İnsan, 76/27.

²³⁵ Bebek, Adil, “Mâtürîdî'nin Kelam Sisteminde Âhiret İnancı”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, C.19, s.30.

²³⁶ Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1997, s.304.

²³⁷ Mümin, 49/59.

²³⁸ Al-i İmran, 3/9.

²³⁹ Enbiya, 21/1.

*“Sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar, de ki: Onun bilgisi ancak Rabbimin katındadır. Onu vaktinde, ancak O ortaya çıkaracaktır. O, göklere de yere de ağır basmıştır. O, size ansızın gelecektir. Sanki senin haberin varmış gibi sana soruyorlar, de ki: Onun bilgisi sadece Allah katındadır. Fakat insanların çoğu bilmezler.”*²⁴⁰

*“Sana kıyameti, onun ne zaman demir atacağını soruyorlar. Onun bilgisi sende yok ki bildiresin! Onun ne zaman kopacağı, sonuçta Rabbine bağlıdır.”*²⁴¹

Kâinattaki dengeli düzen Yüce Yaratanın tanıdığı zaman içinde son bulacaktır. Yaratılış ve kâinat nasıl ki belirli bir düzen içindeyse Kıyamet de bu yüzden belirli bir düzen ve denge içinde meydana gelecektir. Yüce Allah, varlığın oluşum sürecini belli bir düzen ve intizam çerçevesinde yaparken yok oluş sürecini de belli bir düzen ve intizam çerçevesinde yapmıştır.²⁴²

Yaratılmış olan her şeyin bir başı olduğu gibi sonu da vardır: *“Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacaktır.”*²⁴³ Ayların, haftaların, günlerin bir başlangıcı ve sonu olduğu gibi, diğer bütün canlıların da bir sonu olacaktır. Ancak *“Celal ve ikram sahibi Rabbinin Zatı bakidir.”*²⁴⁴

Kıyamet hususunda Cibril hadisi diye anılan hadis-i şerifte Cebrail, Hz. Peygamber’e iman, İslam ve ihsan kelimelerinin ne anlama geldiği sorularını yönelttikten sonra, kıyametin hangi zamanda gerçekleşeceğini sormuş ve ondan şöyle bir cevap almıştır: *“Bu meselede kendisine soru sorulan sorandan daha bilgili değildir.”*²⁴⁵

Diğer bir hadiste: *“Kıyamet ile benim gönderilmem şu iki parmak gibi yakındır. Efendimiz sonra orta ve şehadet parmaklarını işaret etmiştir.”*²⁴⁶ Bu hadise dayanarak kıyamet vaktinin yaklaştığı ancak ne zaman olacağı hakkında net bir şey konuşmanın zor olduğu söylenebilir.

Mâtürîdî’ye göre Kur’ân-ı Kerîm’de kıyamet konusu insanlığın başına gelecek bir felâket şeklinde anlatılmakta, ancak gerçekleşme zamanı hakkında herhangi bir

²⁴⁰ Araf, 7/187.

²⁴¹ Naziat, 79/42-44.

²⁴² Yeniçeri, Celal, *Uzay Ayetleri Tefsiri*, Erkam Yayınları, İstanbul, s. 348-349.

²⁴³ Rahman, 55/26.

²⁴⁴ Rahman, 55/27.

²⁴⁵ Buhârî, Sahih, Kitâbü’l-İmân , *Ötüken Yayınları*, 1987, c.2. s.40.

²⁴⁶ Buhârî, Sahih, Kitâbü’r-Rikak , *Ötüken Yayınları*, 1987 , c.3, s. 38.

açıklamaya gerek duyulmaksızın, kıyamet günün şiddetinden sakındıran anlamları kapsayan kelimelerle vurgulanmaktadır²⁴⁷.

3.2.1.1. Kıyametin Alametleri

Kıyametin; küçük alametler ve büyük alametler olmak üzere çeşitli alametlerinden bahsedilmektedir. Küçük alametler olarak İslami ilimlerin gerilemesi, içki içmenin ve zina yapmanın çoğalması, eşlerin birbirlerine karşı sadakatsizliği, Allah'a olan kulluktan uzaklaşmak gibi olaylar örnek olarak verilmektedir.

Huzeyfe b. Esîd el-Gıfarî'den nakledilen hadise göre: “Biz müzakere ederken Peygamber yanımıza çıkageldi ve Neyi müzakere ediyorsunuz? diye sordu. Ashâb, “Kıyametten bahsediyoruz” dediler. Bunun üzerine Allah elçisi: “Siz ondan önce 10 alâmeti; “Duman'ı Deccâl'i, Dâbbe'yi, güneşin battığı yerden doğuşunu, İsa b. Meryem'in inişini, Ye'cüc ve Me'cüc'ü, biri doğuda biri batıda biri Arap yarımadasında olmak üzere üç yerin batacağını, sonuncusunun ise Yemen'den çıkıp insanları haşır olunacakları yere sürecektir bir ateş olacağını görmedikçe kıyamet kopmayacaktır.” dediği rivayet olunmuştur.²⁴⁸

3.2.1.2. Mesih Hz. İsa'nın Nüzûlü

Kur'ân-ı Kerîm'e göre Hz. İsa, Cenâb-Hakk'ın İsrail oğullarına gönderdiği,²⁴⁹ babasız olarak yaratılıp²⁵⁰ Rûhu'l-Kudûs tarafından desteklenen, kendisine mucizeler verilen²⁵¹ ve Allah'ın kulu olan peygamberdir.²⁵² Fakat Yahudiler onu yalancılıkla suçlamış, çarmıha germek istemişler ve Allah onu kurtararak kendi katına yükseltmiştir.²⁵³

Hz. İsa'ya Mesih denilmesinin nedeni, O'nun hastaları elini sürmek sûretiyle iyi ettiğindendir.²⁵⁴ Hz. İsa'nın kıyametin kopmasından önce kıyametin bir alâmeti olarak tekrar dünyaya gelişi “nüzûl-i İsa” olarak adlandırılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudilerin “Allah elçisi Meryem oğlu İsa'yı öldürdük.”²⁵⁵ meâlinde yer alan sözlerine yer verilmiş fakat ayetin devamında onu öldürdüklerine ve astıklarına karşı hiçbir delil

²⁴⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't Tevhîd*, s.40-43.

²⁴⁸ Müslim, Sahih , Fiten, *İrfân Yayınları*, 2014, C.6, s. 39.

²⁴⁹ Sâff, 61/6; Âl-i İmrân, 3/45, 59.

²⁵⁰ Nisâ, 4/171.

²⁵¹ Bakara, 2/87, 253; Mâide, 5/114; Zuhurf, 43/63.

²⁵² Meryem, 19/30.

²⁵³ Âl-i İmrân, 3/55; Nisâ, 4/157, 158.

²⁵⁴ Atay, Hüseyin, *Ehl-i Sünnet ve Şia*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 119.

²⁵⁵ Nisâ, 4/157.

gösterilmemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İsa'nın çarmıhta Yahudiler tarafından öldürülmediği, Allah'ın onu kendi katına yükselttiği kesindir. Ama bu yükseltimenin bedenle mi , yoksa rûh ile mi, yükseltildiği oldukça müphemdir ve geçmiş zamandan bu yana âlimler arasında tartışma konusu olmuştur.²⁵⁶

Hiz. İsa'nın kıyamete yakın bir vakitte nüzulünün vuku bulacağını açıkça ifade eden âlimler küçümsenmeyecek kadar fazladır. Bu âlimler birçok farklı görüşten gelen kimselerdir. Bu grubun içinde mezhep kurucuları olduğu kadar tarih ya da sosyoloji alanında da kendini gösteren kişiler mevcuttur. Ebû Hanîfe, Ali el-Medinî (ö.234/848), et-Tahâvî (Ö.321/933), Ehl-i sünnet kelamının iki mühim siması Ebu'l-Hasan İsmail el-Eş'arî (ö. 324/936) ve Mâtüridî, l-Âcurrî (ö.360/970), Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 429/1037), Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Kurtubî (ö. 456/1064), Ebu'l-Feth Tâcuddîn Abdülkerîm eş-Şehristânî (ö. 548/1153), Takıyyuddîn Ahmed b. Abdulhalîn İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İbn Haldun (ö. 809/1406), Meshur müfessir Kurtubî (ö. 671/1272), Celâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî (ö. 911/1505) ve Muhammed Zahid el-Kevserî (ö. 1371/1951), Hiz. İsa'nın nüzulünü kabul eden önemli âlimlerdendir.²⁵⁷

Hiz. İsa'nın kıyamet alameti olarak yeryüzüne ineceğine dair üç ayet delil olarak gösterilmektedir ki esasen iki ayette de Hiz. İsa'nın ölümü söz konusu edilmektedir:

Hiz. İsa'nın ölümüyle ilgili olarak söz konusu ayetlerin ilkinde:

*“Bir de inkâr etmelerinden ve Meryem’e büyük bir iftira atmalarından; Allah elçisi Meryem oğlu İsa Mesih’i öldürdük demeleri yüzünden, hâlbuki onu ne öldürdüler ne de çarmıha gerdiler; (başkası ona benzer kılındığı için) şüphe içine düşürüldüler. Onun hakkında ihtilâfa düşenler bu konuda tam bir kararsızlık içindedirler. Bu hususta zanna uyma dışında hiçbir bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmemişlerdir. Bilâkis Allah onu kendine kaldırmıştır. Allah izzet ve hikmet sahibidir. Ehl-i Kitap’tan her biri ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir; o da kıyamet gününde onlara şahit olacaktır”*²⁵⁸ buyurulmaktadır.

Yine aynı hususla ilgili olarak ikinci ayette: “Ey İsa! Ben seni vefat ettireceğim (inni mütevefike), seni katıma yükselteceğim”²⁵⁹ denilmektedir ki, buradaki ayette

²⁵⁶ Sarıtoprak, Zeki, *İslâm İnancı Açısından Nüzûl-i İsa Meselesi*, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1997, s. 103-110.

²⁵⁷ Sarıtoprak, *İslâm İnancı Açısından Nüzûl-i İsa Meselesi*, s.115.

²⁵⁸ Nisa, 4/156-159.

²⁵⁹ Al-i İmran, 3/55.

“müteveffî” kelimesinden türeyen “teveffâ” sözcüğü insan ile aynı durumda kullanıldığında ölüm anlamında kullanılmaktadır.²⁶⁰

Üçüncü ayette ise: “Ben onlara, ancak bana emrettiğini söyledim: Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah’a kulluk edin, dedim. İçlerinde bulunduğum müddetçe onlar üzerine kontrolcü idim. Beni vefat ettirince artık onlar üzerinde gözetleyici yalnız sen oldun...”²⁶¹

“Ve muhakkak biz, Meryem oğlu İsa’yı öldürdük demeleri sebebiyle. Hâlbuki O’nu ne öldürdüler ne de asıverdiler. Fakat onlar için benzetilmiş oldu...”²⁶² ayette yer alan Yahudilerin öldürme iddiaları karşısında ve onlara bu olayın kendilerine öyle benzetilmiş olmasını Mâtürîdî şöyle açıklar: Yahudilerin olayla ilgili tespitleri yanlış veya hatalı olma ihtimali ya da gelen haberlerin güvenilir olmama ihtimalleri üzerinde durulur. Hz. İsa’nın normal yani doğal bir ölümle öldüğüne ve rûhen yükseltildiğine dair kanaat desteklenmektedir. Hz. İsa’nın bir kıyamet alâmeti olduğuna dair bir açıklama söz konusu değildir.²⁶³

“Ehl-i kitaptan her biri ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir.”²⁶⁴ mealindeki ayette Mâtürîdî, ilk olarak Hz. İsa’nın nüzûlundan sonra onun ölümünden önce ona iman edileceğine dair görüşünü bildirir. O, Kelbî’nin Cenâb-ı Hakk’ın Deccâlin çıkışı ânında Hz.İsa’yı semâdan indireceği, Yahudi ve Hristiyanların hepsinin Hz. İsa’ya iman edeceğini içeren sözünü de aktarır.²⁶⁵

Mâtürîdî, “Ey İsa! Seni vefat ettireceğim seni katıma yükselteceğim...”²⁶⁶ ayetinin tefsirinde yer alan “teveffî” ve “ref” kelimelere yer verir. Önce bu kelimelerde takdim ve te’hîr olup ilk olarak yükseltme sonra teveffî diyenlerin yorumlarını verir. Buna göre teveffî, Hz. İsa’nın semâdan nüzûlundan sonra olacaktır. Sonra Mâtürîdî, sözün takdîm veya te’hîrinin, hükmü değiştirecek bir özellik olmadığını ifade eder. Zirâ sözde önce gelen hükümde sonra; sonra gelen de hükümde önce gelebilmektedir. Mâtürîdî, “Allah, insanların rûhlarını öldüklerinde alır...”²⁶⁷ ayette bahsedildiği gibi burada rûhun

²⁶⁰ Esen, *İman, İmanla İlişkili Kavramlar ve Temel İnanç Esasları*, s.109.

²⁶¹ Mâide, 5/117.

²⁶² Nisâ, 4/157.

²⁶³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’an*, C. I, s. 273, 524, 525.

²⁶⁴ Nisâ 159.

²⁶⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’an*, C. I, s. 525.

²⁶⁶ Âl-i İmrân, 3/55.

²⁶⁷ Zümer, 39/42.

kabzedildiğine anlatmakta ve İbn Abbâs’dan tevefffinin öldürme anlamındaki görüşünü naklederek, bahsedilen tevefffinin öncelediğine dikkat çekmektedir.²⁶⁸

İkinci olarak “ölümünden önce” cümlesinin Kitap ehline gittiğini savunan görüşü vermektedir. Buna göre Yahudiler ölmeden önce Hz. İsa’nın Peygamber olduğuna iman edeceklerdir. İbn Abbâs’ın “Hiçbir Yahudi, ona iman etmeden ölmeyecektir.” sözünü aktarır. Mâtürîdî, “eğer bu ikinci te’vîl doğru ise” diyerek bu görüşü şöyle açıklamaktadır: Yahudiler, iman ettikleri takdirde sahip oldukları nüfuzlarını kaybedeceklerini düşünerek imana yanaşmazlar. Fakat ölüm kendilerine geldiğinde sahip oldukları şeylerin ellerinden gideceğini kanaat getirdikten sonra iman etmiş olabilirler. Ancak Mâtürîdî, yeis halinde gerçekleşecek olan bu imanının fayda vermeyeceğini hatırlatan²⁶⁹ ayetleri haber verir.²⁷⁰

Hiz. İsa’nın nüzulü konusunda birçok farklı görüş bulunmaktadır. Buna göre Hiz. İsa ölmeyip göğe yükseltilmiştir. Ruh ve ceset olarak halen sağdır. Diğer bir bakış açısına göre Hiz. İsa’nın göğe yükselmesi ceset olarak değil, ruhen gerçekleşmiştir. Dolayısıyla o da, diğer insanlar gibi vefat etmiştir. Hiz. İsa’nın bu yükseltilmenin bedenlen değil, derece bakımından olduğunun düşünülmesi, akla ve Sünnetullah’a daha uygun gözükmektedir.²⁷¹

3.2.1.3. Deccal’in Ortaya Çıkması

Bir şeyi örtmek, yaldızlamak veya boyamak gibi anlamlara “*decl*” kökünden gelmektedir ki bu durumda deccal gerçekleri örten, göz boyayan demektir. Bu kelime birilerine ait bir isim değil, lakaptır.²⁷²

Deccal kelimesi, Kur’an’da yer almamaktadır. Deccal ile ilgili hadislerde bazı bilgiler yer almaktadır ve ahir zamanda Deccal’in ortaya çıkıp insanları kandıracağı ve insanları dinden uzak tutacağı söylenmektedir.²⁷³

Deccal hakkında rivayetler oldukça fazladır. Deccal kavramıyla ilgili Kur’an’da herhangi bir ayetin bulunmaması, bu konuyu tartışmalı hale getirmiştir. Deccal, dünyada inkârcılığı yaygınlaştırmaya çalışan, insanların sahip olduğu manevi değerleri hiçe sayan ve kötülük faaliyetlerini destekleyici bir şahıs olarak bilinmektedir.²⁷⁴

²⁶⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, C. I, s. 270, 273.

²⁶⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, C. I, s. 525.

²⁷⁰ Nisâ, 4/18; En’âm, 5/158; Mü’min, 40/84; Yunus, 10/90.

²⁷¹ Esen, *İmanla İlişkili Kavramlar ve Temel İnanç Esasları*, s.109-110.

²⁷² Atay, *İslam’ın İnanç Esasları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992, s.210.

²⁷³ Müslim, *Sahih*, Fiten, *İrfan Yayınları*, 2014, c.4, s.101.

²⁷⁴ Sarıtoprak, *İslâm İnanç Açısından Nüzül-i İsa Meselesi*, s.118.

Mâtürîdî, kıyamet alâmetlerinden bahseden ayetlerin izahında Deccâl hakkında bir yorum getirmemekte, Hz. Peygamber'den aktardığı rivayetler içerisinde yer vermektedir.²⁷⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de hakkında bilgi olmayan Deccâl, Selefiyye dışındaki Sünnîler'in de kabul ettiği bilgi anlayışa göre İslâm akaidi açısından bunlara inanma mecburiyeti yoktur. Çünkü bunlar Kur'ân-ı Kerîm'le sabit olmadığı gibi mütevatir haberlerle de doğrulanmamıştır.²⁷⁶

3.2.1.4. Dabbetü'l Arz

Dâbbetü'l-arz, "Dbb" veya "debib" kökünden sıfat olan dâbbe, "yavaş ve sessizce yürümek, nüfuz ve sirâyet etmek" anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. Daha çok hayvanlar için kullanılır. Kur'ân-ı Kerîm'de dâbbe kelimesi on dört yerde dâbbe şeklinde tekil, dört yerde "devâb" şeklinde çoğul olmak üzere toplam on sekiz defa yer almaktadır.²⁷⁷

Dabbetü'l Arz, Kur'an'da sadece bir ayette geçmektedir. Bu ise; "Kendilerine söylenmiş olan başlarına geldiği zaman, yerden bir çeşit dabbe (canlı, hayvan) çıkarınız ki o, onlara, insanların ayetlerimize kesin olarak inanmadıklarını söyler. O gün her ümmetin ayetlerimizi yalanlayanları toplarsınız. Onlar bir arada tutulup, hesap yerine sevk edilirler."²⁷⁸ ayetidir.

"Dabbe" kelimesi Kur'an'da canlı anlamında geçmektedir. Nitekim "Allah her canlıyı (dabbe) sudan yarattı"²⁷⁹ ayeti ile "Yeryüzünde yürüyen her canlının (dabbe) rızkı yalnızca Allah'a aittir".²⁸⁰ ayetinde açıkça görülmektedir ki sözü edilen dabbenin hem insan hem de hayvan için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Burada bizim için bahis konusu olan husus, dabbetül-arz'ın kıyamet alameti olarak kabul görmesidir. Ancak bunda da farklı yorumlar söz konusudur.

Mâtürîdî, konuyla ilgili ayetlerin tefsirinde öncelikle ayetin "onlar hakkında söz gerçekleştiği vakit..." meâlindeki bölümü hakkında üç yorum vermektedir:

İlk yorumu, "ayetleri yalanlamaları sebebiyle aleyhlerinde açık bir delil getirildiği zaman" şeklindedir. Mâtürîdî, bunun mümkün olamayacağına, çünkü önceden birçok

²⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, C. III, s. 355.

²⁷⁶ Yavuz, "Kıyâmet Alâmetleri", *DİA*, XXV, 524.

²⁷⁷ İsfahânî, *Müfredât*, s.136.

²⁷⁸ Neml, 27/82-83.

²⁷⁹ Nur, 24/45.

²⁸⁰ Hud, 11/6.

delilin getirildiğine ve kıyametin gerçekleşme sürecinde delil getirilemeyeceğini bildirerek bu yorumu eleştirir.²⁸¹

İkinci yorum, “inanmayanlar sınırı aştıklarında Allah, onların inanmaya yanaşmayan bir topluluk olduklarını anladıktan sonra yerden bir canlının çıkarılması” şeklindedir. Mâtürîdî, bunun mümkün olmadığını söyleyip, Allah’ın bilgisinin istisnasız, öncesi ve sonrasıyla her şeyi kuşattığına işaret eder. Ayrıca ilim sıfatına aykırı olduğuna dikkat çekerek bu yaklaşımı çürütür.²⁸²

Üçüncü yorumda ise, “aleyhlerinde Allah’ın gazap hükmünün vâki olmasıyla yerden bir çeşit canlının çıkarılması” şeklinde olan izahtır.²⁸³ Mâtürîdî, “*Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler.*”²⁸⁴ ayetini zikrederek her şeyin zuhûr veya zeval vakti geldiğinde söylenen şey vaki olacaktır. Dâbbe de vakti geldiğinde ortaya çıkacaktır. Ayet böyle anlaşıldığında müşkül kalmadığını bahseder.²⁸⁵ Te’vîlât’ta dâbbe, bir kıyamet alâmeti olarak geçmemektedir. Haklarında azap zamanının ne geri ne de ileri alınacağı bir olay olarak bahsedilmiştir.²⁸⁶

3.2.1.5. Ye’cûc Me’cûc

Lügatte “yanmak”, “tutuşmak” ve “çok tuzlu olmak” anlamlarına gelen “ecic ve ucac” köklerinden türemiş olur.²⁸⁷ Bu kelimelerin, “yanmak, tutuşmak” manasındaki ecic ve ucac’dan geldiğini söyleyenler olduğu gibi, yabancı dilden Arapça’ya geçtiğini söyleyenler de mevcuttur.²⁸⁸

Kur’an’da Ye’cûc ve Me’cûc meselesi, Kehf ve Enbiyâ sûrelerindeki ilgili ayetlerde şu şekilde geçmektedir:

“Dediler ki, Ey Zülkareyn! Bu memlekette Ye’cûc ve Me’cûc bozgunculuk yapmaktadır. Bizimle onlar arasında bir set yapman için sana bir vergi verelim mi? Zülkarneyn dedi ki: Rabbimin, beni içinde bulundurduğu nimet ve kudret daha hayırlıdır. Siz bana kuvvetinizle destek olun da sizinle onlar arasında aşılmaz bir engel yapayım. Bana demir kütleleri getirin, Nihayet dağın iki yeri arasını aynı seviyeye getirince (vadiyi doldurunca), Üfleyin (körükleyin) dedi. Artık onu kor haline sokunca, Getirin bana,

²⁸¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, C. III, s. 575

²⁸² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, C. III, s. 575

²⁸³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, C. III, s. 575.

²⁸⁴ A’râf 7/34.

²⁸⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, C. III, s. 575.

²⁸⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, C. III, s. 575.

²⁸⁷ İsfahânî, *Müfredât*, s.541.

²⁸⁸ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Yayınları, İstanbul, 1989, s.326.

üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim dedi. Bu sebeple onu ne aşmaya muktedir oldular, ne de onu delebildiler. Zülkarneyn, Bu Rabbinden bir rahmettir. Fakat Rabbimizin va'di gelince, O, bunu yerle bir eder. Rabbimin va'di haklıdır.”²⁸⁹

“Nihayet Ye’cûc ve Me’cûc (sedleri) açıldığı ve onlar her tepeden akın ettiği zaman; ve gerçek vaad (ölüm) yaklaşınca, birden, inkâr edenlerin gözleri donakalır! Yazıklar olsun bize!(derler). Gerçekten biz, bu durumdan habersizmişiz, hatta biz zalim kimselermişiz.”²⁹⁰

Mâtürîdî, “...fakat Rabbimin vâdi gelince...”²⁹¹ ayetini açıklarken va’din kendisinin gelme durumunun olmayacağını, burada kastedilenin va’din Ye’cûc ve Me’cûc’ün çıkışı olduğunu yorumlar. Va’d’in ezeli bir sıfat olduğu söylenmekte ve hakiki anlamda kullanılmadığı vurgulanmaktadır.²⁹² Mâtürîdî, açıklamasına delil olarak “...Sûr’a üfürülmüş, böylece onları bütünüyle bir araya getirmişsizdir”²⁹³ ayeti getirir. Burada ayetin zahiri, mazi anlamındadır. Ancak ayet gelecek zaman anlamında kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de bunun bolca örnekleri bulunmakta, mazi istikbalin, istikbal de mazinin yerine kullanılmaktadır.²⁹⁴

Mâtürîdî bu yorumunu “Ve gerçek va’d yaklaşınca, birden, inkâr edenlerin gözleri dona kalır!”²⁹⁵ ayetin tefsirinde “yaklaşma” kelimesine yaptığı yorumla destekler. “Yaklaşma” kelimesiyle gerçekleşme anlamının kast edildiğini ve gerçek va’din (kıyâmetin) gerçekleşeceğine işaret edilir. Zira Mâtürîdî’ye göre kıyâmetin yaklaştığına dair bilgi daha önceden “kıyâmet yaklaştı...”²⁹⁶, “insanların hesaba çekilecekleri (gün) yaklaştı...”²⁹⁷ ve “...muhakkak ki iyilik edenlere Allah’ın rahmeti çok yakındır”²⁹⁸ i ayetlerle bildirilmiştir. Bu kelimeye yaklaşma anlamının verilebileceğini ancak ayetin devamında gelen “inkâr edenlerin gözleri dona kalır!” ayetindeki ifadeyle ve “Allah onları, korkudan gözlerin dışarı fırlayacağı bir güne erteliyor”²⁹⁹, “Sanki etrafa yayılmış çekirge sürüsü gibi bakışları perişan bir halde ve davetçiye koşarak kabirlerden çıkarlar. O esnada kâfirler: “bu, çok çetin bir gündür!” derler”³⁰⁰

²⁸⁹ Kehf, 18/94-98.

²⁹⁰ Enbiyâ, 21/96-97.

²⁹¹ Kehf, 18/98.

²⁹² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, C. III, s. 251.

²⁹³ Kehf, 18/99.

²⁹⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, C. III, s. 252.

²⁹⁵ Enbiyâ, 21/97.

²⁹⁶ Kamer, 54/1.

²⁹⁷ Enbiyâ, 21/1.

²⁹⁸ A’râf, 7/56.

²⁹⁹ İbrahim, 14/42.

³⁰⁰ Kamer, 54/7, 8.

mânasındaki ayetleri delil getirerek bunun mümkün olmadığını ve “gerçek va’d”ın kıyamet olduğunu kabul eder.³⁰¹

Mâtürîdî'ye göre asıl kıyamet alâmeti diye zikredilen Enbiyâ suresindeki “*Helâk ettiğimiz bir belde için artık (yeniden mâmûr olmak) imkânsızdır; çünkü onlar geri dönemeyeceklerdir*”³⁰² ayetindeki “geri dönme” ifadesi, Allah’ın haklarında helâk murad ettiği bir kavme artık başka bir fırsatın verilmemesidir. Sonraki ayetlerde Ye’cûc ve Me’cûc seddinin yıkılması kıyametten kinaye olup “Hakk’ın va’dinin gelmesi” bu anlamı desteklemektedir.³⁰³

Yukardaki ayet ve hadislerden anlaşılacağı üzere Ye’cûc ve Me’cûc, milleti huzursuz eden yıkıcı, yakıcı unsurlardır. Esasen bu konu hakkında Kur’an’da geçen ifadelerin dışında fazla bir bilgi yoktur. Kur’an’daki ifadeler ise genel geçerdir. Son olarak Ye’cûc ve Me’cûc topluluğu için kıyamet zamanı ortaya çıkacak, yeryüzünde fesat çıkaracak ve inananlar arasında fitnelere sebep olacaktır denebilir.³⁰⁴

3.2.2. Ba’s

Ba’s kelimesi, sözlükte “harekete geçirmek, uyandırmak, göndermek ve diriltmek” anlamlara gelir.³⁰⁵ İslâmî literatürde ise “*Kıyâmet gününde Allah’ın âhiret hayatını başlatmak üzere ölüleri diriltmesi, onları kabirlerinden çıkararak hayat vermesi*”³⁰⁶ anlamında kullanılır.

Adaletin gerçekleşmesi, iyilik ve kötülük yapanların karşılığının görmesi için insanlar tekrar diriltilecektir. Ba’s, yani dirilmenin de temelinde adalet ve hak duyguları vardır.³⁰⁷

Kur’an’da birçok ayette diriliş hakkında örnekler mevcuttur. Nitekim dirilişe örneklik teşkil eden ayetlerin birinde: “*İbrahim Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster! deyince, rabbi, Yoksa inanmıyor musun? demişti. O, Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye*” cevabını verdi. Rabbi “*Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştır, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları*

³⁰¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, C. III, s. 257.

³⁰² Enbiyâ, 18/95.

³⁰³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, C. III, s. 346.

³⁰⁴ Atay, *İslam’ın inanç Esasları*, s.209.

³⁰⁵ İsfahânî, *Müfredât*, s. 75.

³⁰⁶ Enbiyâ, 21/104; Hac, 22/7; Kasas, 28/88; Lokman, 31/28; Yâsîn, 36/78–79; Ahkâf, 46/33;

Hadîd, 57/3; Nisâ, 87; Ankebut, 29/57.

³⁰⁷ Taftazani, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi (Şerhul-Akaid)*, Çevirmen: Prof. Dr. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, s.254.

çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir”³⁰⁸ diye buyurulmaktadır. Bu ayette insanoğlu için çok büyük hikmetler söz konusudur. Normal bir insan bu durumu yaşasa, idrak etmesi çok zor olur. Ancak Allah’ın kudretinin sonsuzluğu bu gibi mucizelerde daha güzel ortaya çıkmaktadır.

Yine âhiretle ilgili olarak başka bir ayette: *“Bir zamanlar, Ey Mûsâ! Allah’ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız demiştiniz de bakıp durur olduğunuz halde hemen sizi yıldırım çarpmıştı. Sonra ölümünüzün ardından sizi dirilttik ki şükredesiniz.*”³⁰⁹ diye buyrularak bu duruma vurgu yapılmak istenmiştir.

Hiz. Peygamber’in bir başka hadisinde; *“İnsanların dirilitirken, ilk yaratılışlarında ki gibi olacaklarını haber verildiği rivayet edilmektedir.*”³¹⁰

Dirilişin ruhen mi yoksa cismani olarak mı ya da hem ruhen hem bedenlen mi olacağı tartışma konusu yapılmış olmakla birlikte, genelde İslam bilginleri dirilişin ruhen ve bedenlen olacağı hususunda müttefikler. Haliyle dirilişin böyle olacağı açıktır.³¹¹ Nitekim buna delil olarak ayette; *“İnsan, kemiklerini toplayıp birleştiremeyeceğimizi mi sanıyor; Evet, parmaklarına varıncaya kadar yeniden yapmaya gücümüz yeter.*”³¹² buyurulmuştur.

Mâtürîdî, dirilişin rûhânî-cismânî olmasını aklî ve naklî olarak şöyle açıklamaktadır: İnsanlar uyuduğu zaman ruhları rüya görür. Fakat bu rüyalar karışık bir haldedir. Uyanıkken rûh açık ve seçik görmektedir. Bu da doğru idrakin ancak cesette bulunan rûhla birlikte gerçekleştiğini göstererek ba’sin bedenî olacağına delil olmaktadır. Naklî delil ise insanın kemiklerinin bir araya toplanacağını ve parmak uçlarının bile bir araya getirilişinden haber veren ayetlerdir. Ba’s rûhânî olacak olsaydı söz konusu ayetler, anlamsız kalırdı. Onların bu ayetleri yok saydıklarına işaret eder.³¹³

Mâtürîdî, ölmeyi ve dirilmeyi rûhun bedenden çıkması ve tekrar ona girmesi şeklinde açıklar. Ona göre ölümden sonra dirilmede ayniyet noktasında bir değişiklik yoktur.³¹⁴

³⁰⁸ Bakara, 260.

³⁰⁹ Bakara, 55-56.

³¹⁰ Buhârî, Sahih, Kitâbü’r-Rikak , Ötüken Yayınları, 1987 , c.3, s.345.

³¹¹ Gölçük ve Toprak, Kelam (Tarih-Ekoller-Problemler), s.386.

³¹² Kıyame, 75 /3-4.

³¹³ Mâtürîdî, Te’vilâtü’l-Kur’an, III, 418; IV, 215, 335; V, 12, 332, 333.

³¹⁴ Mâtürîdî, Te’vilâtü’l-Kur’an, I, 439; IV, 614.

3.2.3. Haşr ve Mahşer

Haşr, lügat manası olarak toplanmak, bir araya gelmek veya getirmek manalarına gelmektedir. Terim anlamında ise, Allah'ın insanları dirilişten (bas) sonra hesap için bir araya getirmesini ifade eder. İnsanların toplandıkları yere de mahşer denir.³¹⁵ Nitekim bir ayette insanların, âlemlerin Rabbinin huzurunda toplanıp duracaklarından bahsedilmektedir: *“Onlar, o büyük günde -ki, işte o gün insanlar âlemlerin rabbinin huzuruna çıkacaklar- diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı?”*³¹⁶

Kur'an'da haşr günü şöyle nitelendirilmiştir:

*“Sur'a üfürülür; işte bu, geleceği va'dedilen gündür. (O gün) herkes, beraberinde sürücü ve şahit (iki melek) bulunduğu halde, (mahşere) gelmiştir.”*³¹⁷

*“Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o günde kimlerin amel defterleri sağından verilirse işte onlar amel defterlerini okuyacaklar ve en küçük bir haksızlığa uğramayacaklar”*³¹⁸. *“Firavun, kıyamet gününde kavminin önüne düşecek ve onları ateşe götürecektir. Gidilen o yer ne kötü!”*³¹⁹ ayetleriyle bu duruma işaret edilmektedir.

Haşr hakkında Peygamberimizden de birçok hadis-i şerif bize ulaşmıştır. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmaktadır; *“O gün, (dünyada iken) haktan sapmış kişi ellerini ısırarak şöyle diyecek; Keşke peygamberle birlikte aynı yolda olsaydım! Eyvah! Keşke falancayı kendime dost edinmeseydim! Meğer bana uyarıcı mesaj geldikten sonra, o dost bildiğim kişi bu mesajdan beni saptırmış! İşte şeytan insanı (böyle) çaresizlik içinde yapayalnız bırakır.”*³²⁰

Mâtürîdî, haşri Allah'ın ilâhî kudretiyle açıklayarak aklen mümkün olduğunu bildirmektedir.³²¹

Mâtürîdî'ye göre inkârcıların âhirette kör, sağır ve dilsiz olarak haşr edilme nedeni onların dünya hayatında Allah'ın varlığına, âhiret hayatına ve hakikatler karşısındaki umursamaz tavırlarıdır. Mâtürîdî, sahabelerden Katade ve İbn-i Abbâs'ın da aynı düşünceye sahip olduğuna işaret etmektedir.³²² Ona göre kabirlerden çıkışın çekirge

³¹⁵ İsfahânî, *Müfredât*, s.367. ; Süleyman Toprak, “Hasir”, *DİA*, XVI, 416-417.

³¹⁶ Mutaffifin, 83/4-6,

³¹⁷ Kaf, 50/20,21.

³¹⁸ İsrâ, 11/71.

³¹⁹ Hud, 11/98.

³²⁰ Furkan, 25-28-29.

³²¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. I, s. 104.

³²² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. II, s. 364; C. III, s. 312.

sürülerine benzetilmesi ve nereye gidileceğinin bilinmemesi, bir kinâye oluşturmaktadır³²³.

Kıyamet günü bütün insanlar Allah'ın huzuruna varacaklardır. Hiçbir yardımcısı olmaksızın tek tek haşrolunacaklar ve âhireti inkâr edenlere inkârları hatırlatılacaktır.³²⁴ Herkesin beraberinde bir sevk edici gelmesini³²⁵ Mâtürîdî, sevk edicinin cennet veya cehenneme sevk edecek bir melek olduğuna işaret eder.³²⁶ Onun bu izahı tek tek hasrolunmayı desteklemektedir.

Mâtürîdî, kıyâmet ahvâli hakkında bazen toplanmadan³²⁷ bazen de ayrılmadan³²⁸ bahsedilmesini söyle izah eder: Toplanma ve bir araya gelme anlatılırken “toplanma günü” ; cennet ehlinin cennete, cehennem ehlinin de cehenneme gideceği günü anlatmak üzere “ayrılık günü” diye bahsedilmiş olabilir.³²⁹

Mâtürîdî'ye göre günahkârların cehennemnin çevresinde diz üstü çökmelerinin sebebi korkularından ayaklarının onları taşıyamaz hale gelmesidir. İnkârcılar cehenneme melekler tarafından sürüklenecektir. Cehennem ehli sırasıyla çağrılacak sorguya çekildikten sonra birbirleriyle münakaşa edip, birbirlerini niçin yardım edemedikleri sorulacak ve yardımsız kalacaklardır.³³⁰

Mâtürîdî'ye göre diğer canlılar da insanlar gibi bir ümmet olduğundan onların da âhirette kendi aralarında hesaplaşma olacaktır. Hesaplaşma gerçekleşip sorulara cevap verdikten sonra Allah, hayvan tâifesine toprak olmalarını isteyecek ve onlar da toprak olacaktır. Hesap günü kâfirlerin de toprak olmayı isteme³³¹ sebebi, hayvanların hesap sonrası toprak olmalarına şahit olmalarından dolayıdır.³³²

3.2.4. Mîzân

Lügatta “*bir şeyin ağırlığını tahmin etmek, tartıya vurma, ölçmek*” anlamında bir isim olan mîzân, “tartı âleti, tartmada kullanılan ağırlık, adalet” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise mükelleflerin amellerinin değerinin belirlenmesini

³²³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. IV, s. 621.

³²⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. II, s. 349.

³²⁵ Kâf, 50/21.

³²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. IV, s. 562.

³²⁷ Tegâbûn, 64/9; Sûrâ, 42/7.

³²⁸ Rum, 30/14.

³²⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. IV, s. 38.

³³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. II, s. 552; C. III, s. 274, 552; C. IV, s. 224.

³³¹ Nisâ, 4/42; Nebe, 78/40, Hâkka, 69/27.

³³² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. I, s. 425-426; C. II, s. 115; C. III, s. 274; C. IV, s. 224.

sağlayan ve kıyamet gününde vuku bulacak olan bir safhadır.³³³ Kur'an'da mizan terimi şöyle yer almaktadır:

*“Biz, kıyamet günü için adalet terazileri (mevâzinul-kıst) kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.”*³³⁴

*“Kıyamet gününde amellerin tartılması (el-veznu) haktır. Kimin iyilikleri kötülüklerinden ağır gelirse işte onlar kurtulanlardır. Kimin de tartıları hafif gelirse işte onlar da, ayetlerimize yaptıkları, haksızlık sebebiyle, kendilerine yazık edenlerdir.”*³³⁵

*“Mîzânda iyilikleri hafif gelenler, kendilerine yazık edenlerdir. Onlar Cehennemde kalanlardır.”*³³⁶

Yukarıdaki ayetlerden çıkarılan tek bir gerçek, yapılan tüm amellerin ölçüleceği ilahi bir adalet terazisinin olduğudur. Ancak bunun nasıl yapılacağı ve ilahi adalet terazisinin (mîzân) gerçek mahiyetinin ne olduğunu ancak Yüce Allah bilir. Çünkü insan akli bu çeşit bir terazinin muhtevasını anlayabilecek kapasitede donatılmamıştır. Bu böyle olduğuna göre burada insana düşen; Allah tarafından doğru ve adaletli bir şekilde hesaba çekileceğini bilerek ve bu doğrultuda hareket etmek olmalıdır.³³⁷

Ayetlerde açıkça belirtildiği üzere yüce Allah, kendi adalet terazisinde insanların iyi-kötü her yaptığını zerre kadar haksızlık yapmadan tartacak; insanları yaptıklarıyla adalet çerçevesinde yargılayacaktır.

Mâtürîdî, üç çeşit mizandan bahseder. Birincisi, kendisiyle eşyanın iyilik ve kötülüğünün vasfının bilindiği akıldır. İkincisi, yaratılmışlar arasında hakların yerine getirilmesini sağlayan adalettir. Üçüncü olarak ise, âhirette amellerin sevap ve günahının kendisiyle belirleneceği mîzândır.³³⁸

Mâtürîdî, âhiretteki mizanın adaletten kinaye olduğundan yanadır. Mizanın adalete bakan yönünü ön plana çıkararak, inanmış halde salih ameller işleyenlerin endişelenmelerine gerek olmadığını orada adaletle davranılacağından söz eder.³³⁹ Kitabın

³³³ İsfahânî, *Müfredât* 578.; Süleyman Toprak, “Mîzân”, *DİA*, C. XXX, s. 211-212.

³³⁴ Enbiya, 21/47.

³³⁵ Araf, 7/8-9.

³³⁶ Mü'minun, 23/103.

³³⁷ Taftazani, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, s. 251-255.

³³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. V, s. 7, 53, 54.

³³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. III, s. 310.

ve mîzânın indirilmesinden³⁴⁰ bahseden ayetteki mîzân kelimesinin adaletten kinâye olduğunu bahsederek bu görüşünü destekler.³⁴¹

Mâtürîdî, tartıların hafif ve ağır gelmesinden³⁴² kendi kanaatini şöyle açıklar: Tartıların ağır veya hafif gelmesi mecazidir. Tartının kendisini ifade etmek için zikredilmemiştir. Kıyamet günü adalet terazilerinden söz eden ayette³⁴³ olduğu gibi tartılar Allah'ın adaletinden kinayedir³⁴⁴.

Amelleri ağır gelenlerin kurtulmasından ve hafif gelenlerin kaybetmesinden söz eden³⁴⁵ ayetin izahında Mâtürîdî, iki yoruma yer verir. Birincisi, tartıları ağır gelenlerin müminler olacağını hafif gelenlerin ise kâfirler olduğunu söyler. Çünkü mümin Allah'ın emir ve yasaklarına uyması vesilesiyle Rabbi katında kıymetli, kâfir ise inkârı nedeniyle Allah katında amelleri değersiz olacaktır. Nitekim konuşma dilinde falanın, falan nezdinde ağırlığından söz edildiğinde kastedilen hakikî manada ağırlık değildir. İkinci olarak kâfirlerin dışında müminlerin amellerinin yazıldığı kitaplarındaki durumdur. Mâtürîdî, birinci yorumu getirdiği izahlarla desteklemektedir.³⁴⁶

3.2.5. Hesap ve Sual

Burada bahis konusu ettiğimiz sual, kabirde olacağı tartışmalı olan münker ve nekirin suali değil, mahşerde insanların dünyada yaptıklarından dolayı karşılaşacakları sualdir.³⁴⁷ “Onların hesabı ancak Rabbime aittir. Düşünseydiniz bunu anlardınız!”³⁴⁸ ayetinde kastedilen sual, diriliş sonrasındaki hesaba işaret etmektedir.³⁴⁹

Kur'an'da; “Her insanın boynuna işlediklerini dolarız ve kıyamet günü açılmış bulacağı kitabı önüne çıkarırız. Kitabını oku, bugün hesap görücü olarak sen kendine yetersin”³⁵⁰. “Rabbine and olsun ki, o yapmış olduklarından dolayı hepsine mutlaka soracağız.”³⁵¹ buyrulmakla âhiretteki hesap ve sual açıkça haber verilmektedir.

³⁴⁰ Sûra, 42/17; Rahman, 55/7.

³⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, C. IV, s. 401, 402; C. V, s. 7.

³⁴² A'râf, 7/8, 9.

³⁴³ Enbiyâ, 21/47.

³⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, C. II, s. 210.

³⁴⁵ Kâria, 101/6–10.

³⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, C. V, s. 512

³⁴⁷ Taftazani, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, 251-255.

³⁴⁸ Şuara, 26/113.

³⁴⁹ Esen, *İman, İmanla İlişkili Kavramlar ve Temel İnanç Esasları*, s.102.

³⁵⁰ İsra, 17/13-14.

³⁵¹ Hicr, 15/92-93.

Mahşer günü herkesin yapıp-ettiklerini gösteren amel defterleri kendilerine gösterilecektir. Kur'an'da hesaba çekilme, amel defterlerinin açılması ve herkesin hak ettiğini (Cennet-Cehennem) bulacağıyla ilgili olarak ayetlerde şunlar söylenir:

*“Amel defteri sağından verilenler, kolayca geçireceği bir hesaba çekilir ve arkadaşlarının yanına sevinçle döner. Amel defteri kendisine arkadan verilen kimse mahvoldum diye bağırır ve çılgın alevli Cehenneme gider.”*³⁵²

*“Kitabı sağından verilen; Alın, kitabımı okuyun, doğrusu bir hesaplaşma ile karşılaşacağımı umuyorum der. Artık o meyveleri sarkmış, yüksek bir bahçede hoş bir yaşayış halindedir. Onlara şöyle denir: Geçmiş günlerde, peşinen işlediklerinize karşılıklı afiyetle yiyiniz, içiniz. Fakat kitabı kendisine solundan verilen kimse: Kitabım keşke bana verilmeseydi; keşke hesabımın ne olduğunu bilmeseydim, bu iş keşke son bulmuş olsaydı; malik bana fayda vermedi, gücümde kalmadı der. İlgililere şöyle buyrulur: Onu alın bağlayın. Sonra Cehenneme yaslayın, sonra onu boyu yetmiş arşın zincire vurun. Çünkü o Yüce Allah'a inanmazdı, yoksulun yiyeceğiyle ilgilenmezdi. Bu sebeple burada bugün onun bir acıyanı yoktur. Günahkârın yiyeceği olan kanlı irinden başka bir yiyeceği de yoktur.”*³⁵³

Yukarıda bahis konusu edilen ayetlerden de anlaşılacağı üzere sual ve amel defteri konusunda Kur'an'ın beyanı açık ve nettir. Dolayısıyla bu dünyada kum tanesi kadar iyilik yapanın da; kum tanesi kadar kötülük yapanın da yaptıklarının bir karşılığı olacağı apaçık bellidir.³⁵⁴

Mâtürîdî'ye göre hesabın konusu emir ve yasaklardır.³⁵⁵ Mâtürîdî'ye göre âhirette herkesin kazancının kendisine ait olması³⁵⁶ âhirette hesap ve cezanın şahsiliğini gösterir. Te'vîlât'da Hz. Âise'nin ölünün ardından ağlamanın ölüye eziyet verdiği şeklindeki rivayette sözü edilen ikinci ayet delil getirdiği belirtilerek hesap ve cezanın şahsiliği belirtilmiştir³⁵⁷. Orada dünya hayatındaki inanan kimselerin dostluğu dışında bütün dostluklar bitecektir³⁵⁸.

³⁵² İnşikak, 84/7-12.

³⁵³ Hakka, 69/19-25.

³⁵⁴ Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, Nur Yayınevi, Konya, 1986, s.296.

³⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, C. V, s. 434.

³⁵⁶ İsrâ, 17/15.

³⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, C. II, s. 202, 208.

³⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, C. III, s. 496.

Mâtürîdî, mal ve evlâdın fayda vermediği hesap gününde selim bir kalp ile huzura çıkanların istisna edilmesi³⁵⁹ gerektiğini vurgular. Ona göre söz konusu ayet, dünyada sahip olunan mal ve evlatların fayda vermeyeceği şeklinde anlaşılabilceğini, fakat Allah'ın rızasına uygun yasayan ve selim bir kalp ile ilâhî huzura çıkan ölümler dünyadaki yakınlarının yaptıkları iyi amellerin sevabından faydalanır. Mallar ve çocukların kişiyi huzura yaklaştırmayacağını, ancak iman edip salih amel isleyenleri müstesna tutan ayeti³⁶⁰ bu görüşüne delil getiren Mâtürîdî, bu sayılanların fayda sağlamasını selim bir kalple huzura çıkma şartına bağlar.³⁶¹

Mâtürîdî'ye göre Allah, insanların organlarını, putları ve yeryüzünü hesap günü konuşturacaktır. O, hesap günü insanın ve organlarının şahitlikte bulunmasıyla açıklar. İnsan, kendi aleyhinde şahitlikte bulunan organlarına karşı mücadeleye girişecek ve onlar da kendilerini Allah'ın konuşturduğunu söyleyecektir. Allah, o anda zaruri bir bilgi meydana getirerek organları konuşturacaktır. Fakat Mâtürîdî, onların önceden bir bilgi sahibi olmalarını kabul etmez. Onların bilgisi zaruridir. Amellerin kitaplara yazılarak âhirette okunması gibi konuşturulan nesneler insanın amellerini anlaşılır şekilde ortaya koyacaktır.³⁶²

Mâtürîdî, organların ve nesnelerin konuşmasını aklen mümkün kabul etmektedir. Ona göre gözün görmeyi, kulağın duymayı ve burnun koklamayı gerçekleştirmesi nasıl oluyor ise, bir dil olmaksızın uzuvların da konuşması da mümkündür. O gün yerin, olanları haber vermesinden³⁶³ söz edildiği gibi organlara konuşmaları için dil verilmeyecek, Allah'ın kudreti sayesinde konuşturulacaktır. Yenilen haramlar bir şekilde vücuttan atıldığından bunlara tanıklık eden organlar konuşacaktır.³⁶⁴

Mâtürîdî'ye göre tövbe edip salih amel işleyenlerin, kötülüklerinin iyiliklere çevrilmesi³⁶⁵ bu dünya hayatında olabileceği gibi günahlarına karşı sürekli pişmanlık ve üzüntü duymaları dolayısıyla, bu tebdilin âhiretteki hesap ânında vuku bulabileceğine söyler.³⁶⁶

³⁵⁹ Şuarâ, 26/88, 89.

³⁶⁰ Sebe, 34/37.

³⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. III, s. 141, 529-530; C. IV, s. 79.

³⁶² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. II, s. 477; C. III, s. 124-125; C. IV, s. 372.

³⁶³ Zilzâl, 99/4.

³⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. IV, s. 210, 372.

³⁶⁵ Furkân, 25/70.

³⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. III, s. 515.

3.2.6. Havz

“Âhirette Hz. Muhammed’in ümmetiyle yanında buluşacağı havuz veya nehir” diye tanımlanan havz, âhirette Hz. Peygamber’e ayrılan çok büyük bir havuzu; kevser ise sözlükte “çok, pek çok” anlamında bir sıfat ya da “ırmak” anlamındadır. Terim olarak “cennetteki ırmakların kendisinden doğduğu bir nehirdir veya Hz. Peygamber’e verilen nübüvvet, hikmet, ilim ve çok sayıda ümmet gibi manevi lütuflar” diye yorumlanmıştır.³⁶⁷

Her ne kadar “*Biz sana Kevser’i verdik.*”³⁶⁸ ayetinde yer alan “Kevser” kelimesi buna (havuz) delil olarak getirilse de esasen Kevser; nimet, ilim ve şeref gibi anlamlara gelmektedir ki pek çok İslâm bilgini de Hz. Peygamber’e verilen Kevser’in bu manada olduğunu vurgulamışlardır. Peygamber havuzundan bahseden herhangi somut anlamda bir ayet yoktur.³⁶⁹ Bununla birlikte diğer bazı âlimlere göre ise, âhirette Hz. Peygamberin bir havuzu olacaktır. Bu havuzdan Allah’ın diledikleri kimseler içecektir. Nitekim onlara göre yukarıdaki ayette geçen “kevser”den kasıt, Cennette bulunan ırmaktır, havuzdur.³⁷⁰

Mâtürîdî, ilgili ayetin tevilini üç farklı yorumla aktarır. Birincisi, Kevser, Hz. Peygamber’e verilen iyilik anlamında olup bunlar da kendisine lütfedilen nübüvvet, herkesin ilâhî gazaptan kurtulmasına vesile olan ona iman, bütün yaratıklar nezdinde kadir ve kıymetinin yüceltilmesi ve sayılamayacak kadar başka hususlardan oluşur.³⁷¹ Hz. Peygamber’in sanının yüceltildiğini haber veren ayet³⁷² bu yorumu desteklemektedir.

İkinci yorum göre Kevser, cennetteki nehirdir. Mâtürîdî’ye göre konuyla ilgili rivayetler sâbit ise gerçek bundan ibaret olup başka bir şey söylenmesine gerek kalmaz. Rivayetler sübût bulmaz ise birinci yorumu gerçeğe daha yakın bulur. Çünkü cennette Hz. Peygamber’e nehrin verilmesinde onu şerefleendirme açısından çok özel bir durum bulunmamaktadır. Allah, onun ümmetine bundan daha fazlasını va’d etmiştir. Nitekim cennettekiler hayalini bile tasavvur edemediği nimetler verileceğinden haber verilmesi lütuf planında bunlar sözü edilen nehirden çok daha ileridir.³⁷³

³⁶⁷ İsfahânî, *Müfredâ* s.402.

³⁶⁸ Kevser, 108/1.

³⁶⁹ Esen, *İman, İmanla İlişkili Kavramlar ve Temel İnanç Esasları*, s.103.

³⁷⁰ Ertürk, Mustafa, “Havz-ı Kevser”, *DİA*, 1997, C.16, s. 546-549.

³⁷¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ’l-Kur’an*, C. III, s. 550.

³⁷² İnşirah, 94/4.

³⁷³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ’l-Kur’an*, C. III, s. 550.

Üçüncü yoruma göre Kevser, Allah tarafından Resulüne verilen fakat mahiyeti bilinemeyen bir şeydir. Veya onun kadim kitaplardan alınan bir kavram olduğunu söyleyenler de vardır.³⁷⁴

Mâtürîdî, meselenin aslını şöyle açıklamaktadır: Kevser, Allah'ın Resulüne bildirdiği ve Hz. Peygamber'ce malum olandır. İnsanlar tarafından bilinmesine gerek yoktur. Zira bu konuda hata edilirse zarar söz konusu olmakta, isabet edilirse de bunun bir faydası yoktur.³⁷⁵

3.2.7. Şefa'at

Şefa'at kelimesi, yardımcı olmak, korumak, himaye etmek gibi anlamlarına gelmektedir. Terim anlamında ise şefa'at, Allah katında Peygamberlerin, salihler, âlimler gibi maneviyatı yüksek insanların mahşer gününde günahkâr olan insanların bağışlanması için, Allah'a ricada bulunup müminler için af dilemesini ifade etmek üzere kullanılır.³⁷⁶

Ehl-i Sünnet âlimlerine göre, kıyamet vaktinde, Hz. Muhammed günahkâr müminler için şefa'atçi olacaktır. Nitekim onlar bu hususta şu ayetleri delil göstermektedirler: *“Allah onların önlerindeki de arkalarındaki de (bildiklerini de bilmediklerini de; yaptıklarını da yapacaklarını da) bilir. Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefa'at edemezler ve Allah korkusundan titrerler!”*³⁷⁷ *“O gün - Rahmanın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna- şefa'atin bir yararı olmaz.”*³⁷⁸

Mâtürîdî, şefa'at konusunda, kimlere şefa'at edilip, kimlere edilemeyeceği konusunda görüş belirtirken; Allah'ı inkâr edenler ile O'na ortak koşanlara şefa'at olmayacağını; buna karşılık bunların dışında kendilerine şefa'at izni verilecek günahkâr müminler olduğunu söylemektedir.³⁷⁹

Hz. Muhammed'in günahkâr müminlere şefa'at edeceğini söyleyenlerin delil olarak getirdiği ayetler şöyledir: *“O'nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefa'at edemez.”*³⁸⁰ *“Allah'ı bırakıp kendilerine dua ettikleri varlıklar asla şefa'at edemezler; bilerek hakka tanıklık edenler başka!”*³⁸¹ *“Göklerde nice melekler vardır ki, Allah*

³⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. III, s. 550.

³⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. V, s. 526.

³⁷⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 879.

³⁷⁷ Enbiya, 21/28.

³⁷⁸ Taha, 20/109.

³⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. III, s. 324; Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, s.300.

³⁸⁰ Bakara, 2 /255.

³⁸¹ Zuhuruf, 43/86.

dilediği ve razı olduğu kulları için izin vermedikçe onların bile şefaati hiçbir fayda sağlamaz.”³⁸²

Mâtürîdî, “...İzni olmadan O’nun katında kim şefaate edebilir...”³⁸³ ayetin açıklamasında şefaati aklen temellendirerek konuya özgün bir yorum getirir. Ona göre günahkâr bir kimsenin şefaate nail olma nedeni, islediği günahlar değil, günahlarının akabinde hayatı boyunca Allah’a karşı sahip olduğu itaat halidir. Nitekim adamın biri kölesine “şefaate hak kazanacağın bir şey yaparsan özgür olacaksın” derse, burada köleyi şefaate layık hale getirecek olay, sahibinin rızası istikametinde göstereceği davranışı olacaktır. Bu örnekte olduğu gibi Allah’ın da âhirette kuluna şefaate nâil kılması, kulun Allah’a karşı itaatten dönmemesi bir hayat yasayıp bu hal üzere Rabbine dönmesi neticesinde olacaktır.³⁸⁴

Mâtürîdî’ye göre şefaate, kendisine ceza ve azap gerekli olan günahkârlar için gerçekleşecektir. Çünkü günahı olmayanın şefaate ihtiyacı olmayacaktır gibi bunun bir manası da yoktur. “*Arşı taşıyan ve bir de onun çevresinde bulunan melekler Rablerini hamd ile tesbih ederler, O’na iman ederler. Mü’minlerin de bağışlanmasını isterler: Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tövbe eden ve senin yoluna gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru! (derler).*”³⁸⁵ ayetinde meleklerin kendileri için bağışlanma talep ettikleri kimseler, tövbe edilmesi gereken günaha sahip olanlardır.³⁸⁶

Hiz. Peygamber’in şefaate yetkisinin olmadığını savunanların ise delil getirdiği ayetler şunlardır: “*Artık şefaateçilerin şefaati onlara fayda vermez.*”³⁸⁷ “*Kendileri için Allah’tan başka ne bir dost, ne de bir şefaateçi bulunmaksızın, Rab’lerinin huzurunda toplanmaktan korkanları, Allah’a karşı gelmekten sakınsınlar diye, onunla (Kur’an ile) uyar*”³⁸⁸. “*O kimse için, Allah’tan başka ne koruyucu vardır ne de şefaateçi!*”³⁸⁹ “*Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden Allah’tır. O’nsuz size ne bir dost ne bir şefaateçi bulunur. Hâlâ düşünüp ders almaz mısınız?*”³⁹⁰ “*Kıyamet koptuğu gün, günaha saplanmış kimseler ümitsiz ve şaşkın kalıverecekler. Allah’a ortak koştukları arasında hiç şefaateçileri olmayacak, zaten kendileri de ortak*

³⁸² Necm, 53/26.

³⁸³ Bakara, 2/255.

³⁸⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, C. I, s. 214.

³⁸⁵ Mü’min, 40/7.

³⁸⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, C. I, s. 214.

³⁸⁷ Müddesir, 74/48.

³⁸⁸ Enam, 6/51.

³⁸⁹ Enam, 6/70.

³⁹⁰ Secde, 32/4.

koştuklarının tanrılığını reddedecekler.”³⁹¹ “Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimseden şefaât kabul olunmaz, fidiye alınmaz; onlara asla yardımda yapılmaz.”³⁹² “Ey iman edenler! alım, satım, dostluk ve aracılığın olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah’ın size verdiklerinden O’nun için harcama yapın. Kâfirler zâlimlerin ta kendileridir.”³⁹³

Sonuç olarak ise , Mâtürîdiyye kelim kolünde şefaât naklen sabit, aklen mümkün kabul edilmiştir. Şefaât, büyük günah sahibi kimseler için söz konusudur. Mü’min, şefâate işlediği günah sebebiyle değil, günah sonrası yaptığı amellerle lâıık olur. Şefâat konusunda ayrıca Mâtürîdî, Allah katında tevfiğe lâıık olmayan kimse içinde şefâatte bulunulmayacağına işaret eder.³⁹⁴ Mâtürîdî’nin, şefaât konusunu, Kur’an’ın yanında imani meselelerde istidlale uygun olmayan bazı rivayetler ışığında ele almanın yanında, psikoloji ve dil temeline, pratik sonuç verip vermemeye dayandırarak tahlil etmeye çalıştığını söylemek mümkündür.³⁹⁵

3.2.8. Sırat

Sırat, sözlükte “*yol, cadde ve geçit*” anlamına gelir. Terim manası ise âhirette Cennete doğru giden yolda bir süreci ifade etmektedir. Sırât kavramı kelim kitaplarında kullanıldığı manada Kur’ân-ı Kerîm’de geçmemektedir.³⁹⁶

“*Sizden cehenneme uğramayacak yoktur...*”³⁹⁷ ayetin sadece kâfirleri mi kapsadığı, yoksa müminlerin de cehennemi görecekleri anlamına mı geldiğine dair Mâtürîdî, önce her iki görüşü benimseyenlere temas eder. Ayetin sadece kâfirlerin girdiği yorumuna göre, önceki ayetlerde yer alan “...onları şeytanlarla beraber mutlaka haşredeceğiz...”³⁹⁸ ayet ile “(Allah, meleklerine emreder:) Zalimleri, onların aynı yoldaki arkadaşlarını ve Allah’tan başka tapmış oldukları putlarını toplayın. Onlara cehennemin yolunu gösterin. Onları tutuklayın, çünkü onlar sorguya çekilecekler.”³⁹⁹ ayette de kâfirler şeytanlarla birlikte haşredilecektir. Müminlerin şeytanlarla haşredilmesi mümkün olmayıp vürûd kelimesi cehenneme girme anlamı taşır. Şeytan ve kâfirler

³⁹¹ Rum, 30/12-13.

³⁹² Bakara, 2/48.

³⁹³ Bakara, 2/254.

³⁹⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, C. III, s. 308; C. V, s. 371-372.

³⁹⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, C. III, s. 903.

³⁹⁶ Sırât kelimesinin Kur’ân’i kullanımıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Ramazan Ege, “*Tarîk, Sebîl, Sırât, ve Sir’a Kelimelerinin Arap Dili Açısından Mukayeseli Anlamları ve Kur’ân-ı Kerîm’de Kullanılışları*”, DEÜİFD, S. 19, 2004, s. 45-51.

³⁹⁷ Meryem, 19/71.

³⁹⁸ Meryem, 19/68.

³⁹⁹ Sâffât, 37/22, 23, 24.

cehenneme girecek, müminler oradan kurtularak ateşe girmeyeceklerdir. Çünkü iman sahiplerinin cehenneme girmeyeceğini, onlar için âhirette korku ve üzüntünün bulunmadığını anlatan ayet⁴⁰⁰ buna delil olup müminler, söz konusu ayetin dışında kalmaktadır.⁴⁰¹

Ayetin kâfir ve müminleri kapsadığını kabul edenlere gelince; bu görüş sahiplerinde vürûd kelimesinin anlamı üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Bir grup vürûd kelimesine uğrama manası vererek, Allah'ın cehenneme koyduğu kimselerin rezil olduğunu⁴⁰² anlatan ayeti delil gösterir. Diğer grup ise vürûd kelimesine girmek anlamını vererek, “Hiç şüphesiz siz ve Allah’tan başka taptıklarınız cehennem odunusunuz. Siz oraya varacaksınız.”⁴⁰³ Ve “Fıravun, kıyamet gününde kavminin önüne geçecek ve onları ateşe götürecektir. Ne kötü varış yeridir o varış yeri!”⁴⁰⁴ ayetler ile Hz. İbrahim’in ateşte yanmaması gibi⁴⁰⁵ sadece cehenneme giren kâfirler ve zalimler için yakıcı ve sıcak olacağını bildirmektedirler.⁴⁰⁶

3.2.9. Cennet

Cennet “örtmek, gizlemek” manalarındaki “cenn” kökünden olup “bitki ve ağaçlar ile toprağı örten bahçe” manasına gelir. C-N-N fiilinin temel manası ‘örtmek, gizlemek, korumak, iki şey arasında perde olmak’tır⁴⁰⁷. Terim anlamında ise “müminlerin içinde sonsuza kadar kalacakları, çok farklı nimetlere sahip olunacak âhiret yurdudur.

Aynı zamanda âhirette inanan müminler için hazırlanmış olan ve güzelliklerine vurgu yapılan muhteşem mekân için de Cennet kelimesi kullanılmış ve böylece kelimenin anlamı genişletilerek Cennet kavramı elde edilmiştir.⁴⁰⁸ Kur’an’da ise Cennet isimleri; “ad’n, firdevs, na’im, dâru’s selâm, dâru’s-huld” gibi isimlerle anılmaktadır.

Kur’an’da, Cennetle ilgili olarak bazı ayetlerde şöyle denilmektedir; “De ki; Bu mu daha iyidir, yoksa Allah’a saygılı olanlara vaat edilen ebedî Cennet mi? İşte bunlar için Cennet bir ödül ve nihâî durak olacaktır.”⁴⁰⁹ “Rabbimizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan Cennete girmek

⁴⁰⁰ Bakara, 2/38.

⁴⁰¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü l-Kur’an*, C. III, s. 274–275.

⁴⁰² Âl-i İmrân, 3/192.

⁴⁰³ Enbiyâ, 21/98.

⁴⁰⁴ Hûd, 11/98.

⁴⁰⁵ Enbiyâ, 21/68.

⁴⁰⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü l-Kur’an*, C. III, s. 274–275.

⁴⁰⁷ İsfahânî, *Müfredât*, s.203.

⁴⁰⁸ Topaloğlu, “Cennet”, *DİA*, İstanbul, 1991, C.VII, s.374-382.

⁴⁰⁹ Furkan, 25/15.

için yarışın!”⁴¹⁰ “Yeryüzünde birbirine komşu kara parçaları, üzüm bağları, ekinler; bir kökten çıkan çok gövdeli ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır ki hepsi aynı su ile sulanır. Ama biz ürünleri konusunda bir kısmını bir kısmına üstün kılıyoruz. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir kavim için (Allah’ın varlığını gösteren) deliller vardır.”⁴¹¹

Kur’an’da geçen Cennet kavramı, nebilerin çağrılarına uyarak, iman eden, dünya ve âhirete dair yapılacakları ellerinden gelen bütün şevkle ve azimle yapmış olanların girebileceği yerin âhiretteki karşılığıdır. Allah’a ve kul hakkına karşılık gerekli görevlerin samimi ve iyi bir şekilde yerine getirilmesiyle beraber insanlar arasında vicdan huzuru ve maddi refah şeklinde henüz bu dünyada başlayan mutluluk, âhret hayatında bir kardeşlik havası içinde sonsuz bir gerçeklik haline gelir.⁴¹²

Yine Kur’an’da yalnızca cennete girebilenlerin yiyebileceği yemişlerden olan meyve, kuş eti, bal ve süt gibi yiyeceklerin yanı sıra daha birçok sonsuz nimetlerden de bahsedilmiştir. Bu sayılan yiyecekler, dünya yiyecekleri gibi mevsiminde yenen şeyler değil, her zaman yenebilir durumda ve vaziyette olan yiyeceklerdir. Yani cennette zaman ve mekân kavramları soyut kavramlardandır. Bu yüzden bu tür yiyeceklerden isteyen herkes istediği kadar yiyebilecektir. Ayrıca bu tür meyvelerin bir zararı söz konusu da değildir.⁴¹³

Cennet hayatında maddi bazı nimetlerin yanında manevi nimetlerden de söz edilmektedir. Örneğin: “*Orada baktığın vakit (sonsuz) nimetler ve büyük bir mülk (hükümlerlik) görürsün*”⁴¹⁴ şeklindeki Allah’ın beyanına göre Cennetteki hükümlerlik, beş duyu organıyla kavranabilen ve akılla düşünülebilen nimetleri kapsayan muhteşem bir hükümlerlik vurgulamaktadır. Şöyle ki cennet ehli, bir şeyin olmasını istediği zaman o şey hemen olur. Bu da Allah’ın sonsuz nimetlerine bir örnek olarak gösterilebilir.⁴¹⁵

Cennet nimetleri sürekli ve ebedi olacağından dolayı cennet ehli, rızık konusunda darlık ve korku çekmeyecek ve rahat bir şekilde hayatını sürdürecektir. Yine cennet hayatında dünyadaki bazı kavramların karşılığı yoktur. Örneğin gece ya da gündüz gibi kavramlar cennette yoktu ve cennet sürekli olarak aydınlık olacağı bilinmektedir. Yine dünyalık bir başka kavram olan zaman da bu yapıya uygun hareket edecek ve ortadan kalkacaktır. Peki, cennet ehli zaman kavramını nasıl fark edecektir? Şöyle ki onlar, bazı

⁴¹⁰ Al-i İmran, 3/133.

⁴¹¹ Rad, 13/4.

⁴¹² Şibay, Hâlim Sabit, “Cennet”, *MEB İslam Ans.*, İstanbul, 1963, C. III, s. 102-103.

⁴¹³ Vakıa, 56/32-33.

⁴¹⁴ İnsan, 76/20.

⁴¹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, s.467.

perdelerin açılıp kapanmasıyla ya da bir takım ırmak ve nehirlerin akış şekillerinin farklılaşmasıyla bu durumun farkına varacaktır.⁴¹⁶

Cennetteki hayatın sonsuzluğu konusunda Cehm b. Safvân (ö. 128/745) dışında kalan bütün âlimlerin ittifakı bulunmaktadır. Bu âlimler, görüşlerine delil olarak cennete girenlerin oradan çıkarılmayacaklarını, ölümü tatmayacaklarını ve cennet nimetlerinin tükenmeyip sürekli olduğunu bildiren ayetleri (Hicr 15/48; Duhan 44/56) göstermektedirler.⁴¹⁷

Cennetin, bizlere verilmiş olan mükâfat yeri olduğu şöyle ifade edilmektedir: *“Her canlı ölümü tadacaktır. Kıyamet günü ecirleriniz size eksiksiz olarak verilecektir. Kim Cehennemden uzaklaştırılıp Cennete konursa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı zevkten başka bir şey değildir.”*⁴¹⁸

Mâtürîdî’ye göre cennet kelimesinin dışında kullanılan bütün isimler hakikatte cenneti ifade etmektedir.⁴¹⁹ Mâtürîdî, cennet kelimesini şöyle anlam vermektedir: Cennet, meyveli meyvesiz ağaçlarla, rengârenk bitkilerle donatılmış, zemininde suların aktığı bir mekâna verilen bir isimdir.⁴²⁰

Mâtürîdî, bu cennet teriminin yanında iman edip iyi davranışlarda bulunan muttakiler için de dört cennetin hazırlandığını, bunların her birinin manasına uygun şekilde adlandırıp teşvik yönü ağır basan isimler olduğunu bildirir.⁴²¹

Birincisi Me’vâ Cenneti’dir. Me’vâ, Kur’ân-ı Kerîm’de Necm suresinde geçmektedir. Sidretü’l-Müntehâ’nın yanında olduğu bildirilmiştir.⁴²² Mâtürîdî, buna “her türlü sıkıntı veren halden sığınılan yer” anlamı verir.⁴²³

İkincisi Naîm Cenneti’dir. Naim cenneti Kur’ân-ı Kerîm’de on ayette geçmektedir. Arapça’da “refah, huzur, mutlu hayat” anlamına gelmektedir.⁴²⁴ Mâtürîdî’ye göre her türlü nimetin elde edilebileceği yer manasındadır.⁴²⁵

⁴¹⁶ Vehbe Zuhaylî, *Tefsîru’l-Münîr* (çev. Hamdi Arslan, Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. İbrahim Kutluay), Risale Yayınları, İstanbul, 2005, C. VIII, s. 368-370.

⁴¹⁷ Topaloğlu, Bekir, Çelebi, İlyas ve Şevki, Yusuf, *İslam’da İnanç Esasları*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2011, s. 317.

⁴¹⁸ Ali İmran, 3/185.

⁴¹⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, C. II, s. 630.

⁴²⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, C. I, s. 27, 37; C. V, s. 236, 427.

⁴²¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, C. II, s. 630.

⁴²² Necm, 53/14, 15.

⁴²³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, C. II, s. 630; C. III, s. 255, 394.

⁴²⁴ Topaloğlu, “Cennet”, *DİA*, C. VII, s. 376.

⁴²⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, C. II, s. 630; C. III, s. 255, 394.

Üçüncüsü Adn Cenneti'dir. Cennetin en yüksek mevkiine verilen ad isim şeklinde tarif edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de on bir yerde geçmektedir.⁴²⁶ Mâtürîdî'ye göre ise cennetin içinden ırmaklar akan bir mekân konumundadır.⁴²⁷

Dördüncüsü Firdevs Cenneti'dir. Genel olarak iyi kulluk sergileyenlerin gireceği yerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de İki ayette yer almaktadır. Mâtürîdî'ye göre bu cennet, ağaçlarla kuşatılması ve yeşilliklerle donatılması nedeniyle Firdevs diye isimlendirilmiştir.⁴²⁸

Mâtürîdî'ye göre cennet ehli dünyada sahip olduğu hayatın farkında olacaktır. Fakat cennetliklerin geçmişte yapmış oldukları günahları Allah unutturacak veya başkasına hissettirmeyecek şekilde bunları örtecektir. Eğer günahlar örtülmezse âhiret nimetlerinden istifade etmede sıkıntı hissedilecektir ki bu durum, cennet hayatıyla uyuşmaz.⁴²⁹

3.2.10. Cehennem

Cehennem kelimesinin anlam farklılarından dolayı birçok görüşler olmakla birlikte onun Arapça olduğunu kabul edenler cehennem kelimesinin sözlükte “*derin kuyu, hayırsız, uğursuz*” gibi anlamlara geldiğini belirtmişlerdir. Kelime, c-h-m kök fiilinden türemiştir.⁴³⁰

Cehennem için aynı anlamda Kur'an'da kullanılan bir takım kelimeler yer almaktadır. “Yakıcı” anlamındaki *harîk* (Al-i İmran, 3/181), “kaynar su” anlamındaki *hamîm*, “sıcak rüzgâr” anlamındaki *semûm* (Tur, 52/27), “hapishane, derin çukur” anlamındaki *siccîn* (Mutaffifin, 83/7), “azıp sapmak” anlamındaki *gay* (Meryem, 19/59), “helak yurdu” anlamındaki *dârü'l-bevâr* (İbrahim, 14/28), ve “aşağıların aşağısı” anlamlarına gelen *esfeli sâfilîn* (Tin, 95/5), bunlardan bazılarıdır. Ancak yaygın olarak kullanılanlar “alevli ateş” anlamında *nâr* (Bakara, 2/24), “ısı derecesi yüksek ateş” anlamında ki *cahîm* (Saffât, 37/64), “uçurum, derin çukur, harareti yüksek ateş” anlamında *hâviye* (Karia, 101/9-119), “tutuşturulmuş ateş” manasında *hutame* (Hümeze, 104/4-7), “halis ateş” anlamında *lezâ* (Mearic, 70/15-16), ve “yakıp kavuran” manasında da *sakar*’dır (Kamer, 54/48).

⁴²⁶ Topaloğlu, “Cennet”, DA, C. VII, s. 376-377.

⁴²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. II, s. 630; C. III, s. 255, 394; C. IV, s. 279, 606.

⁴²⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. II, s. 630; C. III, 255, C. IV, s. 279.

⁴²⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. I, s. 27; C. IV, s. 143, 171, 181, 183, 227, 228, 329.

⁴³⁰ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1990, C. XII, s. 110-112.

Kur'an'da cehennem hakkında şu ayetler örnek verilebilir:

“Allah’a karşı yalan söyleyen ve doğruyu da kendisine geldiği vakit yalanlayan kimseden daha zâlim (haksız) kim olabilir? Kâfirlerin yeri Cehennemde değil midir?’ ‘Bir de kıyamet gününde Allah’a karşı yalan söyleyenlerin yüzlerinin kararmış olduğunu görürsün. Kibirlenenlerin yeri Cehennemde değil mi?’”⁴³¹

“Allah, kimi doğru yola iletirse işte o, doğru yolu bulmuştur. Kimi de saptırırsa, böyleleri için O’nun dışında dostlar bulamazsın. Onları kıyamet günü körler, dilsizler ve sağırlar olarak yüzüstü haşredeceğiz. Varacakları yer Cehennemdir. Cehennemin ateşi dindikçe, onlara çılgin ateşi artırırız.”⁴³²

“Ancak Allah’tan gelenleri tebliğ edebilirim ve O’nun vahiylerini açıklayabilirim. Kim Allah’a ve Resulüne karşı gelirse, şüphesiz onlar için, içinde ebedî kalacakları Cehennem ateşi vardır.”⁴³³

“Allah’a karşı gelmekten sakınanları Rahman’ın huzurunda bir elçiler heyeti gibi toplayacağımız, suçluları da suya koşan susuz develer gibi Cehenneme sevk edeceğimiz günü düşün!”⁴³⁴

“Savaş taktiği olarak düşmanı vurmak için çekilme ya da diğer bir birliğe katılmak durumu hariç- böyle bir günde her kim onlara arkasını dönerse mutlaka o, Allah’ın gazabına uğramış olur. Onun varacağı yer de cehennemdir. Ne kötü varılacak yerdir orası!”⁴³⁵

“İnkâr edenlere de ki: Siz mutlaka yenilgiye uğrayacak ve toplanıp Cehenneme doldurulacaksınız. Orası ne fena yataktır!”⁴³⁶

Dünya hayatındaki acı, elem ve ıstıraplar devam eder ve şiddeti çok olursa kişiler bu duruma dayanamaz ve ölürler. Eğer ölmezlerse, bedenleri bu duruma alışır ve artık azabı hissetmeme haline sahip olurlar. Buna karşın Âhiret azabı her daim şiddetlidir ve bu şiddet her zaman hissedilir, ayrıca azap gören kimseler için ölüm olmadığından sonsuza kadar bir döngünün içinde kalırlar. Bu azaba dayanamayan kişiler sürekli olarak ve umutsuzca cehennem meleklerine *“Ey Malik! Rabbin bizim işimizi bitirsin.”⁴³⁷* diye

⁴³¹ Zümer, 39/32.

⁴³² İsrâ, 17/97.

⁴³³ Cîn, 72/23

⁴³⁴ Meryem, 19/85.

⁴³⁵ Enfal, 8/16.

⁴³⁶ Âl-i İmrân, 3/12

⁴³⁷ Zuhruf, 43/77.

seslenirler. Ancak iş işten çoktan geçmiştir ve Allah'ın azabı çok çetindir. Dünyada iken tüm insanlar mutlaka öleceklerinin farkına varmalıdırlar ve bu yüzden de Allah'ın ipine sımsıkı sarılmalıdırlar.

“Cehennemin ve Cennetin sonsuzluğu Kur'ân ve Hz. Peygamber'in hadisleri çerçevesinde ele alındığında Allah'ın rahmetinin kullarını kapsadığını, onları uyarmak için elçiler ve kitaplar gönderdiğini, doğru yolu gösterdiğini görülmektedir. Fakat bütün bu uyarılara aldırış etmeyenler için ise O'nun adaletiyle hükmedeceğini bildiren yine Kur'an'dır. Allah'ın rahmet sıfatları yanında azabını ifade eden sıfatları da mevcuttur. Bu dünyada Cennet ve Cehennemin sonsuz olduğu bilgisini veren Allah, va'dinden hulf etmeyeceğini de bildirmiştir.⁴³⁸ Buna rağmen azabın fani olacağını savunanlar, Allah'ın va'dinden dönmeyeceğini ama va'din de muhayyer olacağını söylemişlerdir.

Va'd kulların Allah'tan alacağı hakkı, va'd ise Allah'ın kulları üzerindeki hakkı olarak görülmüştür. Kulların Cennete girmesi, Allah'ın fazlı ve rahmetiyle olurken azabın ise Allah'ın adaletiyle gerçekleşeceğini; Cehennem devam ettiği sürece Cehennemliklerin orada kalacağını ifade etmişlerdir”.⁴³⁹

Mâtürîdî, cehennemin şöyle açıklamaktadır: Alçaldıkça alçalan azabı şiddetlenen tabaklardan meydana gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de kâfirlerin cehennemde kendilerini yoldan çıkaranları ayaklarının altına almak istemesi⁴⁴⁰ cehennemin alçaldığına delil olarak kanıt getirmektedir.⁴⁴¹

Mâtürîdî, cehennemde ateşten tabakalar bulunduğu, kıyamet günü inkârcıların yüzlerini ateşten korumaya çalışacakları,⁴⁴² infâk edilmeyen paraların ateş olup sırtlarının yanacağı⁴⁴³ şeklindeki azap tasvirleri gerçek manaya gelmediğini savunmaktadır. Bunlar azabın şiddetinden dolayı yapılan kinayeli anlatımlardır. Mâtürîdî, bu düşüncesine delil olarak Bedir günü meleklerin, kâfirlerin önlerinden ve arkalarından vurmalarıyla⁴⁴⁴ ilgili tasvirde, her bir darbeyle çektikleri acıdan kinaye olması gibi bu ayetlerde anlatım da azabın büyüklüğünden dolayı bir kinayedir.⁴⁴⁵

⁴³⁸ Zümer, 39/20.

⁴³⁹ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelam*, Umran Yayınları, Ankara, 1981, s.328.

⁴⁴⁰ Fussilet, 41/29.

⁴⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, C. I, s.327, 520.

⁴⁴² Zümer, 39/16, 24.

⁴⁴³ Tevbe, 9/35.

⁴⁴⁴ Enfâl, 8/50.

⁴⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, C. II, s. 231, 362, 402.

Mâtürîdî, “Biz, zalimler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateş hazırladık...”⁴⁴⁶ mecazi anlamda kabul eder. Ona göre cehennem ehli cehennemden çıkmak istediğinde çıkamayacak dünyada kendilerini Allah’a itaat etmekten alıkoyan bütün sebepler, cehennemden çıkmak istediklerinde sanki birer alev topu olup onların önünde engel olacaktır.⁴⁴⁷

Mâtürîdî, “Nice yüzlerin ağardığı, nice yüzlerin de karardığı gün...”⁴⁴⁸ ayetin izahında yüzlerin kararmasına mecazi bir anlam yükler. Ona göre beyaz ve siyah renklerden ibaret değildir. Burada beyazdan kastettiği anlam, sevinç ve mutluluk, siyah da üzüntü ve kedere işaret etmektedir. Bu yorumunu “O gün bir takım yüzler parlak, güleç ve sevinçlidir. Yine bir takım yüzleri de keder bürümüş, hüzünden kapkara kesilmiştir”⁴⁴⁹ ayetlerle destekler.⁴⁵⁰

Mâtürîdî, cehennem tasvirlerinin tümünde mecazi yorum yapmaz. Kur’an’ı Kerim’de: “O gün yüzüstü ateşe sürüklenirler...”⁴⁵¹ ayetinde cehennemliklerin yüzüstü sürünmelerine mecazi mana vermemiş gerçek manada yorumlamıştır.⁴⁵²

Mâtürîdî’ye göre Allah, insanları inanç bakımından mümin, kâfir ve münafık olarak üç gruba ayırmaktadır. Kâfir ve münafıklar cehennemde ebedi bir hayat sürecektirler. Aynı zamanda münafıklar cehennemin en alt tabakasında bulunacaklardır Bunun nedeni, kötülükte ve isyanda en önde gitmeleridir.⁴⁵³ Mâtürîdî’ye göre müminler ise işledikleri günahlar miktarınca cehennemde kalacaklardır.⁴⁵⁴

Mâtürîdî, cin ve şeytanların da cehennemde azaba tabi tutulacaklarını söylemektedir.⁴⁵⁵ Hayvanların ise, toprak haline getirileceklerine dair bir görüş nakletmektedir.⁴⁵⁶ Mâtürîdî, ayrıca bazı meleklerin de cehennemde bulunacaklarını söyler. Ancak azap görmek için değil, oradakilere azap tatbik etmek üzere görev gereği orada olacaklarını ifade etmektedir.⁴⁵⁷

⁴⁴⁶ Kehf, 18/29.

⁴⁴⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, C. III, s 227.

⁴⁴⁸ Âl-i İmrân, 3/106.

⁴⁴⁹ Abese, 80/38, 39, 40.

⁴⁵⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, C. I, s. 299; C. V, s. 15, 443.

⁴⁵¹ Kamer, 54/48.

⁴⁵² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, C. IV, s. 465.

⁴⁵³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, C. I, s. 520; C. V, s. 45.

⁴⁵⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, C. II, s. 175.

⁴⁵⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, C. III, s 475, 624.

⁴⁵⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, C. II, s. 276.

⁴⁵⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, C. IV, s. 441.

Neticede Mâtürîdî cehennemın sonsuzluğunu naklen sabit; aklen de mümkün ve gerekli görmektedir.⁴⁵⁸ Yani ona göre cehennem vardır ve insanoğlu bir gün ya cennete gidecektir ya da cehenneme.

⁴⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, C. III, s. 402.

Sonuç

İnsan, yeryüzü âlemine bir imtihan olarak gönderilmiştir. Her imtihanın muhakkak karşılığının olması oldukça açık bir gerçektir. İşte âhiret hayatı da dünya hayatının bir karşılığı ve sonucudur. Yani insanlar, dünya hayatında eyleme koydukları tüm işlerin sonuçlarını âhiret hayatında göreceklerdir. Çünkü insan, dünyaya amaçsızca gönderilmemiştir. Her şeyin bir karşılığı muhakkak olacaktır. Bu tecelli doğrultusunda olduğunu idrak eden insanoğlu âhiret hayatına karşı sorumluluk bilinciyle hareket edecektir. Böylece insan, dünya hayatında olup bitenlerin hesabını bu bilinç doğrultusunda verecektir.

Âhiret hayatına inanmak insanlar içi mutluluk kaynağı vesilesidir. Bu inanç, sadece insanları âhiret hayatında olmadığı gibi, dünya hayatında da huzura kavuşturur. Âhiret inancı olan kimse, bu dünyada yaptığı işlerin karşılığını âhiret hayatında alacağına gönülden inanır. Bu sebepten ötürü dünya hayatında yaptığı işleri Allah'ın emirleri çerçevesinde yapmaya gayret eder. Her daim yaptığı işte Allah'ın rızasını kazanmayı yeğler ve o doğrultuda yönünü çizer. Bu da insanın hem dünya hayatında hem de âhiret hayatında saadete ulaşmasına vesile olur.

Âhiret inancı hak dinlerde bulunan ve bütün peygamberler tarafından kabul edilmiş bir iman esasıdır. Bu inanç, Kur'an'da Allah'ın varlığının ve birliğinin bir tamamlayıcısı olarak yer almaktadır. Allah, hiçbir abes (hikmete aykırı) iş yapmamış, yarattığı her bir şeyi tam tamına ve kusursuz bir zarafet içerisinde yaratmıştır. Zulmedenlerden mazlumun ve mağdurun hakkını alması Yaratanın ilâhî hikmeti ve adâletinin en büyük tecellisidir.

Dünyaya anlam katan ve onun lezzet ve acılarına kalıcı bir değer veren şey, âhiretin varlığıdır. Aynı zamanda âhiret inancı insanın dünyaya karşı görüşünü ve pratik hayatını doğrudan etkileyen temel bir unsurdur. İnsanın bu sonsuz olan âhiret hayatının gerçekleşeceğini kavraması ve ona göre geleceğini planlaması gerekmektedir. Böylece âhiret insanın hayatına yön veren bir faktördür.

Kur'an'ın çoğu yerinde âhiret hayatı tasvir edilmekte ve insanlığa âhiret hayatı için yol göstermektedir. Ölüm sonrası ve dirilişin ardından cereyan edecek olaylar, Kur'an içerisinde apaçık anlatılmaktadır. Ölüm sonrası gerçekleşecek olaylar esnasında zamanın da izafi olarak olaylara eşlik edeceği anlaşılmaktadır. Kur'an, âhireti anlatırken başka kelimelere de yer vermiştir. Bunlar; “*el-yevm*”, “*es-sa'a*”, “*el-hakka*” “*el-kana*”, “*el-vakıa*” gibi kelimelerdir.

Kur'an, âhiret konusunu ele alırken kullandığı üslupta dikkat çekicilik olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Söz konusu âhiret olaylarının anlatımı esnasında diğer anlatımlardan farklı bir dil ve anlatım biçimi kullandığı hemen fark edilmektedir.

Anlaşılabileceği üzere ilk dönemde gelen vahiylerle ait olan bu üsluba ait ifadeler, kısa ve öz fakat anlam bakımından çok yüklü ve gerilimlidir. Kur'an, karşısındaki muhatabını etkileyebilmek ve muhatabın dikkatini bu önemli konuya çekebilmek için sade ifadeler yerine sanatlı bir üslup tarzı kullanmaktadır. Kur'an'da âhiret hayatından bahsettiği gibi hadislerde de âhiret hayatına değinilmiş ve insanlar için gerekliliğine vurgular yapılmıştır.

Âhiret hayatının varlığı hakkında nakil yoluyla değerlendirilmesi hakkında şunlar söylenebilir; Mâtürîdî'nin kelam alanına faydalı katkılarından birisi de bilgi nazariyesini sistemli hale getirip onu inşa koyması ve haberi (nakli) de bilgi kaynaklarının arasında değerlendirmesidir. Söz konusu delil, her ne kadar aklî değil, naklî delilden, yani Kur'an'dan alınmış olsa da Mâtürîdî, insanın bilgiye ulaşmada kendisinden müstağni kalamadığı haberin kabul edilmesinin gerekliliği üzerinde durur. O, bu fikrini âhiretin varlığını bildiren haberin yasamdaki öneminden hareketle habercinin ve onun haberinin doğruluğunu temellendirerek yapar. Ona göre günlük yaşamda insan, doğruluğu ispatlanmamış onca habere inanarak karar vermekte ve tasarrufta bulunmaktadır.

Doğruluğu eylem ve sözleriyle ispatlanmış olan peygamberlerin âhiret âleminin varlığını bildiren haberlerine inanılmaması bir çelişki meydana getirir. Netice olarak doğruluklarını ispatlayan onca delile sahip olan peygamberlerin haberine inanılması bir gerekliliktir.

Mâtürîdî, âhiret inancının aklî imkân ve gereklilik açısından değerlendirmesinde ilk olarak âhiret âlemini aklen mümkün olarak görür. İnsan bakış açısını kâinatta cereyan eden olaylar üzerindeki kudrete çevirerek aynı gücün âhiret hayatını yaratmasının aklen de mümkün olduğu sonucuna varılır. Her başlangıç bir sonu bünyesinde taşıdığından hayat boyunca tanıklık edilen bütün oluş ve bozuluşlar âhireti mümkün kılmaktadır

İkinci olarak âhiret âlemi ilâhî adalet, ilâhî hikmet ve psikolojik açıdan aklî olarak mümkündür. İlâhî adalet açısından temellendirilmesinde Mâtürîdî'ye göre âhiret hayatı, ilâhî adalet açısından zorunludur. Çünkü her insan, özellikle de müminler, dünya hayatında aldıkları her karardan sorumludurlar. Bunun bir neticesi de âhiret hayatında Cennete ya da Cehenneme gitmek vardır.

Adalet, bir şeyin yerli yerine konulmasıdır. Buna mukabil zulüm ise bir şeyin yerli yerine konulmamasıdır. Bu bağlamda düşünüldüğünde Allah'ın ise adaletin zıddı olan zulüm yapması imkânsızdır ve yüce Allah bundan münezzehtir. Bu dünya hayatında inanan ile inanmayan arasında sıhhat, mal ve sahip olunan nimetler noktasında bir ayrım yoktur. İyiler de kötüler de dünyadan aynı düzeyde istifade etmektedir.

İman ve inkâr, belli bir anlamı ifade eden sözlerden ibarettir. Fakat iman eden bir insan bu imanının gereği olarak nefesine ağır gelecek hükümleri ve sorumlulukları yerine getirerek imtihana tabi tutulmaktadır.

İnanan insan, inancı adına bazı lezzetlerden uzak kalmakta, inançsız olan ise rahatı için bir sınır tanımamaktadır. Sıkıntıyı daha çok Allah'ın dostları çekmektedir. Hak sahibine hakkının verildiği ayrışma yeri olmazsa insanın dünyadan istifade ederek ölen hayvanlardan bir farkı olmadığı ortaya çıkar.

Dünya hayatında adaletin gerçekleşmesini güçleştiren şeylerden ilki, İslamiyet'in emrettiği adaletin hassasiyeti, ikincisi ise insanların vicdan ve kalplerinde olanların gizli kalmasıdır. Mâtüridî, eşitliğin ve adaletin tam olarak bu dünyada gerçekleşmediğine değinerek Allah'ın adaletinin gerçekleşeceği bir hayatın olmasını gerekli görür. Böylece ilâhî adaletin bir sonucu olarak iyi ve kötülerin birbirinden ayrışacağı, herkese davranışların karşılığının verileceği, insandaki adalet duygusunun karşılandığı ve ilâhî adaletin gerçekleştiği bir hayat vuku bulmalıdır. Nitekim âdil bir Allah anlayışından doğan âhiretin aklî olarak temellendirilmesi felsefede de ahlâkî delil başlığı altında yer almıştır.

İlâhî hikmet açısından temellendirilmesi konusunda Mâtüridî, hikmet kavramını izah ederken âhireti de içine alacak şekilde açıklar. Ona göre hikmet, insanı hem bu dünyadaki kötülüklerden koruyan hem de âhiret hayatındaki cezalardan uzak tutarak her iki hayatın güzelliklerini kazandıran bir değerdir.

Akıl, hikmete erişmedeki bir vasıttır. Şayet insana verilen bu akıl, sevap ve günahla karşılaşılacak bir netice üzerinde düşünmeksizin özellikle bu dünya hayatı için kullanılırsa gereksiz olurdu. Akıl, sadece bu dünya hayatını düşünmekle sınırlandırılırsa bu durumda insanın hayvanlardan bir farkı kalmamaktadır. Varlıklar üzerinden ebediyete uzanmasıyla hikmete erişen akıl, insana âhiretin varlığının gerekli olduğunu öğretmektedir.

Bütün İslam âlimleri Allah'ın hikmetle mevsuf olup sefehden münezzeh bulunduğu noktasında ittifak etmiştir. Dünya hayatında yapılan önemsiz bir fiil, sebep ve neticeden bağımsız olmayıp bununla anlam ve hikmet kazandığı gibi, dünya hayatı da sebepsiz ve neticesiz düşünülemez. Her şeyin etrafında döndüğü hayatın bir sebep ve neticeye bağlanmaması anlamsızdır.

Yaşam âhiretin varlığıyla, âhiret de yaşamla anlam ve hikmet taşımaktadır. Mâtürîdî'ye göre hayat, âhiret âleminde inananlar için ebedî bir yaşamı netice vermesiyle bir hikmet yumağı, inanmayanlar için ise neticesiz olduğundan oyun ve eğlenceden başka hiçbir şeyden ibaret değildir.

Psikolojik açıdan âhiret inancının temellendirilmesine gelince şöyle bir ayırmadan söz edilebilir; ilk dönemlerden itibaren insanın taşıdığı ölümsüzlük arzusuna vurgu yapılmış ve kendisinin ölümsüz olduğuna inanmayan insanın hayvanlarla aynı mertebede olduğu kabul edilmiştir.

Son dönemde de özellikle psikoloji sahasında önemini kabul ettiren insan fıtratındaki bu arzu, Mâtürîdî tarafından âhiret âleminin varlığını gerekli kılan bir delil olarak dile getirilmiştir. Mâtürîdî'nin büyük önem verdiği bu delil birçok düşünür tarafından da benimsenmiştir.

İlahi Kudret açısından bakıldığında zaman insanın bakışı kâinatta cereyan eden olayların ardındaki kudrete çevrilerek aynı gücün âhiret hayatını yaratmasının aklen imkânı ispatlanmaktadır.

Varlığın dönüşümü açısından ise, her başlangıç bir sonu olduğundan, hayat boyunca tanıklık edilen bütün oluş ve bozuluşlar âhiretin varlığını mümkün kılmaktadır.

Kur'an'da kıyametin ne şekilde kopacağı ele alınmış ve açıklanmıştır. Mâtürîdî'ye göre Kur'an'da kıyameti tasvir eden ayetler, insanı yapıp ettikleri üzerinde düşündürüp sakındıran ve tasvir edilen güne karşı insanın hazırlıklı olmasını salık veren türden uyarı ayetleridir.

Mâtürîdî, kıyamet gününün ve o günün dehşetinin insan üzerindeki psikolojik ve fizyolojik etkilerini anlatan tasvirlerini genelde mecazi olarak yorumlamaktadır.

Mâtürîdî, kıyamet alâmetleri konusunda büyük ve küçük alâmetler şeklinde bir ayrıma gitmiştir. Buna göre kıyamet alâmetleri olarak küçük alâmetler; İslami ilimlerin gerilemesi, içki içmenin ve zina yapmanın çoğalması, eşlerin birbirlerine karşı sadakatsizliği, Allah'a olan kulluktan uzaklaşmak gibi olaylar örnek verilmektedir.

Büyük alametler ise, ye'cûc ve me'cûc'ün ortaya çıkması, dâbbetü'l-arz'ın zuhûru, duhân, deccâl, nüzûl-i îsâ ve günesin batıdan doğması şeklinde sıralanır.

Kıyametin büyük alâmetlerinin gerçekleşmesi hakkında Mâtürîdî'ye göre, vuku bulacak olan kıyamet alâmetleri kıyamet öncesi bir alâmet olmayıp kıyametin kopma sürecinde gerçekleşecek olan aşamadır. Bunların gerçekleşmesiyle birlikte tövbe ve iman kapısı kapanacaktır.

Diğer yandan Mâtürîdî, bazı konular üzerinde fazladan ve özenle durma ihtiyacı hissetmiştir. Bu konular üzerinde derinlemesine tahliller yapmıştır. Çünkü bu tür konular insanların özellikle de müminlerin ortak ihtiyaçlarına cevaplar niteliktedir. Genel olarak bu konular şunlardır; insanoğlunun tekrar hayata dönmesi (ba's), sorgulanması (hesap), amellerinden kabirde hesaba çekilmesi, haşr, mizan, cennet ve cehennem gibi konulardır.

Mâtürîdî, dirilişin, aynı bedenle ya da asli unsurlardan yaratılan yeni bir bedene ruh iade edilerek gerçekleşeceği görüşünü benimsemiştir. Bu görüş genel olarak doğrudur denebilir.

Mâtürîdî, amel defterleri hakkında te'vîle yönelmemiş; onların gerçekliğine kâil olmuştur. O, amel defterlerinin ve onu yazan meleklerin varlığının hikmet yönüne de değinmiştir. Bu arada onun söz konusu hikmeti, insanda oto kontrolün sağlanarak güçlü bir kulluk şuurunun kazanılması diye açıklaması dikkate değerdir.

Mâtürîdî'ye göre *mizan* ise adaletin var olmasında bir vesile olup keyfiyeti Allah'ın ilmine bırakılmıştır. Aynı zamanda âhiret âleminin unsurlarından biri olan *sırat*, âhiret safhaları içerisinde yer alır ve temellendirilir. Mâtürîdî, sıratı, âhiret safhaları içerisinde bir inanç konusu olarak kabul etmiştir. Nitekim o, sırattan geçmenin zorluğundan söz eden rivayetleri, oradan geçmenin imkânsızlığına değil, âhiretteki hesap ve sualin zorluğunu anlatarak insanı o güne karşı hazırlıklı olmaya teşvik etmeye yönelik olarak değerlendirmiştir.

Mâtürîdî'nin kevsere (havzına) ilişkin bakışı, bu husustaki rivayetlere göre şekillenmiştir. Kevser, kat'î bir rivayet delili ile sabit olduğundan, varlığını kabul etmektedir.

Mâtürîdî'nin Araf'a ilişkin görüşü, Konuyu bilmek mümkün değildir; fakat Arâftakilerin peygamberler ve diğer salihlerden oluşması mümkündür şeklindedir.

Mâtürîdî, Cennet ve Cehennemin sonsuzluğunun naklen sabit, aklen de mümkün olduğunu söyler ve bunun gerekliliğini kabul eder. Mâtürîdî'ye göre cennet ve cehennem

içindekilerle birlikte ebediyen fani olmayacaktır. O bunu, “*Onlar cennetliklerdir, orada ebedî kalacaklardır.*” ayetini nakli delil olarak göstermektedir. Haliyle ona göre, cennet ve cehennemliklerin zamanla yok olacağını, orada ebedi kalmayacağını inkâr küfürdür.

Sonuç olarak; âhiret, insan için son derece önemli bir etkiye sahiptir. Kur’ân-ı Kerîm’de âhireti konu alan ayetlerin yorumunda insanın eğitilmesi ve psikolojisini ön planda tutarak bireyi aktifleştiren, kendine ve diğer varlıklara karşı yararlı kılan görüşleri ortaya koyan Mâtürîdî’nin fikirleri, günümüzün sekülerleşen dünyasında büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzak b. Hemmam, *Tefsiru 'l-Kur'ani 'l-Azim*, Daru'l-Marife Neşriyat, Beyrut, 1991, C.1.
- Akarsu, Murat, “Hz. Osman ve Hilafeti”, *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, Ankara, 2001.
- Atay, Hüseyin, *Ehl-i Sünnet ve Şia*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.
- Atay, Hüseyin, *İslam'ın İnanç Esasları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992, s.210.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Yayınları, İstanbul, 1989.
- Bağdadi, Ebu Mansur, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, trc: Ethem Ruhi Fırlı, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.
- Bardakoğlu, Ali, “Husun ve Kubuh Konusunda Aklın Rolü ve İmam Mâtürîdî”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.4, 1990, s.59-75.
- Bebek, Adil, “Mâtürîdî'nin Kelam Sisteminde Âhiret İnancı”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, C.19, s.5-41.
- Bebek, Adil, *Mâtürîdî'de Günah Problemi*, Rağbet Yayınevi, İstanbul, 1998.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, Terc. Mehmed Sofuoğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1987.
- Çalışkan, İsmail, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003.
- Çelebi, Kâtip, *Keşfü 'z-Zunûn*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2017.
- Derveze, İzzet, *Kur'an Cevap Veriyor*, Çev: Abdullah Baykal, Ekin Yayınları, İstanbul, 1988.
- Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Akçağ Yayınları, İstanbul, 2009.
- Düzgün, Şaban Ali, *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2011.

- Ebu Davud, Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *Sünen-i Ebî Davud ve Tercemesi*, Terc. Hüseyin Kayapınar, Şamil Yayınları, İstanbul, 2012.
- Ebu Mansur el-Mâtürîdî, *Akaid Risalesi* (Yusuf Ziya Yörükan tarafından Tevhid Kitabı ile birlikte “İslâm Akâidine Dair Eski Metinler” adı altında Türkçeye çevrilerek, Arapça metinleriyle beraber yayınlanmıştır) M. E. Basımevi, İstanbul, 1953.
- Ertürk, Mustafa, “Havz-ı Kevser”, *DİA*, 1997, C.16, s. 546-549.
- Esen, Muammer, *İman, İmanla İlişkili Kavramlar ve Temel İnanç Esasları*, Avrasya Yayınları, Ankara, 2006.
- Gazzalî, *İhyau Ulûmi'd-Dîn*, trc. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul, 1973.
- Güllüce, Veysel, *Kur'ânı Kerimde Âhiret İnancının Temelleri*, Ekev Yayınları, Erzurum, 2001.
- Gölcük, Şerafeddin ve Toprak, Süleyman, *Kelam (Tarih-Ekoller-Problemler)*, Tekin Kitabevi, 4.Baskı, Konya, 2001.
- Gölcük, Şerafeddin, *Kelam Tarihi: Kişiler, Görüşler ve Eserler*, Esra Yayınları, Konya, 1992.
- Güler, İlhami, “Dünyanın Başına Gelen “Derin Sapkınlık: Dünyevileşme”, *İslamiyat Dergisi*, 2001, C.4, S.3, s.35-58.
- Hökelekli, Hayati, “Fıtrat”, *DİA*, C.XIII, s.47.
- İbn Kuteybe, *ed-Dieverl*, Te'vilu Müşkili'l-Kur'an, Kahire, 1973.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım, *Tâcü't-Terâcim fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Thk.: Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1992.
- İbn Mace, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbn-i Mace Tercemesi ve Şerhi*, Terc. Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yay., İstanbul, 1982.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1990
- İhvânu's-Safâ, *Resâilu İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ*, I-V, Thk.: Arif Tamir, Mensûrâtu Avidat, Beyrut, 1415/1995, C.5.

İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı (Heyet) , *Milli Eğitim Basımevi*, İstanbul, 1950.

İzmirli İsmail Hakkı, *el-Cevabu's-Sedid Fi Beyanı Dini't-Tevhid*, (Sadeleştirilerek Fahri Unan tarafından Anglikan Kilisesine Cevap adıyla Ankara'da basılmıştır, 1.Baskı.), Ankara, 1339/1341.

İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelam*, Umran Yayınları, Ankara, 1981.

Kadı Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, Çeviren: İlyas Çelebi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul, 2013.

Karadaş, Cağfer, *İslam Düşüncesinde Âhiret İnancı*, Emin Yayınları, Bursa, 2008.

Karaman, Hayrettin ve diğ., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, DİB Yayınları, Ankara, 2016.

Karakuş, Ebubekir, “Ana Konuları Bağlamında Furkan Suresi Tahlili” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2019.

Kavuştu, Mehmet, “Kur'an'da Âhiret Hayatı”, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Korkmaz, Sıddık, “İmam Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin Hayatı ve Eserleri”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C.4, S.10, s.89-119.

Köker, Ahmet Hulusi, “Ebu Mansur Semerkanti Mâtürîdî”, *Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Hatun Enstitüsü*, Yayın No:6, 1986.

Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdulkadir b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, Kahire, 1993, C.2.

Kutlu, Sönmez, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, Otto Yayınları, 8.Baskı, İstanbul, 2018.

Kutlu, Sönmez, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, Erişim tarihi: 05.04.2019 (<http://www.sonmezkutlu.net/?Syf=26&Syz=6039&/Bilinen-Ve-Bilinmeyen-Y%C3%B6nleri-%C4%B0le-%C4%B0mam-Mâtürîdî-->).

Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Diyanet Vakfı Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2018.

Kutup, Seyyid, *Kur'an'da Kiyamet Sahneleri*, Çev: Süleyman Ateş, Hilal Yayınları, Ankara, 2011.

Leknevi, *Fevaidu'l-Behiyye fi Teracimi'l- Hanefiyye*, Thk, Seyyid Muhammed Bedreddin Ebu Faris en-Na'sani, Mısır, 1324.

Macit, Nadim, Eş'ari 'nin İlm-i Kelam'ı Müdafaası, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1994, Cilt:1, Sayı:1.

Malkoç, Mehmet, (Mâtürîdîyye'de kıyamet ve âhiret), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr, *Kitabü't-Tevhid*, (Açıklamalı Tercüme), Thk. Bekir Topaloğlu, , İSAM Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2018.

Mâtürîdî, *Te'vilatü'l Kur'an*, çevr., Bekir Topaloğlu, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015,

Muhammed Ali Es-Sabuni, *Safvetü't Tefasir*, Çev: Nedim Yılmaz ve Sadrettin Gümüş, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016, Kitap Cilti.3, s.276.

Mukatil b. Süleyman, *Tefsiri Kebir/ Mukatil b. Süleyman*, Çev: M. Beşir Eryarsoy, Der: Abdullah Mahmud Şehhate, İşaret Yayınları, 2.Baskı, 2017, Kitap Cilti.3.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, Terc. Mehmet Sofuoğlu, İrfan Yayınları, İstanbul, 2014.

Nesefî, Ebü'l-Mu'in Meymûn b. Muhammed, *Tabsiratü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, Tah.: Hüseyin Atay, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1.Baskı, Ankara, 2012, 1. Cilt.

Nesefî, Ebü'l-Mu'in Meymûn b. Muhammed, *Tabsiratü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, Tah.: Hüseyin Atay ve Şaban Ali Düzgün, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2012, 1. Cilt.

Nevevi, Muhyiddin Ebu Zekeriya Yahya Bin Seref, *Riyâzü's-Sâlihîn*, Tercüme ve şerh: Yasar Kandemir, Lütfi Çakan, Rasit Küçük, Erkam Yayınları, İstanbul, 2001, C.2, s.85.

Okumuş, Mesut, "Kur'an ve Sünnette Dünya ve Âhiret Hayatına Bakış", *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, 2012, Kur'an Özel Sayısı.

- Onat, Hasan ve Kutlu, Sönmez, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara, 2012.
- Önal, Recep, “Mâtürîdî’nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmi’ndeki Yeri”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2013, C.8 S.3, s.325-360.
- Özcan, Hanifi, “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Düşünce”, Erişim tarihi: 06.04.2019 (<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=368590>).
- Özcan, Hanifi, *Mâturidi’de Bilgi Problemi*, M.Ü. İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 2012.
- Özcan, Hanifi, *Mâtürîdî’de Dini Çoğulculuk*, M.Ü. İ.F.V. Yayınları, No:106, İstanbul, 1995.
- Özen, Şükrü, “Yeterince Tanınmayan Bir İmam: Mâtürîdî”, *Marife Dergisi*, 2015, C.5 S.3, s.411-423.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur’an’ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1997.
- Paçacı, Mehmet, *Kur’ân’da ve Kitâb-ı Mukaddes’te Âhiret İnancı*, İstanbul, 1994.
- Pezdevi, İmam Ebu Yusr, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, Çev. Şerafeddin Gölcük, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2016.
- Râğıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzu’l Kur’ân*, Çeviren: Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul, 2018.
- Rahman, Fazlur, *Ana Konularıyla Kur’an*, Çev: Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Râzî, Fahreddîn, *Mefâtihu’l-Gayb* (ed. Ahmet Hikmet Ünalmış, çev. Suad Yıldırım ve diğ.), Akçağ Yayınları, C. XVIII, 1995, Ankara.
- Sarıtoprak, Zeki, *İslâm İnancı Açısından Nüzûl-i İsâ Meselesi*, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1997.
- Soysaldı, Mehmet, “Kur’an’ı Kerim Göre Âhiret İnancı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, S.1, s.43-66.
- Şibay, Hâlim Sabit, “Cennet”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1963, C.III.
- Tabakâtî’l-Hanefiyye, Thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, *Hicr li’t-Tıbaa ve’n-Neşr*, Kahire 1993, II.

- Taftazani, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi (Şerhul-Akaid)*, Çevirmen: Prof. Dr. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.
- Tatlisu, Ali Osman, *Esmâü'l-Husnâ Şerhi*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005, s.230.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, haz: Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, Konya, 2004.
- Topaloğlu, Bekir, “Âhiret Maddesi”, *DİA*, İstanbul, 1988, C.1, s. 543-548
- Topaloğlu, Bekir, “Cennet”, *DİA*, İstanbul, 1991, C.VII, s.374-382.
- Topaloğlu, Bekir, Çelebi, İlyas ve Şevki, Yusuf, *İslam’da İnanç Esasları*, 2011, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, Nur Yayınevi, Konya, 1986.
- Toprak, Süleyman, “Mizan”, *DİA*, 2005, C.30, s.211-212.
- Türçan, Galip, “Kur’an da Âhiret İnancı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, Isparta, 2002.
- Turgay, Nurettin, *Kur’ân Açısından Âhiret*, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2005.
- Üzüm, İlyas, “İyazi Ebu Nasr”, *DiA*, C.23, s.499.
- Vehbe Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr* (Çev. Hamdi Arslan, Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. İbrahim Kutluay), Risale Yayınları, İstanbul, 2005, C. VIII.
- Yargıcı, Atilla, *Kâfirler İçin Cehennem Ebedî Olduğunu Reddeden Görüşlere Bazı Müfessirlerin Yaklaşımı*, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, S.38.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “A’raf”, *DİA*, III, 259.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Haber”, *DİA*, 1996, C. XIV.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Mâtürîdîyye”, *DİA*, 2003, C. 28, s.165-175.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Levh-i Mahfûz”, *DİA*, 2003, Ankara, C. XXVII.
- Yazıcıoğlu, M. Sait, *Mâtürîdî ve Neseî’ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Akid Yayınları, Ankara, 1992.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Azim Yayınevi, İstanbul, 2012, Cilt: VIII.

Yeniçeri, Celal, *Uzay Ayetleri Tefsiri*, Erkam Yayınları, İstanbul.

Yeprem, M. Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtüridî*, İstanbul, 1997.

Yeprem, M. Saim, *Mâtüridî'nin Akide Risalesi ve Şerhi*, İstanbul, 2000.

Yörükhan, Y. Ziya, *İslam Akaidine Dair Eski Metinler; Ebu Mansur-i Mâtüridî'nin İki Eseri*, (Tevhid Kitabı ve Akaid Risalesi), İstanbul, 1953.

Yurdagür, Metin, “*Cüzcani, Ebu Bekr*”, *DİA*, C.8, s.97.

İmam Mâtürîdî'nin Âhiret Anlayışı

(Yüksek Lisans Tezi)

Hacer Hafsa AKMAN

TÜRKÇE ÖZET

Akman, Hacer Hafsa, İmam Mâtürîdî'nin Âhiret Anlayışı, Yüksek Lisans Tezi.
Danışman: Prof. Dr. Muammer Esen, Ankara Üniversitesi, 2019, s.98.

Dünya hayatının son bulup sonrasında başlayacak ikinci bir hayatın adı âhiret hayatıdır. Âhiret hayatı asıl hayat olduğu gibi mahiyeti de çok tartışmalı konulardan bir tanesidir. İnsan âhiret hayatının mahiyetini anladığında hayatı değerlendirmekte ve hayırlı sonuçlara dönüştürmektedir. Bunu zihninde kuramayan insan, dünya hayatında sıkıntılar çekecektir. Akli ve nakli delili bir arada tutan İmam Mâtürîdî, âhiret hayatına akli ve nakli delillerle yaklaşmış, insanların eğitilmesine ve onun psikolojisine önem vermiştir.

İmam Mâtürîdî âhiret hayatının varlığını Kur'an'dan çıkardığı fitrat, ilahi adalet, hikmet ve kudret açısından ispat etmekte, âhiretin varlığını sadece nakli değil, akli olarak da değerlendirmektedir. Bu durum da İmam Mâtürîdî'nin farkını ortaya koymaktadır.

“İmam Mâtürîdî'nin Âhiret Anlayışı” isimli bu çalışmamızda kelam ilminin kaçınılmaz konularından biri olan âhiret meselesi, İmam Mâtürîdî'nin düşünceleri üzerinde ele alınmıştır. Aynı zamanda Mâtürîdî'nin Âhiret anlayışına karşı farklı yaklaşımlara da yer verilmiştir.

Sonuç olarak tez bölümlerindeki ana fikirler özetlenmiş, araştırma sonucunda ulaşılan neticeler ve kanaatler ortaya konmuştur.

Sayfa Sayısı: 98

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Muammer ESEN

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdî, Âhiret, Cennet, Cehennem.

Kabul Edildiği Yıl: 2019

Hereafter Comprehension of Imam Mâtürîdî

(M.A. Thesis)

Hacer Hafsa AKMAN

ABSTRACT

Akman, Hacer Hafsa, İmam Mâtürîdî'nin Âhiret Anlayışı, Yüksek Lisans Tezi,
Supervisor: Prof. Dr. Muammer Esen, Ankara University, 2019, s.98.

The name of a second life that will end after the life of the world is life hereafter. The life of the Hereafter is one of the most controversial issues as well as its nature. When one understands the nature of the Hereafter, he evaluates it and turns it into good results. A person who cannot establish this in his mind will suffer troubles in world life. Keeping the mental and transplant evidence together, Imam Mâtürîdî approached the life of the Hereafter with mental and transplant evidences and gave importance to the education of people and his psychology.

Imam Mâtürîdî proves the existence of the Hereafter in terms of divine justice, wisdom and might, and evaluates the existence of the Hereafter not only as a transport but also as a mind. This situation reveals the difference of Imam Mâtürîdî.

In this study titled İmam Mâtürîdî's Understanding of the Hereafter esi, the issue of the hereafter, which is one of the inevitable subjects of theology of theology, is discussed on the thoughts of Imam Mâtürîdî. At the same time, different approaches to Imam Mâtürîdî's understanding of the Hereafter were also included.

As a result, the main ideas in the thesis chapters are summarized and the conclusions and conclusions reached are presented.

Page Number: 98

Supervisor: Prof. Dr. Muammer ESEN

Keywords: İmam Mâtürîdî, Hereafter, Heaven, Hell.

Year: 2019